ԲԱԳՈՒՆ

1/ ՀՄԵՌ 2002

40

ԱՄԵԱԿ

1962-2002

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.– ☆ ☆ ☆ ..... *Առանց փողի եւ թմբկի*

3.– Հ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ..... *Վագեմ... չուշանամ.*

22.– Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ ..... *Դէմքն իր աստղն է հեռագոյն*

31.– ☆ ☆ ☆ ..... *Ձեռագիրներ*

32.– Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ ..... *Օրագիր*

46.– Պ. ԱՆԱՊԵԱՆ ..... *Բանալին...*

63.– Ս. ՓԻՒՐՓՃԵԱՆ ..... *Կանչող ալիքներ*

65.– ☆ ☆ ☆ ..... *«Ահագին մարդ մը»...*

67.– ԳՐ. ԳՈՒՐԶԱԴԵԱՆ ..... *Պատասխան անծանօթուհուն*

72.– Պ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ ..... *Արեւելահայ գրականութիւնը եւ Յ. Օշական*

92.– Վ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ ..... *Պոլիսը եւ Աղէտը. Կոստան Զարեանի ձայնը*

100.– Կ. ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ ..... *«Արաս» հրատարակչատան իրագործումները*

112.– Մ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ ..... *Ռոզվարդ Սիսեռեան*

115.– » » ..... *Հարցազրոյց՝ Ռոզվարդ Սիսեռեանի հետ*

123.– ☆ ☆ ☆ ..... *Նշմարներ*

132.– ☆ ☆ ☆ ..... *Լոյս տեսաւ*

135.– ☆ ☆ ☆ ..... *Մշակութային լուրեր*

Կողք՝ ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆի

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ «ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ի ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

Բագին

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԽԱ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 1 ՁՄԵՌ 2002 ՊԷՅՐՈՒԹ

ԱՌԱՆՑ ՓՈՂԻ ԵՒ ԹՄԲԿԻ...

Խօսքը «Բագին»ի մասին է, որ ներկայ թիւով կը թեւակոխէ իր գոյութեան քառասուն տարին:

Հանրային ձեռնարկներու ատեն, սովորութիւն է կլոր թուականները նշել բացառիկ թիւերով եւ մասնաւոր հանդիսութիւններով, որոնց համար նախօրօք որոշ պատրաստութիւնները կը տեսնեն տուեալ ձեռնարկներուն գլուխը կանգնած մարմինները կամ առանձին անձերը:

Ձեզինք մոռցած անշուշտ, որ արդէն կը գտնուինք քառասնամեակի սեմին, բայց առ այդ որեւէ ճիգ ի գործ չդրուեցաւ, չէ բացառիկ թիւի մը պատրաստութեան եւ ոչ ալ հանդիսութեան մը օգտին: Նման ձեռնարկները յաճախ առիթ հանդիսացած են սանձաբեկ գնահատականներու, որոնց անհրաժեշտութիւնը զգացող չկայ մեր շրջանակին մէջ:

Այսուհանդերձ, կարելի չէր չյիշել 1962 թուականը, անոր Յունուար ամիսը, երբ լոյս տեսաւ առաջին թիւը, ու թոյլիկ ակնարկ մը չնետել անցնող չորս տասնամեակներուն վրայ: Ատիկա պիտի նշանակէր ծայրայեղութեան տանիլ համեստութիւնը, որ համեստութեան դասական բովանդակութեան խոտոր պիտի համեմատէր:

Քառասուն տարի առաջ, քառասուն տարիներու ընթացքին, քառասուն տարի ետք՝ այսօր:

Դիւրին է հաշուել, բայց դիւրին չէր, չեղաւ պատնէշի վրայ մնալ ամբողջ քառասուն տարի, մահնաւանդ այսօր, մահնաւանդ մեր պայմաններուն մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

«Մեր պայմաններուն» եղած ակնարկութիւնը մարգոց մտածողութեան մէջ առաջին հերթին կ'ուրուանկարէ Սփիւռքը իր ամբողջութեանը մէջ, բայց սփիւռքեան պայմանները բոլորովին համապատասխան նկարագիր մը չէին պարզեր Լիբանանի մէջ տիրող այն պայմաններէն, որոնց մէջ լոյս տեսան «Բագին»ի քառասնամեակին չուրջ մէկ երրորդին կապուած թիւերը: Երբեք պիտի չմոռնանք այն ճգնաժամային պահերը, երբ նոյն թիւերուն կազմութեան ու հրատարակութեան ատեն ռումբերու տեղատարափ էր, անցարգելներու ցանց, ելեկտրական հոսքի ընդհատում, նամակատան օրգաններու անդամալուծութիւն:

Գրողները, ընթերցողները եւ մեր կենսատու հաստատութիւններուն գործակիր ակնարկներով նայող պարզ քաղաքացիները անբնական պիտի չհամարէին տուեալ երկարաձիգ անորոշութեան մէջ «Բագին»ին դադարը, բայց յուրախութիւն ամէնուն, անբնականը տեղի ունեցաւ, յաղթանակեց հանդէսը անպայման կենդանի պահելու որոշումն առած մարմիններուն գիտակցութիւնը, գիտակցութեան լոյսին չափ գործօն կամքը, կամքին հետ՝ զոհաբերութեան ոգին:

Լիբանանեան դէպքերէն առաջ, դէպքերուն ընթացքին ու դէպքերուն հետեւած տարիներուն պատասխանատուներուն մտածողութեան մէջ տիրապետողը միշտ այդ եղաւ, նոյն ոգին, որուն չնորհիւ հայ գրականութիւնը ունեցաւ քիչ նախընթաց ունեցող չօչափելի ու անչօչափելի բերք մը, մինչեւ հաշուով 800 էջերէ աւելի հաչուող 40 հատոր:

Այդպէս էր, որ՝

«Բագին» իր քառասուն տարիներուն կէսին թիւով բացառիկներ նուիրեց հայ գրականութեան բացառիկ դէմքերուն:

Եղաւ նոյն թիւով գրողներու դիմագիծներուն պայծառացման հանդէս:

Ոչ-սակաւ նորերու՝ խանձարուր:

Ստեղծագործ աշխատանքի բարձրաձայն ու լուռ հրաւէր:

Լեզուական ու գաղափարական մաքրութեան կոչ:

Եւայլն, եւայլն...

Բայց եւայլնէն առաջ պէտք է յիշել տակաւին՝

Անտիպ գործերու մատուցումները:

Հայացումը՝ դուխ-գործոցներու:

Ու պաշտպանութիւնը՝ կարմիր գլանի խաթարումներուն ենթարկուած քանէ աւելի երկերուն:

Աստիճան մը աւելի ամփոփուելով պիտի ըսէինք, որ «Բագին»ի պարագային եւս ինքզինք հաստատեց հին ու յաւիտենական այն ճշմարտութիւնը, որ գործ մը կրնայ մնայուն ներկայութիւն դառնալ ու չարունակել իր առաքելութիւնը այն ատեն միայն, երբ միաժամանակ կը վայելէ նիւթական ու բարոյական անսակարկ օժանդակութիւններ:

«Բագին» բախտաւոր եղաւ այդ առումով:

Շնորհակալութիւն այդ բոլորին համար, բոլորի՛ն...

Հ. Մարգարեան

ՎԱՂԵՄ... ՉՈՒՀԱՆԱՄ

կատակերգութիւն՝ դարավերջի յուզերգութեան ոճերով

Ժամանակ՝ 20րդ դարու վերջին տարիները:

Վայր՝ Երեւան եւ Նիւ Եորք:

Տիպարները, խօսքի կարգով՝

1- Մարիամ- Հայաստան գաղթած 1948ին:
2- Յակոբ- Մարիամին ամուսինը, ներգաղթած նոյն տարին:
3- Անոյշ- Մարիամին թոռնուհին:
4- Վալիա- Մարիամին աղջիկը:
5- Պատկերասփիւռի նկարահանող:
6- Պատկերասփիւռի խօսնակ:
7- Տարեց մը:
8- Պրզնըսման մը:
9- Սերժ- Վալիայի ամուսինը:
10- Ճիմ- Անոյշին նշանածը:
11- Հայր Համբարձում- Նոր ձեռնադրուած վարդապետ:

ԱՐԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

Տեսարան առաջին- Երկու յարկաբաժիններ, մէկը՝ Երեւան, միւսը՝ Նիւ Եորք:
Տեսարան երկրորդ- Բաղրամեան մեթրոյի կայարան, Երեւան:
Տեսարան երրորդ- Յարկաբաժին, Երեւան:

ԱՐԱՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Տեսարան առաջին- Հինգ ամիս ետք: Յարկաբաժին, Նիւ Եորք:
Տեսարան երկրորդ- Նոյն վայրը, երեկոյեան:
Տեսարան երրորդ- Նոյն վայրը, յաջորդ օրը:
Տեսարան չորրորդ- Նոյն վայրը, շաբաթ մը ետք:

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐԱՐ ԱՌԱՋԻՆ
Տեսարան Առաջին

(Բեմը բաժնուած է երկու մասի՝ մէկ կողմը ննտասենեակ մը՝ Երեւան, Յակոբի եւ Մարիամի բնակարանին մէջ: Միւս կողմը՝ ննտասենեակ մը՝ Նիւ Եորք, Վալիայի եւ Անոյշի բնակարանին մէջ):

(Տեսարանի ընթացքին լոյսը փոխն ի փոխ կը վառի բեմի այն մասին վրայ, ուր խաղարկութիւն տեղի կ'ունենայ):

(Թատերախաղը կը սկսի: Մութին մէջ *«Հայու աչքեր»* ծանօթ հայկական երգը կը լսուի: Մեղմ լոյս մը կը վառի Նիւ Եորքի սենեակին մէջ՝ Անոյշին վրայ):

ԱՆՈՅՇ ննտած՝ ֆարթեր կը գրէ: Մերթ ընդ մերթ երաժշտութիւնը մտիկ կ'ընէ:

(Լոյսը դանդաղօրէն կը մարի Նիւ Եորքի սենեակին եւ կը վառի Երեւանի սենեակին վրայ):

ՅԱԿՈԲ կը մտնէ, կը մօտենայ ռատիոյի գործիքին, կոճակը կը դարձնէ, կը լսուի *«Մչոյ աղջիկ»* երգը: Խանդավառ կ'երգէ ռատիոյին հետ ու պարելու ձեւեր կ'ընէ):

ՄԱՐԻԱՄ (կը մտնէ՝ ափսեով սուրճ բերելով: Ռատիոն կը մարէ եւ բարկութեամբ կը նայի Յակոբին).– *Առտու կանուխ քոնսէրթ տա՞լդ բռնեց: Աւելի բարձր չե՞ս կրնար երգել...: Պատուհանները բանա՞մ, որ թաղեցիներն ալ լսեն այս* (հեգնական) *քա՜ղցր ձայնդ: Ա՛ռ սուրճդ խմէ, որ ձայնդ բացուի:*

ՅԱԿՈԲ.– *«Բարի լոյս»ի՞ մըն ալ արժանի չեմ:*

ՄԱՐԻԱՄ.– *«Բարի լոյս» ըսեմ, մտիկ պիտի ընե՞ս: Առտու կանուխ կա՛մ քոնսէրթ կու տաս, կա՛մ համաչխարհային հարցերով կը զբաղիս: Հետդ խօսիլ չ'ըլլար, իսկ ես պէ՛տք է որ մէկուն հետ խօսիմ:* (Կը մօտենայ հեռախօսին):

ՅԱԿՈԲ.– *Առտու կանուխ որո՞ւ կը հեռաձայնես: Ամէն մարդ դեռ քնացած է:*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Դուն քնացա՞ծ ես:*

ՅԱԿՈԲ.– *Երեւանը պիտի արթնցնես, որ օրուան լուրե՞րը տաս:*

ՄԱՐԻԱՄ (աւտեսելով՝ հեռախօսի թիւեր կը դարձնէ).– *Զբոնե՛ց, ուրախացի՛ր:* (Նորէն կը դարձնէ): *Եղա՛ւ: Փա՛ռք քեզ, Տէր, գիծերը այսօր լաւ են: Ալօ՛, Վարսի՛կ ջան, եթէ տղադ խանութ պիտի երթայ՝ թող մեզի համար ալ դնում. ընէ: Մեր Յակոբը չի կրնար այդքան երկար քալել: Ոտքերը նորէն կը ցաւին:*

ՅԱԿՈԲ (ոտքերուն նայելով եւ ցած).– *Ոտքերս ե՞րբ սկսան ցաւիլ:*

ՄԱՐԻԱՄ (ձեռքով կը լռեցնէ Յակոբը).– *Վարսի՛կ, չնորհակալ եմ: Ինչպէ՞ս է ամուսինդ: Ան ալ հիւանդ է:*

ՅԱԿՈԲ.– *Անոր ոտքե՞րն ալ կը ցաւին:*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Երէկ, Լուսաբերը կ'ըսէր, որ իր աղջիկը ուզելու եկած են...*

ՅԱԿՈԲ.– *Եւ ռատիոն սկսա՛ւ...*

ՄԱՐԻԱՄ (ձեռքով կը լռեցնէ ամուսինը).– *Մեր Յակո՛բն է, գիտե՛ս, պէտք է բան մը ըսէ: Արդէն ականջ չեմ կախեր...: Ի՞նչ ըսիր, Վարսի՛կ, արդէն ամուսնացա՞ն: Նշանը նոր չդրի՞ն: Աս ինչքա՞ն չուտ եղաւ:*

ՅԱԿՈԲ.– *Աղջիկը յղի է, ատոր համար չուտ մը ամուսնացուցին:*

ՄԱՐԻԱՄ (Յակոբին).– *Դո՞ւն ուրկէ գիտես:*

ՅԱԿՈԲ.– *Բոլոր թա՛ղը գիտէ: Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ դուն չես գիտեր:*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Վարսի՛կ, Յակոբը կ'ըսէ աղջիկը յղի է եղեր:* (Պահ մը): *Ի՞նչ, ճի՞շդ կ'ըսէ: Դո՞ւն ալ գիտէիր: Ինչո՞ւ ինծի չըսիր:*

ՅԱԿՈԲ.– *Տիկի՛ն, ամսուան մը լուր է, ե՛տ մնացեր ես:*

ՄԱՐԻԱՄ (Յակոբին).– *Եւ ինծի՞ ռատիօ կ'ըսես: Դո՞ւն ուրկէ լսեցիր:*

ՅԱԿՈԲ.– *Ամէն մարդ գիտէ, ես ալ անոնցմէ մէկը:*

ՄԱՐԻԱՄ (Վարսիկին).– *Ե՞րբ է կնունքը:*

ՅԱԿՈԲ.– *Զաւա՞կ ալ ունեցած է: Այդ մէկը չէի լսած:*

ՄԱՐԻԱՄ (Յակոբին).– *Ան չէ՛, դուն ալ: Մարուչենց մասին կը խօսինք: Մարուչենք իրենց թո՞ռը պիտի կնքեն:* (Վարսիկին): *Ինչ երջանիկ են, որ զաւակնին էջմիածնի մէջ պիտի կնքեն:*

ՅԱԿՈԲ.– *Ինչո՞ւ, էջմիածնի միւռոնը տարբե՞ր է:*

ՄԱՐԻԱՄ (Յակոբին).– *Դուն մի՛ խօսիր, հեթանո՛ս:*

(Լոյսը միաժամանակ կը վառի Նիւ Եորքի սենեակին վրայ):

(Անոյշ հեռախօսի թիւեր կը դարձնէ, մտիկ կ'ընէ եւ կը գոցէ):

ՄԱՐԻԱՄ (Վարսիկին).– *Ախ, երազս էր, Վարսի՛կ, որ թոռնիկս՝ Անոյշը էջմիածին կնքել տայի...: Բայց այս հեթանո՛սը չթողուց:* (Հոգոց հանելով): *Վարսի՛կ, կեանքիս մէջ մէ՛կ փափաք ունիմ, թոռնիկս կնքել տամ, յետո՛յ մեռնիմ...*

ՅԱԿՈԲ.– *Սա մեռնիլը յետաձգէ: Հիմա բամբասէ՛:*

ՄԱՐԻԱՄ (Վարսիկին).– *Յակոբը քեզի պէս՝ «դեռ մի՛ մեռնիր» կ'ըսէ:*

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱԿՈԲ. *– Տեսա՞ր, ամէն մարդ քեզ լաւ կը ճանչնայ:*

ՄԱՐԻԱՄ (Վարսիկին).– *Մերոնք լաւ են, փառք Աստուծոյ: Ըսած էի քեզի, Թոռնիկս՝ Անոյշը վեց ամիս առաջ չըջանաւարտ եղաւ: Այնքա՜ն կարօտցած եմ, այնքա՜ն: Լա՛ւ, Վարսի՛կ, դեռ կը խօսինք: Առայժմս:* (Ընկալուչը վար կը դնէ, կը մօտենայ Յակոբին, սուրճի գաւաթը կ'առնէ եւ դէպի դուրս կ'ուղղուի):

ՅԱԿՈԲ. (ուշադիր կը նայի).– *Լուրը առիր, ուրիշ մարդու չե՞ս հեռաձայներ:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Լա՛ւ յիշեցուցիր:* (Սուրճին ափսէն սեղանին կը դնէ: Կը մօտենայ հեռախօսին: Թիւեր կը դարձնէ):

(Անոյշ հեռախօսի թիւեր կը դարձնէ, մտիկ կ'ընէ եւ կը գոցէ):

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ալօ՛, Փառանձե՞մ: Լսեցի՞ր լուրը:*

ՅԱԿՈԲ. *– CNNը քեզմէ սորվելիք ունի...*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ի՞նչ, հիւն լուր է: Վա՜յ, ես ո՞ւր կ'ապրիմ, որ լուրերէն տեղեակ չեմ:*

ՅԱԿՈԲ. *– Տիկի՛ն, ըսի՝ ես մնացած եմ, ես...*

(Մարիամ ընկալուչը կը գոցէ եւ դուրս կ'ելլէ):
(Յակոբ թերթը կ'առնէ եւ կ'արձանագայ):

ՎԱԼԻԱ (կը մտնէ).– *Ըսէ՛ նայիմ, ո՞ւր հասաւ հրաւիրեալներուդ ցանկը:*

ԱՆՈՅՇ. *– Քանի մը հատ ալ գրեմ, կ'ելլեմ: Քիչ առաջ մեծ մամայենց քանի մը անգամ հեռաձայնեցի, գիծը զբաղած էր:*

ՎԱԼԻԱ. *– Մամաս, ահնպայման, Վարսիկ մօրային հետ կը խօսէր:*

ԱՆՈՅՇ. *– Ուրկէ՞ գիտես:*

ՎԱԼԻԱ. *– Մեր տունը միշտ այդպէս էր: Ամէն առտու, հայրս համաշխարհային լուրերը կը կարդար, մամաս ալ տեղական լուրերը կը փոխանակէր Վարսիկ մօրային հետ: Ե՞րբ հեռաձայնեցիր:*

ԱՆՈՅՇ. *– Քանի մը վայրկեան առաջ:*

ՎԱԼԻԱ. *– Մամայի խօսիլը հիմա վերջացեր է, մէ՛յ մըն ալ փորձէ:*

ԱՆՈՅՇ. *– Ինչէ՞ն գիտես:*

ՎԱԼԻԱ. *– Անոյշ, մամաս ու Վարսիկը փրոֆէյընըլ լուր փոխանակողներ են: Փորձէ՛, պիտի տեսնես:*

(Անոյշ հեռախօսի թիւեր կը դարձնէ).–
(Երեւանի կը հնչէ ուրախ):

ՎԱԼԻԱ. *– Տեսա՞ր:*

ՄԱՐԻԱՄ (դուրսէն).– *Յակո՛բ, վերցուր:*

ՅԱԿՈԲ. *– Ոտքերս կը ցաւին, չեմ կրնար քալել:*

ՄԱՐԻԱՄ (ներս կը մտնէ).– *Ախ, Յակո՛բ, Յակո՛բ:* (Ընկալուչը կը վերցնէ): *Ալօ՛:*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մամ:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Վա՜յ, մեծ մամդ ձայնիդ մատաղ, վա՜յ, Անո՛յշ ջան, ինչպէ՞ս ես, մամադ ինչպէ՞ս է, հայրիկդ ինչպէ՞ս է, գործ գտա՞ր, հեռո՞ւ է տունէն, ինչպէ՞ս կ'երթաս...*

ՅԱԿՈԲ. *– Հարցուր, հարցուր տոլա՛րը ինչպէ՞ս է:*

ՄԱՐԻԱՄ (Յակոբին).– *Միլիոնատէ՞ր ես, որ տոլարի մասին կը հարցնես:*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մամ, ամէն մարդ լաւ է:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Անոյշ, լաւ հաղիր, չպաղիս, հոս օդերը չատ պաղ են:*

ՅԱԿՈԲ. *– Տիկի՛ն Մարիամ, անոնք Նիւ Եորք կ'ապրին, երեւան չեն ապրիր:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Զմեռը՝ ձմեռ է:*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մամ, մեծ պապա՞ն ինչպէ՞ս է:*

ՄԱՐԻԱՄ (Յակոբին).– *Թոռնիկդ քե՛զ կը հարցնէ:*

ՅԱԿՈԲ (կը մօտենայ).– *Տո՛ւր նայիմ:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Անո՛յշ ջան, մեծ պապայիդ տամ:*

ՅԱԿՈԲ (կ'առնէ ընկալուչը).– *Ալօ՛:*

(Մարիամ հետեւեալ խօսակցութեան ընթացքին, աճապարտ, ականջը յաճախ ընկալուչին կը փակցնէ՝ լսել փորձելով, եւ ընկալուչը ետ կ'ուզէ առնել):

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ պապա, ինչպէ՞ս ես:*

ՅԱԿՈԲ. *– Լա՛ւ եմ, բալիկ ջան, լաւ եմ: Տոլարը ելա՞ւ թէ իջաւ:*

ԱՆՈՅՇ. *– Տոլարը կ'ելլէ ու կ'իջնէ: Ջեմ. հետաքրքրուիր:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Քեզի ինչ՝ տոլարը ելաւ թէ իջաւ: Տոլա՞ր պիտի ծախես:*

ՅԱԿՈԲ. *– Միացեալ Ազգերու կազմակերպութիւնը, ՄԱԿը ինչպէ՞ս է:*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ պապա, ես ՄԱԿի մէջ չեմ գործեր:*

ՅԱԿՈԲ. *– Միթէ Նիւ Եորք չէ՞ք ապրիր:*

ԱՆՈՅՇ. *– Այո՛, Նիւ Եորք կ'ապրինք, բայց ամէն օր ՄԱԿ չենք երթար:*

ՅԱԿՈԲ. *– Բալի՛կ ջան, կարեւոր հարցեր կը քննուին ՄԱԿի մէջ այս օրերուն:*

ԱՆՈՅՇ. *– Գիտե՛մ, մեծ պապ, գիտե՛մ:*

(Մարիամ անհանգիստ նշաններ կ'ընէ, եւ ընկալուչը կ'ուզէ առնել Յակոբէն):

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱԿՈԲ. *– Անո՛յշ ջան, մեծ մամադ կ'ուզէ հետդ խօսիլ: Իրեն տամ: Կը համբուրեմ քոյրդ:*

ՄԱՐԻԱՄ (կ'առնէ ընկալուչը).– *Անո՛յշ ջան, մոռցի՛ր տղարը, մոռցի՛ր ՄԱԿը, ըսէ՛ նայիմ, ինչպէ՞ս ես...*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մամ, ուրախ լուր մը ունիմ:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ուրախ լո՞ւր: Անո՛յշ ջան, նստիմ, յետո՛յ խօսէ:* (Ցակոբին): *Ցակո՛բ, աթոռ մը տուր նստիմ: Թոռնիկս ուրախ լուր մը պիտի տայ:*

(Ցակոբ աթոռ մը կը բերէ, բայց ինքը կը նստի):

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ցակո՛բ, քիչ մը անդին:*

(Ցակոբ փիչ մը մէկդի կը քաշուի, բայց նստած կը մնայ աթոռին վրայ: Անոյշ պահ մը լուռ է):

ՎԱԼԻԱ (Անոյշին).– *Ի՞նչ եղաւ:*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մաման կ'ուզէ նստիլ, որ յետոյ խօսիմ:*

(Վալիա յուզուած դէմքը կը ծածկէ):

ՄԱՐԻԱՄ (կը նստի աթոռի կէսին).– *Անո՛յշ ջան, նստեցայ: Ըսէ՛ նայիմ ուրախ լուրդ:*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մամ, պիտի պսակուիմ:*

ՄԱՐԻԱՄ (կը յուզուի եւ լացակումած).– *Վա՜յ, ձայնիդ մեռնիմ, վա՜յ, կեանքիդ մատաղ:* (Կը սկսի լալ):

ՅԱԿՈԲ. *– Մարիա՛մ, այդ լացդ չատ սուղ կ'արժէ: Հիմա խօսէ՛, յետո՛յ լաց:*

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մամ, ի՞նչ եղաւ:*

ՄԱՐԻԱՄ (լացակումած).– *Ոչինչ, Անո՛յշ ջան, ոչինչ:*

ՎԱԼԻԱ (Անոյշին).– *Ի՞նչ եղաւ:*

ԱՆՈՅՇ. (ընկալուչը գոցելով).– *Մեծ մաման կու լայ:*

(Վալիա կը յուզուի ու կը սկսի լալ):

ՅԱԿՈԲ (Մարիամին).– *Այդ լացը ձգէ հիմա, մէկ հատ ալ աղջիկդ հետը խօսէ:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Անո՛յշ ջան, տուր մէկ հատ ալ մամայիդ հետը խօսիմ:*

ԱՆՈՅՇ (ընկալուչը Վալիային կ'երկարէ).– *Մեծ մաման կ'ուզէ հետդ խօսիլ:*

(Վալիա ձեռքի շարժումով ետ կը մղէ ընկալուչը):

ԱՆՈՅՇ. *– Մեծ մամ, մաման կու լայ, չի կրնար խօսիլ:*

ՄԱՐԻԱՄ (Ցակոբին).– *Վալիան ալ կու լայ:*

ՅԱԿՈԲ. *– Աս՝ հո՛ս կու լայ, ան՝ հո՛ն կու լայ...: Աչքը լոյս հեռաձայնի ընկերուհիեան:*

ՄԱՐԻԱՄ (յուզուած).– *Անո՛յշ ջան, չըսիր ե՞րբ է պսակը:* (Իջեւզիմքը վերագտնելով՝ կայտառ եւ խանդավառ): *Ես զրուցացի կը հաւաքեմ եւ մեծ հարսանիք մը կ'ընեմ հոս:*

ԱՆՈՅՇ. *– Վեց ամիս ետք է, մեծ մամ: Ես նորէն կը հեռաձայնեմ:*

ՅԱԿՈԲ. *– Մարիա՛մ, վերջացո՛ւր, չատ երկարեցիր:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Լա՛ւ, բայա՛ ջան, դէ՛ անջատենք:* (Ընկալուչը վար կը դնէ եւ հեռախօսը գիրկը կը պահէ):

ԱՆՈՅՇ. *– Պա՜յ:* (Ընկալուչը վար կը դնէ):

(Անոյշ եւ Վալիա կ'աճշարժաճան):

(Լոյսը կը նուազի Նիւ Եորքի սենեակին վրայ եւ կը վառի Երեւանի սենեակին վրայ):

ՅԱԿՈԲ. *– Դէ՛, աչքդ լոյս, թոռնիկդ կը պսակուի:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ինչո՞ւ միայն իմ աչքը լոյս, քո՛ւ աչքն ալ լոյս: Այս ի՞նչ կեանք է, թոռնիկ պսակել եւ պսակը չտեսնել:*

ՅԱԿՈԲ. *– Ելիր գնա՛:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ինչո՞վ երթամ: Այդքան ղրամ ուրկէ՞ բերեմ:*

ՅԱԿՈԲ. *– Պա՛տրաք կ'առնենք: Գոնէ դո՛ւն պսակին ներկայ գտնուէ:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Պա՞տրաք: Ցիսուն տարիէն չենք կրնար վճարել:*

ՅԱԿՈԲ. *– Աւելի՛ լաւ, թող երթան մեր ղերեզմանէն առնեն պարտքը:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ես իմ թոռնիկը գիտեմ:*

ՅԱԿՈԲ. *– Ի՞նչ գիտես:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ես իմ արիւնը գիտեմ:* (Տխուր):

ՅԱԿՈԲ. *– Տիկի՛ն, թոռնիկդ կը պսակուի...: Ուրախանալու տեղ տխրեցա՞ր:*

ՄԱՐԻԱՄ. *– Ինչպէ՞ս ուրախանամ, երբ թոռնիկս առանց կըռնէնք պիտի պսակուի...: Ա՛խ, ի՞նչ ըսեմ քեզի...* (Հեռախօսը գիրկը թիւեր կը դարձնէ):

(Ցակոբ ու Մարիամ կ'աճշարժաճան):

(Լոյսը կը նուազի Երեւանի սենեակին վրայ եւ կը վառի Նիւ Եորքի սենեակին վրայ):

ԱՆՈՅՇ. *– Մամ, գիտե՞ս, մեծ մաման չա՜տ տխրեցաւ:*

ՎԱԼԻԱ. *– Թոռնիկի պսակը թէ՛ ուրախութիւն է, թէ՛ տխրութիւն:*

ԱՆՈՅՇ. *– Ե՛ս ալ տխուր եմ: Կ'ուզեմ մեծ մաման եւ մեծ պապան իմ պսակին ներկայ ըլլան:*

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱԼԻԱ (ուրախ)։– *Իրա՞ւ։*

ԱՆՈՅՇ.– *Վեց ամիս է կ'աշխատիմ։ Դուն ու հայրիկը արդէն հարսանիքի դրամը պիտի տաք։ Ես ալ իրենց տոմսը կը վճարեմ ու բերել կու տամ։*

ՎԱԼԻԱ.– *Ախ, ինչ լաւ կ'ըլլայ։*

ԱՆՈՅՇ.– *Իրենց ըսեմ։* (Թիւեր կը դարձնէ, մօրը կը նայի)։ *Գիծը զբաղած է։*

ՎԱԼԻԱ.– *Մամաս պահակուելուդ լուրը վարսիկ մօրային կու տայ։* (Ձեռքի ժամացոյցին կը նայի)։

ԱՆՈՅՇ.– *Նորէն փորձե՞մ։*

ՎԱԼԻԱ (ժամացոյցին նայելով)։– *Ո՛չ դեռ, սպասէ՛։* (Միշտ ժամացոյցին նայելով)։

(Լոյսը միաժամանակ կը պայծառանայ Երեւանի եւ Նիւ Եորքի սենեակներուն վրայ)։

ՄԱՐԻԱՄ (հեռախօսի ընկալուչը ականջին)։– *Վարսի՛կ ջան, մեր Անոյշը հեռաձայնեց Նիւ Եորքէն եւ ըսաւ, որ պիտի պսակուի։* (Ընկալուչը կը պահէ ականջին)։

ՅԱԿՈԲ.– *Մարիա՛մ, եկուր Երեւանի ռատիոկայանը երթանք եւ յայտարարենք, որ մեր թոռնիկը, Անոյշ, որ տարիներ առաջ Նիւ Եորք գաղթեց, պիտի պսակուի։*

ՄԱՐԻԱՄ. (Յակոբին)։– *Դո՛ւն ալ ամէն ինչ կը ծաղրես։ Ուրիշ լուծում ունի՞ս։* (Վարսիկին)։ *Վարսի՛կ, դուն ալ մտիկ ըրէ Յակոբը։*

ՅԱԿՈԲ.– *Լուծո՞ւմ, ահաւասի՛կ։* «Կոմունիստ» *թերթին մէջ յայտարարութիւն մը դնենք...*

ՄԱՐԻԱՄ. (Յակոբին)։– *Իմ ծանօթներս կոմունիստ թերթ չեն կարդար։*

ՅԱԿՈԲ.– *Լա՛ւ, դուռ-դրացիներուն մէյ-մէկ այցելութեան երթանք եւ Անոյշի ամուսնութեան լուրը տարածենք։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Լա՛ւ է, բայց դանդաղ է։*

ՅԱԿՈԲ.– *Ես իմ ուղեղս սպառեցի։ Աւելի արագ միջոց ունի՞ս։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Առայժմ, Վարսի՛կ։* (Վար կը դնէ ընկալուչը)։ *Վարսիկին ըսի, հիմա ամբո՛ղջ Երեւանը կ'իմանայ։*

ՎԱԼԻԱ (ժամացոյցին նայելով)։– *Հիմա՛ փորձէ։ Մամաս ամուսնութեանդ լուրը Վարսիկին հաղորդեց։*

ԱՆՈՅՇ (թիւերը կը դարձնէ եւ մտիկ կ'ընէ)։– *Զարկա՛։*

ՄԱՐԻԱՄ.(կը վերցնէ)։– *Ալօ՛։*

ԱՆՈՅՇ.– *Մեծ մամ, ե՛ս եմ նորէն։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Զայնիդ մեռնիմ, գիտէի որ դո՛ւն ես։ Մենք ալ հարսանիքիդ կարգադրութիւնը կ'ընէինք արդէն։*

ԱՆՈՅՇ.– *Ի՞նչ կարգադրութիւն։ Ես հոս պիտի պսակուիմ։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Գիտեմ, բալի՛կ, որ այդտեղ պիտի պսակուիս։ Մենք ալ այստեղ դրացիները կը հրաւիրենք եւ պսակիդ օրը, մեծ հարսանիք կ'ընենք։*

ԱՆՈՅՇ.– *Առանց հարս ու փեսայի՞։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Անո՛յշ ջան, մարդուս սիրտը թող ուրախութիւն ուղէ։ Հարս ու փեսան ալ կ'երեւակայենք։*

ԱՆՈՅՇ.– *Ո՛չ։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Ո՞չ։*

ՅԱԿՈԲ (մտահոգ)։– *Պսակը ե՞տ ըրին։*

ՄԱՐԻԱՄ (Յակոբին)։– *Ո՛չ։*

ՎԱԼԻԱ.– *Մաման յուզուեցա՞ւ։*

ԱՆՈՅՇ (մօրը)։– *Ո՛չ։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Քե՞ս ուզեր հարսանիք ընենք այստեղ։*

ԱՆՈՅՇ.– *Ո՛չ։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Ո՞չ։*

ՅԱԿՈԲ.– *Այնքան խօսեցար, որ պսակը ետ ըրին։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Դո՛ւն խօսէիր։*

ՅԱԿՈԲ.– *Ձգեցի՞ր որ խօսիմ։*

ՄԱՐԻԱՄ (ընկալուչը կ'երկարէ Յակոբին)։– *Ա՛ռ, խօսէ։*

ՅԱԿՈԲ.– *Տո՛ւր նայիմ։* (Ընկալուչը կ'առնէ, յետոյ ետ կու տայ)։ *Դո՛ւն սկսար, դո՛ւն ալ վերջացուր։*

ՄԱՐԻԱՄ (ընկալուչը կ'երկարէ Յակոբին)։– *Ա՛ռ, նայիմ ի՞նչ պիտի ըսես։*

ՅԱԿՈԲ (ընկալուչը ետ կը մղէ)։– *Իմ ըսածս չես հաւնիր։ Դո՛ւն ըսէ։*

ՄԱՐԻԱՄ. (ընկալուչը ետ կը մղէ)։– *Ես խօսեցայ, չհաւնեցար։ Դո՛ւն խօսէ։*

ՅԱԿՈԲ (ընկալուչը ետ կը մղէ)։– *Ես չե՛մ խօսիր, դո՛ւն խօսէ։*

(Ընկալուչը մէյ մը Մարիամին, մէյ մը Յակոբին ֆով կ'երթայ ու կու գայ)։

ՎԱԼԻԱ.– *Անո՛յշ, ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ չես խօսիր։*

ԱՆՈՅՇ.– *Մեծ մաման ու մեծ պապան կը կռուին։*

ՄԱՐԻԱՄ (ընկալուչը առնելով)։– *Արդէն ձեռքէդ բա՛ն չի դար։* (Բաղցր)։ *Անո՛յշ ջան, ինչպէս որ կ'ուզես, այդպէ՛ս ալ կ'ընենք։*

ԱՆՈՅՇ.– *Մեծ մամ, ուրախութիւնը միասի՛ն կ'ընենք։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Ինչ լաւ։ Եկէք Հայաստան, էջմիածնի մէջ պսակուեցէք։*

ՅԱԿՈԲ.– *Տիկի՛ն, խենթեցա՞ր։*

ԱՆՈՅՇ.– *Ո՛չ։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Ո՞չ։*

ՅԱԿՈԲ.– *Ի՞նչ կայ, նորէ՞ն «ոչ» պիտի խաղանք։*

ԱՆՈՅՇ.– *Ես օգնական տոմս կը ղրկեմ, որ դուն ու մեծ պապան պսակիս ներկայ ըլլաք։*

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐԻԱՄ (լալով՝ Յակոբին)։– *Թոռնիկդ տոմս պիտի ղրկէ, որ երթանք Նիւ Եորք՝ պսակին։* (Ընկալուչին մէջ)։ *Լա՛ւ, բալա ջան, լա՛։ Մէկ օրուան համար չատ է այս ուրախութիւնը։* (Վար կը դնէ ընկալուչը եւ թուլցած աթոռին կ'իյնայ։ Անոյշ եւ Վալիա կ'անշարժանան)։

(Լոյսը կը նուազի Նիւ Եորքի սենեակին վրայ)։

ՄԱՐԻԱՄ.– *Յակո՛բ, ջուր մը բեր խմեմ։*

(Յակոբ երկու գաւաթ կը լեցնէ)։

ՄԱՐԻԱՄ.– *Ինչո՞ւ երկու գաւաթ բերիր։*
ՅԱԿՈԲ.– *Մէկը քեզի, միւսը՝ ինծի։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Քեզի ինչո՞ւ։*
ՅԱԿՈԲ (յուզուած)։– *Ե՛ս ալ յուզուեցայ։* (Կը խմէ)։
ՄԱՐԻԱՄ (ջուրը կը խմէ)։– *Ես գիտցա՛յ այսպէս պիտի ըլլար։ Իմ արիւնը զուլալ արիւն է։*
ՅԱԿՈԲ.– *Տիկի՛ն Մարիամ, իմ արիւնն ալ կայ հոն։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Բայց ի՛մ սորվեցուցած սկզբունքներն են։*
ՅԱԿՈԲ.– *Իրաւունք ունիս, հոգի՛ս։ Իրաւունք ունիս։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Ահա, մէյ մը երթամ, ինչերը պիտի սորվեցնեմ կեանքի մասին։*
ՅԱԿՈԲ.– *Ի՞նչ պիտի սորվեցնես, որ այդ աղջիկը չի գիտեր։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Իմ դիտցածը ան չի գիտեր։*
ՅԱԿՈԲ.– *Սա գիտցածդ մէյ մը ինծի ալ սորվեցուր, որ տեսնեմ թէ ի՞նչ է։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Քեզմէ յոյս չկայ։ Դուն գնա՛ ՄԱԿ-ովդ զբաղէ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Լա՛ւ, ես ՄԱԿով կը զբաղիմ, դո՞ւն ինչ պիտի ընես։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Զարմանալի մարդ ես։ Մէկ հատիկ թոռնիկս կը պսակուի, իսկ դուն ինծի կը հարցնես՝ «ի՞նչ պիտի ընես»։ Աչխարհի՛ չափ գործ ունիմ ընելիք։*
ՅԱԿՈԲ.– *Դեռ վեց ամիս կայ, Մարիա՛մ։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Վազե՛մ՝ չուշանա՛մ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Կարծեմ ըսի՝ վճռեց ամիս կայ դեռ։ Ո՞ւր պիտի վազես, ինչէ՞ն պիտի ուշանաս։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Յակո՛բ, աչքդ գոցես-բանաս, վեց ամիսը կ'անցնի։ ՄԱԿի մը գործերուն չափ գործ ունիմ ընելիք։*
ՅԱԿՈԲ.– *Կը կարծէի ՄԱԿի գործերով ես կը զբաղիմ։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Դուն աչխարհի հարցերով զբաղէ, ես ալ մեր տան հարցերով կը զբաղիմ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Ի՞նչ պիտի ընես։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Նորէն կը հարցնէ...։ Թոռնիկս կը պսակուի, ինծի կ'ըսէ՝ ի՞նչ պիտի ընեմ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Երեւան նստած՝ Նիւ Եորքի պսա՞կ պիտի որոչես։*

ՄԱՐԻԱՄ.– *Պսակը՝ պսա՛կ է, հայը՝ հա՛յ է։ Ուր ըլլալը ի՞նչ կապ ունի։*
ՅԱԿՈԲ.– *Մարիա՛մ, խելքի եկուր։ Աստուած սիրես, չխայտառակես մեզ։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Երեսուն տարուան մէջ, քանի՞ անգամ խայտառակեր եմ քեզ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Հաչուե՞մ...*

(Մարիամ խէթ կը նայի)։

ՅԱԿՈԲ.– *Կատակ ըրի, Մարիա՛մ։ Գիտես ինչ ըսել կ'ուզեմ։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Էօֆ, Յակո՛բ, ես պիտի երթամ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Ո՞ւր կ'երթաս։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Էջմիածին։*
ՅԱԿՈԲ.– *Ես կարծեցի Նիւ Եորք պիտի երթանք։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Առաջ Էջմիածին պիտի երթամ, յետոյ՝ Նիւ Եորք։*
ՅԱԿՈԲ.– *Էջմիածինը ի՞նչ կապ ունի Նիւ Եորքի հետ։ Ինչո՞ւ կ'երթաս Էջմիածին։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Երթամ հասկնամ, թէ մեծ տարիք ունեցող մէկը ինչպէ՞ս կը կնքուի։*
ՅԱԿՈԲ.– *Զո՞վ կնքել պիտի տաս։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Թոռնուհի՛դ՝ Անոյշը, զոր դուն ղրկեցիր կնունքէ։ Մեր պապենական օրէնքը պիտի վերահաստատեմ մեր տան մէջ։ Նախ՝ կնքել պիտի տամ, որ պսակը ընդունուի։*
ՅԱԿՈԲ.– *Դո՞ւն կնքել պիտի տաս։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Այո, ե՛ս։ Թոռնուհիս կնքել պիտի տամ, որ հանգիստ սրտով մեռնիմ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Նորէ՞ն մեռնիլդ բռնեց։ Ես կարծեցի Նիւ Եորք հարսնիքի կ'երթանք։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Նախ կնունք, յետոյ՝ պսակ, յետոյ՝ հարսանիք, յետոյ...*
ՅԱԿՈԲ.– *Հոդ կեցի՛ր...։ Մի՛ չարունակեր։ Ես Նիւ Եորք չեմ երթար մեռնելու համար։ Գիտե՞ս որքան սուղ է հոն մեռնիլը։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Ո՞վ մեռնելու մասին խօսեցաւ։*
ՅԱԿՈԲ.– *Դուն չէի՞ր ըսողը...*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Յակո՛բ, դուն ինչո՞ւ ամէն ըսածիս կարեւորութիւն կու տաս։*
ՅԱԿՈԲ.– *Տիկի՛ն, ե՛ս չուարեցայ։ Կարեւորութիւն չտամ, կ'ըսես «կ'անտեսես»։ Կարեւորութիւն տամ, կ'ըսես «ինչո՞ւ կու տաս»։ Խնդրեմ ըսէ՛, ի՞նչ ընեմ։*
ՄԱՐԻԱՄ.– *Կարեւորը՝ լսէ ու կատարէ, անկարեւորը՝ լսէ եւ անտեսէ՛։ Այսքան տարի հետսապրեցար, չսորվեցա՞ր։*
ՅԱԿՈԲ.– *Դեռ կը սորվիմ, կը սորվիմ։ Է, լաւ, ըսէ նայիմ, ի՞նչ պիտի տանիս Էջմիածնէն։*

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՐԻԱՄ.– Էջմիածնէն ի՞նչ կը առնին կնունքի: Խո՛ւնկ, մո՛մ, խա՛չ:

ՅԱԿՈԲ.– Քանի մը հատ ալ վարդապետ...

ՄԱՐԻԱՄ.– Ամերիկա չատ վարդապետ կայ:

ՅԱԿՈԲ.– Խունկ, մոմ, խաչ չկա՞յ:

ՄԱՐԻԱՄ.– Էջմիածնի խունկն ու մոմը տարբեր են: Ես գացի:

ՅԱԿՈԲ.– Ե՞րբ կը վերադառնաս:

ՄԱՐԻԱՄ.– Սրբավայր դացողին կը հարցնե՞ն երբ կը վերադառնաս:

ՅԱԿՈԲ.– Այսինքն՝ Մնունդի՞ն, թէ Զատիկին:

ՄԱՐԻԱՄ.– Կա՛մ Մնունդին, կա՛մ Զատիկին, չեմ դիտեր: Էջմիածին պիտի երթամ, Հռիփսիմէ պիտի երթամ, Գայանէ պիտի երթամ...

ՅԱԿՈԲ.– Է՞, Հայաստանի բոլո՞ր եկեղեցիները պիտի այցելես:

ՄԱՐԻԱՄ.– Ո՛ւր որ կրնամ, ո՛ւր որ հասնիմ, կ'երթամ: Տունը ամէն ինչ կայ, անօթի չես մնար: (Դէպի դուրս):

ՅԱԿՈԲ.– Աստուած հետդ:

ՄԱՐԻԱՄ (կը դառնայ ետ եւ զարմացած)*.– Ի՞նչ ըսիր:*

ՅԱԿՈԲ.– Աստուած հետդ:

ՄԱՐԻԱՄ.– Դուն կոմունիստ մարդ, Աստուծոյ հետ ի՞նչ գործ ունիս:

ՅԱԿՈԲ.– Ի՞նչ գիտնամ, սովորութիւն...

ՄԱՐԻԱՄ.– Ես գացի: (Դուրս):

ՅԱԿՈԲ.– Երթաս բարով: (Պահ մը սպասելէ ետք): *Գնաց:* (Կը մօտենայ հեռախօսին եւ թիւեր կը դարձնէ): *Ալօ՜, Մուրատ ջան, մենք Ամերիկա պիտի երթանք: Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ թէ մնալու: Պիտի երթանք թոռնուհիս՝ Անոյշի պսակին եւ վերադառնանք: Շնորհակալ եմ: Տարօսը պսակին եւ վերադառնանք: Շնորհակալ եմ: Մուրատ, մօրս պսակի խաչը քովս է, թոռանս անունը կրնա՞ս վրան փորագրել: Շատ շնորհակալ եմ: Է, ուրիշ համով-հոտով լուրեր չունի՞ս: Շուկայի մարդ ես: Եկող-գացող չատ ունիս: Ըսէ նայիմ, ո՞վ որու կը սիրէ, ով որու կը ձգէ, ով չղի է, ով մեռեր է...: Լաւ, լաւ, խաչը հիմա կը բերեմ եւ երկար կը խօսինք:* (Դուրս):

(Լոյսը կը մարի երեւանի սենեակին վրայ եւ կը վառի Նիւ Եորքի սենեակին վրայ):

ՎԱԼԻԱ (կը գրկէ Անոյշը)*.– Անո՛յշ, մեծ մամայիդ ու մեծ պապայիդ կեանքի ամէնէն երջանիկ պահերը տուիր: Հայրիկդ երբ վերադառնայ՝ չատ պիտի ուրախանայ: Ափսոս, որ անոր ծնողքը չուտ մահացան:*

ԱՆՈՅՇ.– Մամ, ձեր պսա՞կը ինչպէս եղաւ:

ՎԱԼԻԱ (դէպի դուրս ուղղուելով)*.– Ժամը մէկ է, ելիր քնացիր, ուշ է, վաղը գործի ես:*

ԱՆՈՅՇ (մօրը ձեռքը բռնելով ետ կը բերէ)*.– Երեխայ չեմ: Ես դիտեմ, որ վաղը գործի եմ: Ըսէ նայիմ, ձեր պսա՞կը ինչպէս եղաւ:*

ՎԱԼԻԱ.– Մեր պսակը կռիւով սկսաւ:

ԱՆՈՅՇ.– Ո՞վ կռուեցաւ, դուն ու պապա՞ն:

ՎԱԼԻԱ.– Ո՛չ: Երկու մեծ մամաներդ:

ԱՆՈՅՇ.– Ինչո՞ւ կռուեցան:

ՎԱԼԻԱ.– Մամաս ուզեց պսակը Էջմիածին ըլլայ, պապայիդ մաման պնդեց, որ պսակը Հռիփսիմէ վանքին մէջ ըլլայ:

ԱՆՈՅՇ.– Ինչո՞ւ այդպէս կ'ուզէին:

ՎԱԼԻԱ.– Մամաս կ'ըսէր, որ Էջմիածինը առաջին հաստատուած եկեղեցին է: Միւս մեծ մամադ ալ կ'ըսէր, եթէ Հռիփսիմէն չըլլար, Տրդատ թագաւորը քրիստոնէութիւնը չէր ընդուներ: Մէկ չաթաթ այս խօսակցութիւնը լսեցինք: Վերջապէս պապադ ու ես որոչեցինք թէ' Էջմիածնի մէջ եւ թէ Հռիփսիմէի մէջ պսակուիլ: Այնպէս որ, երկու պսակ ունեցանք եւ երկու մեծ մամաներն ալ դոհ ձգեցինք:

ԱՆՈՅՇ.– Այդ ձեւը ընդունելի՞ է:

ՎԱԼԻԱ.– Խաղաղութեան համար Աստուծոյ քով ամէն ինչ ընդունելի է:

ԱՆՈՅՇ.– Մեծ պապաները ի՞նչ ըրին:

ՎԱԼԻԱ.– Անոնք երկուքն ալ կոմունիստ էին, հոգերնին չէր: «Ինչ կ'ուզէք ըրէք, միայն մեզ հանգիստ ձգեցէք» կ'ըսէին: Լաւ, ես ալ երթամ մեծ մամայի եւ մեծ պապայի սենեակը պատրաստեմ:

ԱՆՈՅՇ (հեգնական)*.– Մամ, դեռ վե՛ց ամիս կայ...*

ՎԱԼԻԱ.– Աղջի՛կս, աչքդ գոցես-բանաս վեց ամիսը կը թռի: Դուն ալ հիմակուընէ հրաւիրեալներու ցանկ կը պատրաստես եւ հրաւիրատոմսերը կը գրես, կանուխ չէ՞, դեռ վեեե՛ց ամիս կայ...

ԱՆՈՅՇ (խնդալով)*.– Ես ալ կ'ըսեմ որու՛ ելած եմ...:* *Like mother, like daughter...*

ՎԱԼԻԱ.– Ըսէ՛ մեծ մամա, մե՛ծ-մե՛ծ մամա, մե՛ծ-մե՛ծ-մե՛ծ մամա: Լա՛ւ, գիչեր բարի: (Դուրս):

ԱՆՈՅՇ.– Գիչեր բարի: Քանի մը հատ ալ գրեմ՝ կ'ելլեմ:

(Ընկալուչը կը վերցնէ եւ թիւեր կը դարձնէ)*.– Հըլօ... Jim, guess what, I invited my grandma and grandpa to our wedding. Yes, from Armenia. Isn't that great? I'll talk to you tomorrow. I love you too.*

(Լոյսը կը մարի):

digitised by A.R.A.R.@

Տեսարան Երկրորդ

(Երեւան: Բաղրամեան մեթրոյի կայանին դիմաց: Անցորդներ հակառակ ուղղութիւններով կը քալեն):

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ (կը յառաջանայ պատկերասփիւռի համերաւ կը զետեղէ: Շուրջը կը նայի).– *Լաւ տեղ ենք ընտրել՝ մեթրոյի մօտ:* (Խօսքը կ'ուղղէ սրահին ետեւը կանգնած հանդիսատեսի մը): *Աղաթեղ, ո՞նց ես: Երէկուան խաչը իր բոլոր համեմունքներով ինչ լաւն էր: Ա՛յ մարդ, ոսկորներս կարծես նոր ուժ ստացան: Էսօր եզան պէս եմ զգում ես ինձ: Գործս վերջացնեմ, նորէն կը գնանք-կը խմենք: Ջէ՛, էս օրուանը իմ վրէն ա: Էլ ո՞ր օրուայ Քաւառցին եմ, որ երկու-իրեք չիչ օղի չկոնծեմ...:* (Ժամացոյցին կը նայի): *Մեր խօսնակը ուշացաւ:* (Հանդիսատեսի մը): *Ջէ՞ք տեսել մեր խօսնակին: Հա՛, էն է, եկա՛ւ: Արի՛, արի էստեղ, քա՛ղցր:*

ԽՕՍՆԱԿ ԿԻՆ (դուրսէն ներս գալով եւ հանդիսականներէն ոմանք բարեւելով).– *Բարեւ, ձեզ, բարեւ ձեզ, ո՞նց էք:* (Մօտենալով նկարահանողին): *Ո՞նց ես, ազիզ ջան:*

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– *Է, եղայ եմ. դնում, դո՞ւ ոնց ես:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Մի քիչ յոգնած եմ, բայց ոչինչ:* (Շուրջը կը նայի): *Լաւ տեղ որոշեցինք, ճիշդ մեթրոյի մուտքին:* (Հայելի մը կը հանէ ու մազերը կը յարդարէ):

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ (խօսնակին).– *Դէ՛, սկսենք, կ'ուշանանք:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Մի ժամ. ունենք, ինչի՞ց պիտի ուշանանք:*

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– *Ինչպէ՛ս թէ ինչից պիտի ուշանանք: Առաջ պիտի նկարահանենք, յետոյ պիտի տանենք ստուդիօ, յետոյ պիտի մոնտաժենք, որ ժամը ութին սփռենք: Տեսնում. ես, էլի, ամէն մարդ մի տեղ է դնում: Սրանցից յոյս չկայ: Սկսենք՝ որ վերջացնենք:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Մի՛ աճապարիր: Հանդարտ կեցիր: Հիմի կը սկսենք:* (Քամերային նայելով): *Դէ՛, ասա տեսնեմ, ինչպէ՞ս եմ. երեւում:*

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– *Քեզ հաւանողը հաւանել է արդէն, էլ ի՞նչ ես ուզում:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Ինձ ամէն մէկ նայող պէտք է հաւանի: Դէ՛, սկսենք:*

(Տարեց անցորդը կը մտնէ: Կուրծքը պատերազմի շքանշաններով զարդարուած: Անտարբեր կ'անցնի երկուքին դիմացէն):

ԽՕՍՆԱԿ (անցորդին).– *Ներողութիւն, մի րոպէ:*

ՏԱՐԵՑ ԱՆՑՈՐԴ (խօսնակին).– *Այո՞:*

ԽՕՍՆԱԿ (նկարահանողին).– *Դէ՛, ասա:*

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– *Ասե՛մ: Մենք երեւանի Հեռուստացոյցի Ընկերային Յարաբերութիւնների Տպաւորութիւն Հաւաքող Բաժանմունքի ծառայողներս, մասնաւոր ծրագրումի եւ հաղորդումի համար տեսակցութիւն ենք անելու քաղաքացիների հետ: Խնդրում. եմ, որ մեր հարցերին պատասխանէք:* (Խօսնակին): *Ինչպէ՞ս էր, ազիզ ջան:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Շատ լաւն էր:* (Անցորդին): *Խնդրում. ենք, որ մեր հարցերին պատասխանէք:*

ՏԱՐԵՑ.– *Եթէ ձեր հարցերին պատասխանեմ՝ ինձ փող կը տա՞ք:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Շատ ներողութիւն, ո՛չ:*

ՏԱՐԵՑ.– *Էն ժամանակ, չատ ներողութիւն, որ ես ձեր հարցերին չպատասխանեմ:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Մեր արածը հանրային ծառայութիւն է:*

ՏԱՐԵՑ.– *Դուք ձեր հանրային ծառայութեան համար փող ստանո՞ւմ էք:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Բա ո՛նց, սա մեր պրոֆէչըննն է:*

ՏԱՐԵՑ.– *Ես էլ ընտանիքս կերակրելու պրոֆէչըննը ունեմ:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Ներողութի՛ւն, դուք չէ՞ք հաւատում. ընկերային բարօրութեան:*

ՏԱՐԵՑ.– *Հաւատում. եմ, ո՞նց չեմ հաւատում: Ամբողջ կեանքս նուիրել եմ. ընկերային բարօրութեան: Հայրենական պատերազմ եմ. գնացել, կռուել եմ, վիրաւորուել եւ չքանչան ստացել: Էդ բոլորից յետոյ, հիմի էլ անօթի եմ. մնացել: Հիմի հաւատում եմ միայն իմ փորը կըշտացնելուն: Մէկ ուրիշին ուղղէք ձեր հարցումները:* (Կ'երթայ բեմին մէկ կողմը կը նստի եւ ուշադրութեամբ կը հետեւի խօսնակին):

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– *Էս մէկը ջուրը գցուեց:*

ԽՕՍՆԱԿ.– *Յոյսդ մի՛ կտրիր, նոր մէկը կը գտնենք:*

ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– (կը մտնէ արագ ֆայլերով, ձեռքը աշխատաճի պայուսակ մը (briefcase):

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– *Ես Ալարատի նման յոյս ունեմ, բայց ձախողութիւնը ձախողութիւն է:*

ԽՕՍՆԱԿ (անցորդին).– *Ներողութիւն, մի րոպէ:*

ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– *Համեցէք:*

ԽՕՍՆԱԿ (նկարահանողին).– *Դէ՛, ասա:*

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– *Ասեմ: Մենք երեւանի Հեռուստացոյցի Ընկերային Յարաբերութիւնների Տպաւորութիւն Հաւաքող Բաժանմունքի ծառայողներս մասնաւոր ծրագրումի եւ հաղորդումի համար տեսակցութիւն ենք անելու քաղաքացիների հետ: Խնդրում եմ, որ մեր հարցերին պատասխանէք:*

digitised by A.R.A.R.@

ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Ո՞ր քաղաքացիներից:
ԽՕՍՆԱԿ.– Երեւանցիներից:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Ինչի՞, երեւանցի մնա՞ց Երեւանում:
ԽՕՍՆԱԿ.– Միթէ դուք երեւանցի չէ՞ք:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Էի:
ԽՕՍՆԱԿ.– Հիմի որտե՞ղ էք ապրում:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Լոսում:
ԽՕՍՆԱԿ.– Լոսո՛ւմ: Ա՜հ, դուք իսկական էդն անձն էք, որ ուզում ենք արձանագրել:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Բայց չատ ներողութիւն, իմ բիզնէսը արդէն րացուել է եւ կարող է ուչանամ: Մի ուրիչ անգամ: (Դէպի դուրս կ'ուղղուի):
ԽՕՍՆԱԿ.– Ի՞նչ է ձեր բիզնէսը:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Արտասահմանեան ճանապարհորդութիւն:
ԽՕՍՆԱԿ.– Միթէ չէ՞ք ուզում, որ ձեր բիզնէսի մասին երեւանցիները իմանան:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ (հետաքրքրութեամբ).– *Երեւանո՞ւմ պիտի սփոէք էս հաղորդումը:*
ԽՕՍՆԱԿ.– Այո՛:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Էլ ինչի՞ էք սպասում, հարցրէ՛ք: Բայց խնդրում եմ, արա՛գ, որովհետեւ արդէն ուշացել եմ:
ԽՕՍՆԱԿ (ննկարահանողին).– *Սկսենք:*
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Սկսենք:
ԽՕՍՆԱԿ.– Կարո՞ղ էք համառօտ ձեւով բացատրել ձեր բիզնէսի մասին:
ՊԸՋՆԸՍՄԱՆ.– Պիտի նկարահանէ՞ք: Ասե՛մ (Լայն ժպիտով ֆամերային նայելով): *Ես Երեւանից մարդիկ եմ փոխադրում արտասահման, ի մասնաւորի Ամերիկա, եւ յատկապէս՝ Լոս: Էնտեղ թէ՛ օդը լաւն է, թէ՛ ընկերային վճարումները: Ամէն մարդ փող է ստանում պետութիւնից: Էն էլ առանց գործելու: Իմ գները եւ պայմանները մատչելի են: Ով փող ունի՝ կը վճարի, ով փող չունի, յետոյ կը վճարի, մի չնչին, չնչին տոկոսով: Ով ազգականի կամ բարեկամի հրաւէր չունի, ես հրաւէր բերել կը տամ: Էնպէս որ, ամէն մարդ կարող է գնալ ու դալ եթէ ուզում է: Մեր գրասենեակը շատ կենտրոնական տեղ ա: Անունն էլ շատ դիւրին ա՝ «Կոռունկ»: Համարն էլ տամ, էն էլ շատ դիւրին ա՝ 51-52-53:* (Ֆամերային նայելով): *Սիրելի երեւանցիք, եթէ խմբով կամ ընտանիքով գնաք, աւելի աժան կը լինի տոմսը: Ամէն տասը անհատի համար տասը տոկոս զեղչ եմ տալիս: Առայժմ էսքան: Ջմոռանաք մեր անունը՝ «Կոռունկ», եւ համար՝ 51-52-53:* Ի մէյլ՝ *grung@yahoo.com: Առաւօտից*

մինչեւ իրիկուն բաց է մեր գրասենեակը: Դէ՛, յաջողութիւն ձեզ եւ ցտեսութիւն: (Դուրս):
ԽՕՍՆԱԿ (ֆամերային խօսելով).– *Դուք տեսաք երեւանցի բիզնէսմանը, որ արդէն յաջողութիւն է ձեռք բերել Ամերիկայում:*
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Ի՞նչ բիզնէսման, ասա թափառական:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ասա վաճառական:

(Մարիամ կը մտնէ արագ քալելով):

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Սրա՜ն բռնիր, սրա՜ն բռնիր, սրանից մի բան դուրս կը գայ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Տիկի՛ն, մի րոպէ:
ՄԱՐԻԱՄ.– Հե՞տս էք խօսում:
ԽՕՍՆԱԿ.– Այո՛: Մի րոպէ՝ եթէ կարելի է: (Նկարահանողին): *Դէ՛, ասա:*
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Մենք Երեւանի Հեռուստացոյցի Ընկերային Յարաբերութիւնների Տպաւորութիւն Հաւաքող Բաժանմունքի ծառայողներս մասնաւոր ծրագրումի եւ հաղորդումի համար տեսակցութիւն ենք անելու քաղաքացիների հետ: Խնդրում եմ, որ մեր հարցերին պատասխանէք:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ձեր հարցերին պատասխանելու ժամանակ չունեմ: Ուշանում եմ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Դո՞ւք էլ արտասահման էք դնում:
ՄԱՐԻԱՄ.– Առաջ էջմիածին պիտի գնամ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Էջմիածնից յետո՞յ արտասահման պիտի գնաք:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ո՛չ: Էջմիածնից յետոյ Գեղա՛րդ պիտի գնամ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Գեղարդից յետո՞յ արտասահման պիտի գնաք:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ո՛չ: Գեղարդից յետոյ Գայանէ՛ պիտի գնամ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Բա ե՞րբ էք արտասահման գնալու:
ՄԱՐԻԱՄ.– Գայանէից յետոյ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Արտասահման ո՞ւր էք գնալու:
ՄԱՐԻԱՄ.– Նիւ Եորք:
ԽՕՍՆԱԿ.– Լոս չէ՞ք դնում:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ինչո՞ւ, Լոսում ոսկու հա՞նք կայ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ինչ իմանամ, ամէն մարդ Լոս է դնում:
ՄԱՐԻԱՄ.– Մենք էլ Նիւ Եորք ենք գնում:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ինչո՞վ էք զբաղւում:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ես հանգստեան եմ կոչուել:
ԽՕՍՆԱԿ.– Իսկ առաջ ինչո՞վ էիք զբաղուել:
ՄԱՐԻԱՄ.– Դաստիարակ էի՝ արեւմտահայերէն էի դասաւանդում:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ուրեմն դուք «ախպա՞ր» էք:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ո՛չ, «քոյրիկ» եմ:

digitised by A.R.A.R.@

ԽՕՍՆԱԿ.– Դէ՛, հասկանում էք ինչ եմ ուզում ասել: Ինչի՞ էք Նիւ Եորք գնում:
ՄԱՐԻԱՄ.– Անձնական մի հարցի համար:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ուրա՞խ, թէ ախուր:
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Այ կին, մտածի՛, Նիւ Եորք գնալը տխո՞ւր կը լինի:
ՄԱՐԻԱՄ.– Փառք Աստծոյ, ուրախ առիթ է, ուրախ առիթ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Կարելի՞ է իմանալ, թէ ի՞նչ է այդ ուրախ առիթը:
ՄԱՐԻԱՄ.– Թոռնուհիս կը կնքուի:
ԽՕՍՆԱԿ.– Պահ, աչքներդ լոյս:
ՄԱՐԻԱՄ.– Մէ հատիկ թոռնուհիս է:
ԽՕՍՆԱԿ.– Քանի՞ ամսական է:
ՄԱՐԻԱՄ.– Քսանհինգ տարեկան է:
ԽՕՍՆԱԿ.– Քսանհինգ տարեկա՞ն էլ կը կնքուի:
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Ցիսուն տարեկանն էլ կը կնքուի, եթէ չի կնքուել:
ՄԱՐԻԱՄ.– Առաջ պիտի կնքել, որ պսակը ընդունելի լինի:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ախ, պսակ էլ կայ, իսկ ե՞րբ է պսակը:
ՄԱՐԻԱՄ.– Վեց ամսից է: Պէտք է վազեմ...
ԽՕՍՆԱԿ.– Պսակը վե՛ց ամսից է, ինչի՞ պէտք է վազէք:
ՄԱՐԻԱՄ.– Աչխարհով գործ ունեմ...: Ասացի, չէ՞, պիտի գնամ Էջմիածին, Հռիփսիմէ, Գեղարդ, Կարմրաւոր... (Դէպի դուրս կը բալէ):
ԽՕՍՆԱԿ.– Ներողութիւն, բայց Էջմիածինը, Գեղարդը, Կարմրաւորը ի՞նչ գործ ունեն Նիւ Եորքի հետ:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ունեն, ունեն. երբ վերադառնամ՝ կը պատմեմ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Դուք Նիւ Եորքից յե՞տ պիտի դառնաք:
ՄԱՐԻԱՄ.– Բա ո՞նց, էս իմ հայրենիքն ա: Աղջի՛ ջան, դու էլ ինչ-որ երեւանցու նման չես խօսում: Որտեղացի՞ ես:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ախ, նկատեցի՞ք:
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Էդ էլ պահուելիք բա՞ն ա: Դէ՛, պատմի, պատմի: Բոլորին պատմել ես, սրան էլ պատմի:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ես ծնուել եմ Պուլղարիայում: Մեծացել Ռումինիայում: Ուսում ստացել Լենինգրադում: Ապրել Մոսկուայ եւ ամուսնացել Ռոսթովում:
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Երկրորդ ամուսնութիւնն էլ Երեւանում:
ԽՕՍՆԱԿ.– Է՛, ի՞նչ անեմ, երբ ամուսինս ինձ մենակ թողեց:
ՄԱՐԻԱՄ.– Ուրիչ կի՞ն առաւ:
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Ջէ՛, մեռաւ:
ՄԱՐԻԱՄ.– Աստուած հոգին լուսաւորի:
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Թող խակի էլ չլուսաւորի: Արդէն լաւ մարդ չէր:
ՄԱՐԻԱՄ.– Է՛, դու ի՞նչ արիր:
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ.– Ի՞նչ պիտի անի, ամուսնացաւ մի 85 տարեկան մարդու հետ: Էս էլ՝ ո՛ւր որ է (խաչակնքելով), *մեղա՛յ, մեղա՛յ, պիտի մեռնի՛:*

ԽՕՍՆԱԿ.– Ի՞նչ անեմ, որ ամուսիններս ինձանից չուտ են մահանում: Տիկի՛ն, մի հարց եւս:
ՄԱՐԻԱՄ.– Աղջի՛ ջան, մէկ ուրիշը գտիր, ես արդէն ուշացայ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ձեղանից աւելի լաւ մէկը չկայ...
ՄԱՐԻԱՄ.– Կա՛յ, կա՛յ: Երեւանը լեցուն ա լաւ մարդկանցով:
(Դուրս):
ԽՕՍՆԱԿ (տխուր).– *Մի լաւ բան գտանք, էն էլ փախցրինք:*

(Տարեցը կը մօտենայ ննկարահանողին):

ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ (տարեցին).– *Հայու բախտ, որ կ'ասեն, հէնց է՛ս ա, մէկ էն որ՝ ինչ լաւ բան գտնես կը կորցնես, մէկ էլ, տղամարդերը կիներից չուտ են մահանում:*
ՏԱՐԵՑ.– Ես իսկական տղամարդ եմ, ես իմ կինը թաղել եմ: Եթէ ինձ փող տաք, ես ձեր բոլո՛ր ուզածները կ'անեմ:
ԽՕՍՆԱԿ.– Ես ձեզ փող կը տայի, բայց դուք ոչինչ չունէք ժողովրդին ասելու: Աւելի լաւ է գնաք տուն եւ մի լա՛ւ քնէք: (Դէպի դուրս):
ՏԱՐԵՑ (ետեւէն կ'ուղղուի դուրս).– *Բայց դուք չէք գիտեր, թէ ես ինչե՛ր եմ տեսել: Եթէ պատմեմ՝ ձեր մազերը կը փչաքաղուեն:*
ԽՕՍՆԱԿ.– Ես մազերս նոր եմ յարդարել, խանգարելու ժամանակ չունեմ: (Դէպի դուրս կը սկսի բալել):
ՏԱՐԵՑ (ետեւէն բալելով).– *Բայց դուք չէք տեսել՝ ինչ որ ե՛ս եմ տեսել: Իմ տեսածը դուք չէք տեսել...: Պատերազմ, գրկանք, ցաւ, տառապանք: Էդ բոլոր նուիրումից, էս թիթեղեայ չքանչանները միայն մնացել են...: Սրանցով հաց չես ճարի...: Պէտք է լսել սովորէք...*
(Դուրս):
ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՂ (կը հաւաքէ իր գործիքները).– *Էս օրն էլ փուճ անցաւ:* (Սրահի ետեւի հանդիսատեսին): *Սաղաթե՛ն, արի գնանք մի լա՛ւ կոնծենք: Լաւ ընկերոջ հետ լաւ ժամն է, որ մնում է էս աչխարհում...* (Գործիքները շալկած՝ դուրս կ'ելլէ):
(Լոյսը կը մարի):

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդով)

digitised by A.R.A.R.@

Ս. Կիրակոսեան

ԴԷՄՔԸ ԻՐ ԱՍՏՂՆ Է ՀԵՌԱԳՈՅՆ

1) ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ՝ ԻՆՉՊԷՍ ԽՕԼԱՔ ՍԻՐՈՅ

Մարմինդ աճարեւ
մահատեսիլ տափաստաններն է լոյսին
ուր երազն իմ կը մխայ՝
ձայներուն պէս յաւերժի

Վէրք եմ մշտաբաց
սարսափներու գիշերներէն
անձկութեան մութ գիշերներուն անապագայ
ուր իմ կապոյտ երազիս ասուպները կը տեղան
տառապանքի սահմաններէն հեռակայ

Ես կը կանգնիմ
եւ կը կանգնեմ
վէրքիս մէջ նոր՝ նոր շարժումներ
եւ կը խօսիմ ներքին աքսորը լոյսին

Աքսոր՝
բացուած աքսորիս
դեղին լոյսին մէջ անխօս
ես քեզ ինչպէ՛ս երփնագրեմ

Դէմքն իր աստղն է հեռագոյն
նոր օրերուս անջրպետին մէջ մոխրագոյն՝
ինչպէս մահուան գետին վրայ ծփացող
անառագաստ նաւակները մոլորուն

Բայց աստղն իմ դեռ աւեր ու սուգ կը ծորի
երբ սեւ ամպեր կը խեղդեն հորիզոնները խօսքին
կը փոթորկեն մառախուղներն ու ճիչերը աղէտին
ժամանակի բիւր աստղերէն դողահար
որ ոչ մէկ ցօղ չեն տեղար
որ ոչ մէկ շող չեն տեղար
եւ կը դառնան խաւարին
վերջին խօսքը անկատար

2) ԲՈԼՈՐ ՕՐԵՐՆ ԱՅՍ

Բոլոր օրերն այս
եւ դուն կ'ունկնդրես դոփիւնները ոչինչին
եւ մայիսներն աստղերուն՝ խաւարի ամայքներուն–
ձայներ վիրաւոր եւ տագնապահար
որոնք կը գծեն քայլերը գետին
կը մոռնան մեկնումն ու դարձը լոյսին
եւ նոյնիսկ բիբիդ սեւ կէտը մթին

(Ո՛վ անորոշ հեռաւորութիւնը դիմագիծերու
եւ բեւեռագիր նշոյլը կապիճներուն)

Բոլոր օրերն այս
եւ դուն կը մնաս շպրտուած անհունին մէջ
դէպի տուն-աստղ մը անծանօթ

Բոլոր օրերն այս
եւ դուն կ'ունկնդրես ղօղանջներ տարաշխարհիկ
առանց յիշողութեան
առանց երեւակայութեան
թէկուզ քու մէջ բնակին դէմքեր անհամար
թէկուզ սրտիդ զնգզնգան ձայներ դարէ դար
լոյսերը ծածկեն դաշտերը քունին
ջահերը դառնան աչքերն անհունին
բոլոր օրերն այս

Բոլոր օրերն այս
եւ սառոյցներու բերան տակ կքած
գետի մը նման կը մեկնիս դանդաղ
ափէ մը նոր ափ
ափէ մը նոր ափ

(Ի՛նչ է գինը աղէտին
միսերուդ մէջ ծաւալող
ի՛նչ է գինը փախուստին
կրկէսներէն դուրս յորդող)

Բոլորն օրերն այս
եւ դուն կը մեկնիս անյայտէն խաւար
խաւարէն դէպի օրեր տենդահար
դէպի աստղ մը
դէպի դէմք մը
դէպի...

digitised by A.R.A.R.@

Ըսէ՛
– կ՚երազէի ըլլալ սօսին
ժամանակի Մեծ Անտառին դրան կանգնած

ըսէ՛
– կ՚երազէի ըլլալ վարդը
մանուկներու տաք շունչին մէջ ճառագայթող

ըսէ՛
– կ՚երազէի ըլլալ լոյսը
կամ մանուկը որ մեկնեցաւ իր մարմինէն
երբ լուսաթեւ աղաւնիներ կը դողային արիւն ու սուգ
եւ աքսորը կ՚ուսուցանէր տառապանք ու տաք արտասուք՝
ինչպէս երգեր ե՛ւ բաժանման
ե՛ւ ետ դարձի

ըսէ՛
– յաւերժի զանգակներէն փոթորիկներ կը շարժին
եւ կը շարժեն տենդագին մոլորակները յոյսի
եւ կաթնագոյն ուղիները աննուն

սակայն
բոլոր օրերն այս
կամքն են արեան դատաստանին
եւ արիւնը զօրաւոր է մեր ճիգերէն աւելի

(Ո՛վ աղօտող հեռաւորութիւնը դիմագիծերուս
եւ բեւեռագիր խօսքը կնճիռներուս
որ կը կղպէք ուղին քերթուածին
ինչպէ՛ս կ՚ուզէք որ լռեմ)

Ուրեմն ըսէ՛
– իւրաքանչիւր հարուածի տակ երկինքի
ակունք մը կայ
իւրաքանչիւր հարուածի տակ դաշոյնի
նոր ճիչ մը կայ
որ կը մեծնայ տարածութեան դաշտերուն
մխացող արմատներու եւ սառած գետերու
հուներուն ծերութիւնը աքսորող փոթորկումներէն
որպէսզի տարրերը հագուին գիծերը դէմքիդ
որպէսզի գետերը ճչան եղանակներն արիւնիդ
եւ աստղերը խայտան սաղմոսները խօսքիդ
սակայն
բոլոր օրերն այս անորոշ

եւ դուն ցանուած ես ջուրերու մէջ անշարժ՝
ինչպէս աստղն իմ ամպերու մէջ քարացած

Հիմա
երկնի խոժոռ ամպերէն
հողմեր միայն կը փչեն
եւ կը շարժեն հողմաղացներն արիւնիդ
(կամքն է տարրերու օրինագիրքին)
կսկիծներու սահմաններէն հեռագոյն դէպի ափունքը կեանքի
եւ երկիրը կու գայ դուրս տառապանքի հրդեհէն՝
լոյսին բացուող մանուկի մը ցնծութեամբ
պահը կ՚ըլլայ նորափայլ գոյնն ու ձայնը յաւերժին
եւ լոյս գիծերը դէմքիդ կ՚աղաղակեն միաձայն
– անկումներն իմ սառեցան՝ ճիչերն ինչպէս արիւնին
հազար ուղի միացան եւ ես դարձայ մայրուղի
ու քալեցի աշխարհի ուղիներով բիւրաւոր
բայց անոնք որ մեկնեցան՝ դեռ չհասան
բայց անոնք որ մահացան՝ դեռ չդարձան
եւ լոկ դարձան սիրոյ երգ ու յուշարձան
հիմա կու գան դուրս սրտէս՝
ինչպէս փիւնիկ ողջակէզ
եւ կը քալեն ինծի հետ
մինչ արիւնն իմ կը կաթկթի
մարմնիս բոլոր վէրքերէն
եւ վէրքերէն աշխարհի

3) ԴԷՄՔԴ ԱՍՏՂՆ Է ՀԵՌԱԳՈՑՆ

I

Մարմինդ անարեւ
արթնցաւ դժուար շարժումներ ծանծաղ
միջեւ խաւարին եւ առասպելին

Դէմքդ բացակայութիւնն էր հեռագոյն
թաղուած անյայտի գիշերներուն մէջ
մինչ երգերն իմ կը թրթռային
ժամանակի ուղկաններուն

Առասպելի հրավարդը շողշողուն
ընկողմանած էր կոպերու մոխիրներուն
եւ կը տիրէր լռութիւն մը ծանրաշուք
լռութենէդ իսկ աւելի

digitised by A.R.A.R.@

Թէ բիբը թփրտար հայեացքներու կրակէն
թէ կուրծքը ըլլար լայնաբաց էջը լոութեան

կամ դողն այս նորածիլ
հրաժարէր ողբին մոխրադաշտերէն
եւ անձկութեան գիշերներուն ծուխերէն

գուցէ սիրտը ծագէր արձագանգը լոյսին

II

Երբ կը բարձրանայիր արեան ակնթարթներէն
մաճը կը նահանջէր ձանձրոյթի կրկէսներէն
եւ դաշտերը կը ծփային աստղափետուրներու
եւ հողին բուրեան զեփիւռներէն

Թմբկահարում մը ոչինչին մէջ
եւ կը կենդանանան ցոլքերն աստղերուն
եւ կը շարժին ձայները ձորերուն
ափերու մէջ դալկագոյն
խաչուած՝
լինելութեան սեւ հողին վրայ

Ո՛վ պիտի ծագի ջրհեղեղէն առաջ
եւ վերջին պատարագէն ետք աստղերուն
դէմքդ՝ ա՛ստղ իմ հեռագոյն
որ կը զգայ տաք շունչը հողերուն
որ կը կարդայ շէկ բոյրը քարերուն
երբ կը փայլին բոլոր աստղերն անհունի

Դէմքդ աստղն է հեռագոյն
եւ անհունը իմ օրերուս անհուններուն

Դէմքդ աստղն է հեռագոյն
մինչեւ բարբառի արշալոյսը խաւարին
մինչեւ զնգզնգան ծնծղաները ծառերուն
մինչեւ ճառագայթէ բեղմնափոշին մեղուներուն...

... ես կ'ըլլամ խունկ եւ շարական ամպացող
քու յոգնաբեկ մկաններուն

III

Իւրաքանչիւր վերադարձ
անէութեան տեսիլներուն տարաժամ
սառած արեան յուշաքար է լոկ հիմա
եւ փլատակ բուրգերը ժամանակի

Թէ գիծերն իմ դէմքիս
մարգերէն ներս թափանցեն
թէ արիւնն իմ խուժէ
տառապանքի լուսակուռքներէն
մինչեւ ծլարձակի բանտարկեալ հրճուանքն արփիին
մինչեւ տարտղնուիմ Գանգէսի երկրորդ ափին՝
նման յոգնաբեկ ձեռքերու
հրաժեշտի շարժումներուն

Անձկութիւն մը համատարած
սարսափազդու՝ գիշերուան սառն ձայնին նման
եւ անապատի լոյծ աւազներուն չափ անկեանք
կ'օրօրէ արշալոյսը ողբերգութեան

Հողմեր ցաւագին
մրրիկներուն հետ աղէտի հրդեհներուն
կ'արձակեն կրկին տառապանքն իմ հին

Ո՛վ դուն զարմը եւ հրեշտակն անհեթեթի
ո՛վ ողբերգութիւնը մակընթացութեան եւ խաւարումի
ինչպէ՞ս կը լռես խտղտանքը լուսամիրգերուն
եւ կը պաշտպանես ժամանակը մութին

Երբ ես անցայ ամայքներէն խաւարի
եւ օրերն իմ սերմանեցի աչքերուդ
դեղին
կանաչ
հրակարմիր
երազերանգ
կամ օդագոյն ներկայութիւն
եւ քեզ պարուրեցի իմ շունչով ու հունչով
անձրեւը լուսախօսքն էր աղէտին
իսկ դէմքդ աստղն աղօթքին
ղեկը մութին
եւ յոյսին

Եւ փորձեցի միշտ բանալ
իմ թեւերը քու օրերուդ ուղղութեամբ

digitised by A.R.A.R.@

եւ փորձեցի միշտ բառնալ
երազներն իմ քու բիբերուդ ուղղութեամբ
բայց ափերն իմ անգամ մըն ալ մնացին
կախեալ քմայքէն գիծերու վախճանին

Եւ փորձեցի
օ՛ փորձեցի լայն բառնալ
ես օրերն իմ անորոշ՝ միայն քեզի
եւ հարց տուի քամիին
եւ հարց տուի արփիին
– որո՞ւ համար են նշանները աստղերուն
միլիոնաւոր ակնթարթներու եւ տեսիլներու միջեւ
որո՞ւ համար են նշանները կատարներուն
բիւր բիւրաւոր ամպրոպներու եւ գետերու միջեւ
երբ կը մեկնին խրտուիլակներն աղէտին
մինչեւ ափերը մութին
երբ կը կաթի լուսարցունքն ալ արիւնին
անկումներու ալքիմիային

IV

Աստղը հսկումի
ծովերու վրայ թափառող նշանն է վերջին
որուն համար խնկեցի մեղեդիներն արփիին
եւ յարդարեցի բեմահարթակը գալիքին

Օղակուած ես դուն հիմա
ճակատագրի կրկէսներուն պէս հռոմէական
ուր ես կը տեղամ արիւն ու կական

Բայց ես ինչպէ՛ս պաշտպանեմ
երկինքներն ու աստղ-դիակներն անկումիդ
հրդեհներէ բարձրացող եղերերգէն քու անաւարտ
որ կը բացուի Պահոց վարագոյրին պէս
արշալոյսիդ խաւարներուն

Ձաստուած մը հեթանոս
կը կամրջէ ծէսերը մեհեաններուն
եւ արտասուքը դողերուն

Թմբկահարումներ մահագոռ
մարմնիս մէջ խրող դաշոյններուն չափ սուր
վերջին ցոլքերէն եւ տերեւներէն առաջ
ո՛վ տերեւաթափը իմ գարունիս

Թէ ծածկեն սաւանները լոյսին
նորաբողբոջ ծիլերն օրերուդ
գուցէ ես դառնամ
դէմքը ծնունդներու արշալոյսին
եւ սպիտակ արբեցումը ջրվէժներուն
ճակատագրի վիհերուն

Գուցէ ըլլամ ես քեզմով
ակնթարթը գերերջանիկ եւ հրավարդը բացարձակ
կամ ընձիւղումը մոխրադաշտերուն
թոքերուս պէս է՛ւ անհանդարտ
է՛ւ անկրակ

Եւ քեզի համար
եւ քու շուրջ կրկնուող մղձաւանջին համար
ես կը փորձեմ արդ հիմա անկարգելի պէս բառնալ
լայն թեւերը քու երազէդ գահավիժող արծիւներուն
այնպէս՝ ինչպէս մահուան գիրքը կը փակեմ

V

Կր պաշարեմ քեզ հիմա իմ օրերուս նշոյլներով
կը պաշարեմ քեզ հիմա իմ նորածիլ ծաղիկներուս երգերով
իմ անձկութեամբ եւ աղեաձ փոթորկումով հեթանոս
որ ծառանամ յաղթաձիգ աչքերուն դէմ
որոնք մահուան ծէսերր կ'աղաղակեն

Ա՛լ քունդ եմ ես ամբողջովին
իմ պարտասուն էութեան գարուններով խոստացեալ
եւ իմ տխուր երգերուս կշռոյթներով անալլալ

Ա՛ւ քունդ եմ ես ամբողջովին
երջանկութիւնն իմ կը ծլի մարմնիդ շուրջ
ծափ ու ծիծաղ յասմիկներու պէս թափանցիկ
կը մաքրեմ ամէն գիծերը դէմքիդ
մինչեւ անդորրի մոխիրներն վերջին
կը ցնցեմ ուժգին ակերը մարմնիդ
մինչեւ ջրվէժի փրփուրներն անցնին
եւ կը ցանեմ քեզ ցնծագին
իմ էութեան կոյս դաշտերուն մէջ կրկին
յաւերժութեան հեղեղներուն ուժգնութեամբ
մինչեւ որ գոռամ
մինչեւ որ գոռամ
մինչեւ որ գոռամ
– արիւնն իմ պարտեալ կը գրաւէ քեզ

digitised by A.R.A.R.@

մինչեւ որ գոռամ
մինչեւ որ գոռամ
մինչեւ որ գոռամ
– մեծ աւկումիս շարժումներուն մէջ վերջին
դուն կը ճեւաս իմ շունչով
դուն կը խօսիս իմ ձայնով
եւ դուն կ'ըլլաս երկիրն իմ եւ ապագաս աւորոշ
ով աստղը գերագոյն ներկայութիւն - բացակայութեան
ով դէմքը գերագոյն բացակայութիւն - ներկայութեան
ով դո՛ղ իմ
ով շո՛ղ իմ
ով ձա՛յն իմ
ով կեա՛նք իմ
եւ ով ա՛ստղ իմ գեղեցկագոյն

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Պէյրութ, 1 Նոյեմբեր 1989

Բագին ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Երկար տարիներու վրայ Հրատարակուելու բախտ ունեցած գրական ձեռնարկները, տարեգիրք ըլլան անոնք թէ ամսաթերթ կամ պարբերաթերթ, անպայման անտիպ ձեռագիրներ կ'ունենան իրենց գզրոցներուն մէջ, յաճախ ծանօթ դէմքերու կողմէ ստորագրուած գործեր, իրենց արժէքներէն բոլորովին տարբեր պատճառներով լոյսէ զրկուած: Մեզի յաճախ տրուած է ապրիլ այդ փորձառութիւնը, յատկապէս «Հայրենիք» ամսագիրին առիթով, Նշան Պէշիկթաշլեանի եւ Նիկողոս Սարաֆեանի անուններուն հետ, անտիպ մնացած որոշ գործերու առնչաբար, որոնց մէկ մասը համապատասխան նոթերու լոյսին տակ երեւցաւ «Բագին»ի էջերուն:

«Հայրենիք»ի եւ գրական այլ ձեռնարկներու պէս, «Բագին»ի խմբագրատան մէջ եւս կը մնան անհետացած դէմքերէ կտակուած ձեռագիրներ, որոնցմէ ոմանք տարբերաբար ներկայացուած են ընթերցողին եւ նոյն պարբերութեամբ պիտի ներկայացուին ուրիշներ, եղ. Պօյաճեանի, Սմբատ Փանոսեանի, Արսէն Երկաթի, Նշան Պէշիկթաշլեանի, Վահէ Օշականի, Յակոբ Կարապենցի եւ ուրիշներու ստորագրութիւններով:

Յիշեալները, ինչպէս քաջ գիտէ ընթերցողը, ուղղակի աչխատակցած են «Բագին»ին: Շարքին մէջ բախտ ունեցած ենք հաչուելու երկու ուրիշներ, որոնք մեր բեղուն աչխատակիցներէն ոեւէ մէկէն աւելի ներկայ եղած են մեր էջերուն,– Յակոբ Օշական եւ Վազգէն Շուչանեան, չնորհիւ իրենց հարազատներուն ու բարեկամ դէմքերու մատուցումներուն: Այդ մասին յաճախ խօսք եղած է այս էջերուն ու միչտ քիչ թուացած են մեզի երախտագիտական մեր արտայայտութիւնները...

Օշականի անտիպներուն չարքը դեռ չէ սպառած, իսկ ներկայ թիւով կը սկսինք հրատարակել Վազգէն Շուչանեանի «Օրագիր»ներուն մէկ նոր չարքը, որ կը տարածուի ձեռագիր 191 էջերու վրայ:

Պարտք կը զգանք յայտնելու, որ ընտանեկան եւ յոյժ պարագայական կարգ մը էջերը առայժմ պիտի չկարենանք լոյս ընծայել, ինչպէս պատահեցաւ այս անգամ, ձեռագիր էջ 19–23ի վրայ եղած հատուածներուն պարագային: Նման առիթներու անպայման կը նչուին խնդրոյ առարկայ էջերը:

Ընթերցողը արդէն ծանօթ է, որ մեր տրամադրութեան տակ գտնուած չուչանեանական էջերը պատճէններ են, որոնց մայր օրինակները կը գտնուին Երեւան, Եղիչէ Զարենցի անուան գրական եւ գիտական մատենադարանին մէջ: Հոս չերեւցած հատուածներուն կապակցաբար հետաքրքիր եւ անհամբեր անձինք կրնան դիմել եւ՛ «Բագին»ին եւ՛ Երեւանի նչեալ հաստատին:

digitised by A.R.A.R.@

1936-1937-1938

Վաչիկ Նուշանեան

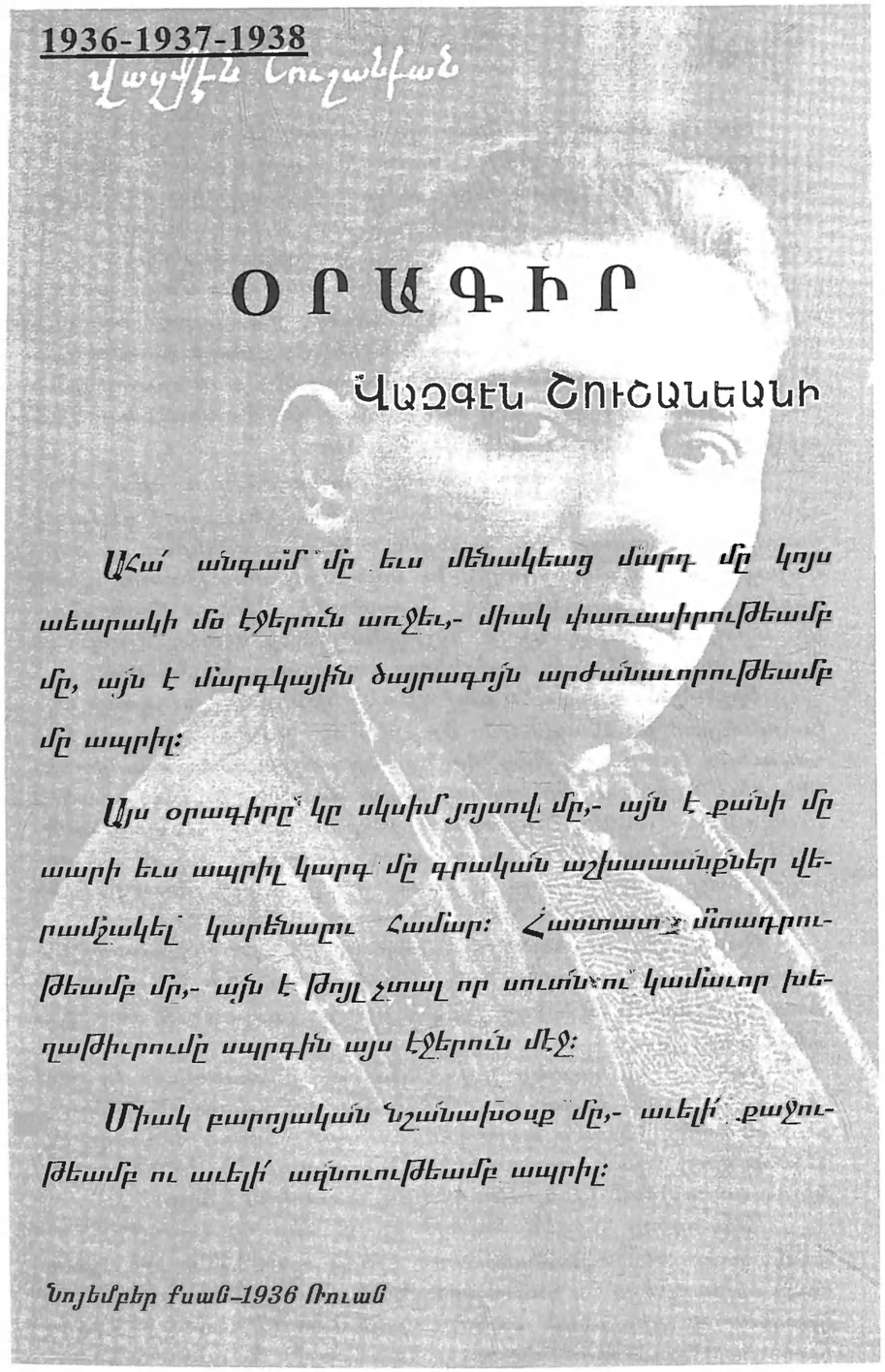

Օ Ր Ա Գ Ի Ր

Վաչգէն Շուշանեանի

Ահա՛ անգամ՛ մը եւս մենակեաց մարդ մը կոյս աեարակի մը էջերուն առջեւ,- միակ փառասիրութեամբ մը, այն է մարգկային ծայրագոյն արժանաւորութեամբ մը ապրիլ:

Այս օրագիրը՛ կը սկսիմ յոյսով մը,- այն է քանի մը աարի եւս ապրիլ կարգ մը գրական աշխաասանքներ վերամշակել՝ կարենալու համար: Հաստատ՝ մտադրութեամբ մը,- այն է թոյլ չտալ որ սուտ՝ու՝ կամաւոր խեղաթիւրումը սպրգին այս էջերուն մէջ:

Միակ բարոյական նշանախօսք մը,- աւելի՛ քաջութեամբ ու աւելի՛ ազնուութեամբ ապրիլ:

Նոյեմբեր իսաճ-1936 Ռուաճ

ՕՐԱԳԻՐ

Նոյեմբեր քսաներչորս 1936 Ռուաճ

Այժմ ներգաղթի վերջին կարաւանին մեկնելէն ամիսներ յետոյ, կը կարծեմ, թէ այլեւս կարելի է,- այս վերջին արկածիս բարոյականը հանել: Արկած կ՝ըսեմ՝ չկարենալով աւելի յարմար բառ մը գտնել:

Անկասկած, կեանքս քանի մը տարիներէ ի վեր այնպիսի անելի մը առջեւ կը գտնուի, որ Հայաստան վերադարձս պիտի կրնար զիս ազատ ափ հանել: Տարիներէ ի վեր դժուարին, երբեմն ողբերգական ճիգով մը, կուտակած բոլոր ուժերս կրնային զէթ նուազագոյն կերպով օգտագործուիլ, մեր ժողովրդին վերելքի գործին մէջ: Հասած եմ տարիքի մը՝ երբ մարդ, առանց երիտասարդութեան թանկագին կրակը կորնցնելու, ձեռք կը ձգէ ստոյգ փորձառութիւն մը: Կը զգամ, թէ այժմ անհամեմատ աւելի յաջողութեամբ կրնամ աշխատիլ հանրութեան համար: Այլ ճակատագրական խաղով մը, երբ ներքին բոլո՛ր ուժերս արբունքի խօլ չրջանէն՝ զգաստութեամբ կը դիմեն, տենդահար հասունութեան մը, կեանքը ձեռնթափ ըրած է զիս ու նետած պայքարի ու ստեղծագործութեան կրկէսին լուսանցքը:

Դէպքերու այս դասաւորումը որքան ալ դաժան ըլլայ, անձնապէս ինձ համար,- տրուած ըլլալով զաղթահայ կեանքի պայմանները, բոլորովին անբնական չէ: Աբդարեւ ցիրուցան, արմատախիլ ու կոտորակեալ զաղթահայ համայնքներուն մէջ, կարելի է արդիւնաւոր կերպով աշխատիլ լոկ երկու հունով: Պէտք է կարծել կա՛մ Խորհրդային Հայաստանի ազդեցութեան գօտիին մէջ ու հետեւաբար, գէթ ընդհանուր առմամբ, որոչ համակրութիւն զգալով դէպի օրուան վարչաձեւը եւ կամ ուղղակի թէ անուղղակի կերպով յարիլ Հ.Յ.Դաչնակցութեան զաղթային գործունէութեան,- մշակութային, ղրական, հանրային: Յամենայն դէպս իրական երիտասարդ մը, որ կը ցանկայ ղրապէս գործել, ղժուարաւ կը յաջողի խուսափիլ այս երկընտրանքէն:

Արդ, թուով սակաւ գուցէ, այլ կան զաղութներու մէջ, ինձ նման երիտասարդներ, որ աշխարհի ողջ բարեկամեցողութեամբը զինուած, արթուն՝ բաբախուն մեքենաներու պէս, յիսվին պատրաստ՝ կենդանի աշխատանքի,- չեն յաջողիր այսուհանդերձ համերաշխիլ ասոնց եւ անոնց հետ: Ջեն կրնար բաժնել ո՛չ խորհ. կառավարութեան գործելու վատթար ու յետադիմական եղանակները, ոչ ալ կրնան ընդունիլ Հ.Յ.Դաչնակցութեան կորովազուրկ ու ծերացած ղեկավարութեան երկդիմի, անստոյգ, անկերպարան ու մանաւանդ չուարեալ քաղաքականութիւնը:

Դիւրին է առարկել, թէ զաղթահայ կեանքի պայմանները թոյլ չեն տար երրորդ կազմակերպութեան մը ստեղծումը: Դիւրին է առարկել, թէ մինչեւ հայ քաղաքական կեանքի բնականոն ընթացք մը ընդունիլը՝ հարկ է աշխատիլ մէկ կամ միւս կազմակեր-

digitised by A.R.A.R.@

պութեան դրօշին տակ: Անկասկած կարի դժուար է, եթէ ոչ բոլորովին ապարդիւն,– դրսէն պայքարը, ի խնդիր Հայ ժողովրդին աստիճանական ազատագրութեան ու բարօրութեան,– այլ պահեր կան, երբ մարդ՝ հակառակ իր ամբողջ բարի կամքին, չի կրնար զլել-անցնիլ իր լաւագոյն զգացումներուն ու գաղափարներուն իրամէն՝ հետեւելու համար կասկածելի կարգախօսներու:

Մարտկոցի չրջանին լոյս ընծայած յօդուածներս հակառակ իրենց մոլեկան դառնութեան, լրիւ կը բացատրեն հոգեկան վիճակս: Անձնապէս չէի կրնար աւելի երկար հանդուրժել կարգապահութեան մը, որ կը ծառայէր լոկ գառամեալ աւագանի *մը կերակրելու եւ պահելու: Հ.Յ.Դաշնակցութեան վիճիսարի ու փառահեղ մարմինը սկսած էր ներքին փտութեան գարշ բոյրեր արձակել: Ընկերվարական ու յեղափոխական Հայու ներքին կեանքս չէր կրնար այլեւս տանիլ կազմակերպութեան անօգուտ լուծը: Էութիւնս ո՛չ մէկ յեղափոխական կիրք, ո՛չ մէկ ստեղծագործական ուրախութիւն կը գտնէր այդ բարոյական ընտանիքին մէջ, որ հայրենի երդիքս եղած էր տարիներէ ի վեր: Թանկագին ու անփոխարինելի բան մը ի սպառ վլած էր հոգւոյս խորը: Ու ճիշդ այս պատճառաւ բոլո՛ր տեսական ու քաղաքական տարակարծութիւնները սուր բնոյթ մը ստացած էին:*

Այսուհանդերձ կուսակցութենէն ընդմիշտ հեռանալու կանխորոշուած մտադրութիւն չունէի: Այեկոծ տարիներ *խորագիրը կրող աշխատանքիս մէջ, եթէ կեանքը չռայլ ըլլայ ինձ հանդէպ, պիտի ճղնիմ ապացուցանել, թէ ղեկավարութիւնն էր, որ մեզ յաջողեցաւ արտաքսել, մեզ ստիպելէ յետոյ, փաստօրէն, անջատ կազմակերպութիւն մը հիմնել: Եթէ դէպքերը չզահավիժէին, երկու յեղափոխական կուսակցութեանց ձուլման ջերմ կուսակից մը ըլլալով հանդերձ, պիտի չարունակէի մաս կազմել Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան, հետեւեալ առաջնակարգ պատճառներով.*

1.– Արդարեւ ինձ կը թուէր ու կը թուի ցայժմ, որ հայ ազգայնութեան պահպանման ու ամբողջականութեան գլխաւոր լծակն ու կրողը կը հանդիսանար Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը: Ուրիշ որեւէ կազմակերպութենէ աւելի ան ունէր հաւաքական զգայնութիւն մը, առողջ ու յեղափոխական հայրենասիրութեան մը հետ, որ իրօք կը համապատասխաներ էութեանս էն խորունկ ձգտումներուն:

2.– Գիտական ընկերվարութեան տեսական բանաձեւման ու գործնական կիրառման զոյգ խնդիրներուն մէջ, վերջին հաշուով, ինձ կը թուէր, թէ հետզհետէ կեանքը Հ.Յ.Դաշնակցութեան է, որ իրաւունք կու տար, ընդդէմ հայ համայնավար կուսակցութեան, որ մէկ նմանակն է լոկ միջազգային վիճիսարի կազմակերպութեան մը:

3.– Շնորհիւ զոյգ բռնակալութեանց դէմ իր մղած յամառ ու հակառակ բոլոր սուիեստութեանց արդիւնաւոր պայքարին, Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը բարախուն էր միշտ ազատութեան քաղցր

ծարաւով մը. Ազատութեան գաղափարին հանդէպ իր խորունկ հաւատարմութիւնը՝ զինքը ցայժմ կը զանազանէ միւս քաղաքական կազմակերպութիւններէն, որ երբեք նոյն զօրութեամբ չեն զգար դարաւոր գերութեան ենթարկուած ժողովուրդի մը բնախօսական կարօտը ազատ կենցաղի ու արդարութեան:

4.– Աւելի քան միւս բոլոր կազմակերպութիւնները՝ Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը նպաստաւոր մթնոլորտ մը ստեղծած է հայ գրականութեան, արուեստներու եւ առհասարակ մչակոյթի զարգացման համար: Արդարեւ իր ներքին կլիման ու իր յարուցած խանդավառութեան, սերոյ ու կորովի տենդը դէպի հայոց լեզուն՝ թրյլ տուած են էն տարամերժ արուեստագէտներու հարազատ ու բնիկ զարգացումը: Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը իր երակներուն մէջ կրած է միշտ մեր բարոյական ու գեղարուեստական արժէքներու կրակը:

Մէկ խօսքով՝ ինձ կը թուէր ու կը թուի ցայժմ,– երբեմն թէ Հ.Յ.Դաշնակցութեան չարքերուն մէջ է, որ մարդ կրնայ ցոյց տալ առաւելագոյն հայութեան երաշխիքը, առանց կորսնցնելու իր յեղափոխական ապրումները:

Արդ, ինչն էր, որ մեզ մղեց ղեկավարութեան դէմ պայքարի: Բացի քաղաքական չարժառիթներէ, այս վերոյիշեալ գլխաւոր պատճառներուն աստիճանական տկարացումը: Ջեմ ուզեր աւելի երկար յամենալ այս կէտերուն վրայ: Այլ հարկ կը համարեմ ըսել, որ ինչպէս չատերը, ե՛ս եւս երբեք զոհ չեմ եղած Խորհ. Հայաստանի մէջ վերջին տարիներս գոյութիւն ունեցող խաղաղութեան: Միշտ ինձ համար պարզ եղած է այդ երկրին,– մեր երկրին, մթնոլորտին անչնչելիութիւնը: Ցայժմ սակայն չեմ հրաժարած վերադարձի գաղափարէս, որքան ալ վարկածային թուի ըսածս:

Արդարեւ միշտ տեսակ մը խղճի խայթ զգացած եմ՝ գաղութներու մէջ յարաբերական հանդարտութեամբ մը ապրելուս համար: Ինձ կը թուի, թէ ինչ ալ ըլլայ երկրի մը վարչաձեւը՝ իր քաղաքացիներուն պարտականութիւնն է մնալ մայրենի հողին վրայ, ի նկատի ունենալով բոլո՛ր վտանգները: Ինձ կը թուի ցայժմ, թէ մեր առաւելագոյն դերը կրնանք խաղալ մեր երկրին մէջ, նոյնիսկ տաժանելի պայմաններու մէջ: Անչուշտ յաճախ ժամանակաւոր աքսորը կ'արդարանայ,– այլ ո՛չ երկու տասնամեակ տեւող բացակայութիւնը, որ ի վերջոյ կրնայ վերածուիլ դասալքութեան,– երբեմն անպատիւ:

Բացի հայրենի երկրի կարօտէն, աշխատելու ու արդիւնաւոր կերպով ծառայելու անընկճելի փափաքէս, եւայլն՝ կար նաեւ այլ զօրաւոր պատճառ մը, որ զիս մղած էր վերադարձի այդ դիմումը ընելու,– առողջութեանս աստիճանական տկարացումն ու օտար հողի վրայ մեռնելու երկիւղը:

digitised by A.R.A.R.@

երբ ծայրայեղ անկեղծութեամբ մը կը ջանամ պարզել մեկնիլ չկարենալուս իրական պատճառները, կը յանգիմ հետեւեալ եզրակացութեանց։

1.– Տրուած ըլլալով ծանր աչխատանքս ու Փարիզէն հեռու ապրիլս՝ դրապէս հնարաւորութիւն չէի ունեցած պատրաստուելու։ Քանիցս խնդրած էի պատասխանատու անձերէ՝ գէթ ամիս մը առաջ ջանալ դրական պատասխան մը տալ ինձ, ինչ որ չկրցան ընել։ Այդ պայմանաժամը ինձ անհրաժեշտ էր ձեռագիրներս կարգի դնելու եւ ապահով վայր մը գետեղելու համար։ Կ'ուզէի նաեւ կարգադրել, ըստ կարելւոյն, անձնական կեանքիս վերաբերեալ խնդիրները,– ինչ որ չէի կրնար ընել տասնհինգ օրուան միջոցին, կ'ուզէի հետս տանիլ կարգ մը անհրաժեշտ գրքեր, կարդ մը անհրաժեշտ թղթեր։ Կ'ուզէի կարգ մը անձեր վերջին անգամ տեսնել, մեկնելէ առաջ։ Արդ, երեք ամիս ապրեցայ անօրինակ անստդութեան մը մէջ, չկրնալով ընթացք տալ այս բոլոր խնդիրներուն, որ կարեւոր էին ինձ համար։ Բացի այդ, տրուած ըլլալով տնտեսական անհնարինութեանց տագնապն ու անգործութեան հեռանկարը, իր բոլո՛ր նուաստութիւններով, չէի կրցած պատրոնս նախազգուշացնել։ Կրնայի վերջին պահուն մերժուիլ, կրնայի երկրորդ ցանկին վրայ չըլլալ, ինչ որ պատահեցաւ ինձ հետ դիմումս ընող ընկերոջ,– ուր թշուառութիւնը, զրկանքն ու նուաստութիւնը դուռս ափ պիտի առնէին։ Չէի կրնար նաեւ ձգել պատրոնս, առանց արարողութեան։ Երեք տարի առաջ այդ մարդը, հակառակ իր թերութիւններուն, դիս փրկած էր անօրինակ ու վհատեցուցիչ զրկանքէ։ Պարտաւոր էի գէթ ամիս մը առաջ լուր տալ իրեն՝ ինչպէս քանիցս խնդրած էր ինձմէ։

2.– Երբ տասնհինգ օրուան կարճ պայմանաժամի մը մէջ մեկնելու հարկին տակ գտնուեցայ՝ անմիջապէս զգացի, թէ կարծածիս չափ դիւրին չէր մեկ-քանի սիրելի էակներէ այդ յեղակարծ բաժանումը։ Կը կարծէի, թէ արտոյտի մը պէս ազատ էի,– այլ վերջին ժամուն զգացի կարդ մը կապերու յամառութիւնը։ Անկասկած ո՛չ մեկ հրամայական բարոյական պարտաւորութիւն ունէի, այլ կարդ մը էակներու պարտական էի գորով ու բարեկամութիւն։ Ու իրապէս պատչաճ մեկնում մը կարելի չէր՝ այդքան կարճ պայմանաժամի մը մէջ։

3.– Այս երկու պատճառներէն աւելի ծածուկ, այլ աւելի զօրաւոր արգելքի մը եւս հանդիպեցայ, յեղակարծօրէն զգալով, որ ապրիլ կարենալու համար էութիւնս պէտք ունէր մչակութային տանելի կլիմայի,– մտաւորական անունդի։ Բիրտ խզումը Արեւմտեան մտքին հետ ու դրականութեան, որ բաժինս պիտի ըլլար հոն, մեկէն թուեցաւ անտանելի լուծ մը։ Զրկուիլ թերթերէ, գրքերէ, կարդ մը այլ մտաւորական հաճոյքներէ ու ասիկա առանց կանխապատրաստութեան՝ մահուան նախահաւմը տուաւ ինձ։ Ստիպուած էի հաստատել, թէ մեկն եմ, որ տրտմութեան ժամուն, չարական մը երգելու իրաւունքը կ'ուզէ ունենալ, առանց հակայե-

digitised by A.R.A.R.@

զափոխական աղտեղի մակդիրը ընդունելու, որ կ'ուզէ խնամել իր ծայրայեղ գորովը դէպի հայոց լեզուն, որ կ'ուզէ արթուն պահել իր քննադատական ոգին, իր ներքին կեանքը, իր ինքնատպութիւնը,– ինչ որ վերջապէս մեր արժանաւորութիւնը կը կազմէ, մեր էութիւնը: Արդ, յայտնատեսութեան վերջին ճիգով մը՝ երեւակայելով վաղուան կեանքս, ինձ թուեցաւ, թէ fար լռութիւն մը, խուլ վերապահութիւն մը *պիտի յատկանշեն զայն, հետեւաբար ապագան դժնդակօրէն մոայլ երեւաց ու մառախլապատ: Մեկնումը, այս պայմաններուն մէջ, տաժանելի էր:*

Ինչ կը մնայ ինձ ընել, այժմ, եթէ ոչ սպասել հայկական միջավայրի պայծառացման: Այլ հոդիս անձկայրեաց է ու գրեթէ ամէն օր վերադարձի գաղափարը կը հալածէ զիս: Անսալով ներքին ձայնիս ու Հայաստանի վերջին դէպքերէն առաջ, նորոդեցի դիմումս՝ խնդրելով, որ արտօնեն անջատ մեկնումս, յետ արտօնութեան՝ քանի մը ամսուան պայմանաժամ չնորհելով ինձ: Հակառակ վերը մտորած էջերուս՝ հոդիս պատրաստ է մեկնումի ու մարմինս կ'ընդունի բոլո՛ր վտանգները, որ կրնան ներկայանալ: Այլ դժուար, դժուար է կեանքը:

Դեկտեմբեր ինը

Ահա Հայաստանի խորհրդային կառավարութեան ուղղած դիմումներուս պատճէնը: Կու տամ առանց ստորակէտ մը փոխելու,–

Քաղաքացի Սահակ Տէր Գաբրիէլեանին
Նախագ. ահ Հայաստանի ժող. գ ործավարներու խորհուրդին

Երեւան

Քաղաքացի՛ նախագահ,

Ստորագրեալս՝ Վազդէն – Շուչանեան, ծնեալ 1903ին Ռոտոսթօ (Եւրոպական Թուրքիա), աքսորուած 1915ին դէպի Միջագետք, ուր կորսնցուցած եմ ծնողքս, հաստատուած՝ 1923էն ի վեր Ֆրանսայի մէջ, կը խնդրեմ Հայաստանի ժող. գործավարներու խորհուրդէն արտօնել Խորհրդային Հայաստան բնակութիւնս ու հարկ եղած կարգադրութիւնները ընել դիւրացնելու համար անցագրային գործողութիւնները:

Վկայուած եմ Վալապրի (Հարաւային Ֆրանսա) երկրագործական ու այգեգործական երեքամեայ վարժարանէն, արժանանալով չքանչանի (1927), նաեւ Մամիրօլի կաթնային ճարտարարուեստի դասընթացքէն (1928): Յաճախած եմ Փարիզի համալսարանին կից՝ ընկերային ուսմանց ճեմարանը (1931) ու Սօրպօնի գրական բաժինը: Կը նախընտրեմ ծառայել դրական, լրագրական կամ հրատարակչական որեւէ ճիւղի մէջ:

Այժմ կը պաշտօնավարեմ, իբր ընդհ. հսկիչ՝ Ֆրանսական պետական գիշերօթիկի մը մէջ (Ecole primaire supérieure de Nemour S. M.), բայց ջերմ փափաքս է՝ հաստատուիլ Խորհրդային Հայաստան, ուր կը յուսամ, ուժերուս ներած չափով, մասնակցիլ վերաշինութեան ընդհանուր գործին:

Ընդունեցէք, քաղաքացի նախագահ, ընկերվարական բարեւներս:–

Սոյն դիմումին կցեցի երկու նոյնիմաստ նամակներ ուղղուած Աւետիք Իսահակեանին՝ Փարիզ ու Զապէլ Եսայեանին՝ Երեւան, խնդրելով, որ հարկ եղած միջամտութիւնը ընեն, որպէսզի դիմումս յաջող ելքի մը յանգի:

Նոյեմբեր չորս 1934

Երէկ Աւետիք Իսահակեանէն նամակ մը ստացայ: Շատ հաւանական է, որ դիմումիս արդիւնքը ժխտական ըլլայ: Իսահակեան կը գրէ,– Դժբախտաբար չա՛տ սառն, պաչտօնական թօնով էիք ղրած դիմումը, բայց քանի որ չէիք կարող բռնանալ ձեր էութեան վրայ, թո՛ղ այդպէս լինի:

Ու քիչ մը աւելի վարը,– Եւ վերջապէս ներգաղթը կայ, որի միջոցաւ չատ աւելի դիւրին կը լինի հանգոյցի լուծումը:

Նոյեմբեր տասնըեօթը 1934

Քանի մը օր առաջ Ա. Իսահակեանէն նամակ մը ստացայ, ուր կը յիշէր Ալազանի իրեն գրած հետեւեալ տողերը,– Վ. Շուչանեանի հարցի մասին ընկ. Սահակ Տէր Գաբրիէլեանի հետ խօսեցինք, ասաց, որ գործին պաչտօնական վերաբերմունք ցոյց կը արուի այն պահէն, երբ ստացուի Շուչանեանի պաչտօնական դիմումը Հայաստանի կառավարութեանը: Մեր խօսած օրերին նման դիմում դեռ եւս չկար:

Ստիպուեցայ նոր դիմում մը ընել: Ահա՛ պատճէնը,–

Քաղաքացի Սահակ Տէր Գարրիէլեանին
Նախագ. ահ Հայաստանի ժող. գ ործավարներու խորհուրդին

Երեւան

Քաղաքացի՛ նախագահ,

Անցեալ տարուան Նոյեմբեր հինգին՝ բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանի միջոցաւ, որ բարի եղած էր միջնորդել ձեր նախագահած կառավարութեան մօտ, հետեւեալ դիմումը ըրած էի:

(Հոս ամբողջութեամբ Նոյեմբեր հինգի դիմումս)

Ընկեր Աւետիք Իսահակեանի յանձնարարութեան վրայ կը նորոգեմ սոյն դիմումը, կցելով կարգ մը տեղեկութիւններ, որ դուցէ կարենան հիմ ծառայել ձեր տալիք որոշման:

Նիւթական չարժառիթով չէ միայն, որ կ'ուզեմ հեռանալ Ֆրանսայէն, քանի որ հակառակ տիրող տնտեսական ծանր տագնապին, յաջողած եմ քիչ-չատ ապահով գործ մը ճարել: Ինչ որ զիս կը մղէ սոյն դիմումը ընել՝ գաղթային ծանր ու հեղձուցիչ մթնոլորտն է ու գլխաւորաբար պժգանքը դրամատիրական կարգերէն, որոնց լուծը կանուխէն զգացած եմ:

Յարած ըլլալով, 1923ին, Հ.Յ.Դաշնակցութեան, յաջորդաբար եղած եմ շրջանային կոմիտէներու եւ Կեդր. կոմիտէի անդամ, աշխատակցած բազմաթիւ թերթերու ու գրական պար-

digitised by A.R.A.R.@

բերականներու, մաս կազմած նոյն կուսակցութեան պատուիրակութեանց՝ Մարսէյլ ու Պրիւսել գումարուած Ընկերվարական Միջազգայինի համագումարներուն մօտ: Հեռացուած եմ այդ կազմակերպութենէն 1932ին (ընդվզած ըլլալով ղեկավարութեան դէմ (*)): Այժմ կը պատկանիմ ո՛չ մէկ կուսակցութեան ու հոսանքի:

Համոզումներով ընկերվարական՝ միշտ ղէմ եմ եղած ամէն կարգի միջամտութեան (արտաքին ու ղինեալ) ընդդէմ Խորհրդային միութեան ու ջանացած եմ ծառայել հայ աշխատաւոր ժողովրդին: Հաւատացած եմ, թէ ձեր նախագահած կառավարութիւնը հաճութեամբ պիտի քննէ ղիմումս՝ զայն համարելով յեղափոխական օրինապահութիւնը կանխաւ ընդունող բացայայտ արարք մը: Ձեր պատասխանը դրական եղած պարագային՝ մտադիր եմ մեկնիլ անմիջապէս որ միջոցները ներեն:

Ընդունեցէ՛ք, քաղաքացի՛ նախագահ, ընկերվարական բարեւներս:

Փետրուար տասներկու 1935

Այժմ քանի մը լրացուցիչ նոթեր: Ինչպէս զոյդ դիմումներէս կ'երեւայ՝ ցանկութիւնս եղած է առանձին մեկնիլ, առարկայ չդառնալու համար ներգաղթի սակարկութեանց: Այսուհանդերձ աւելի քան տարի մը զոյդ դիմումներուս պատասխան չստանալէ յետոյ, յանձն առի ընկերոջ մը հետ ներկայանալ ներգաղթի պատուիրակ Դ. Շահվերդեանին, որ միջակ պաշտօնատարի մը տպաւորութիւնը ձգեց վրաս: Պաշտօնական ու ցուրտ խօսակցութիւն, այլեւ ապարդիւն: Դէթ մօտաւոր գաղափար մը կազմելու համար իր իրական մտադրութեան չուրջ՝ հանդիպեցայ նաեւ իր գործակիցներուն: Կրելով նոյն ծանր տպաւորութիւնը,- անկեղծութեան պակաս, յեղափոխական ոգիի բացակայութիւն: Վերջին հանդիպումիս՝ ներգաղթողներու առաջին ու գլխաւոր ցուցակը հասած էր արդէն: Հազիւ տասնհինգ օր մեզ կը բաժնէր մեկնումի որոշուած թուականէն: Ո՛չ ոք ի վիճակի էր, Փարիզը ձգած օրս, բանաւոր յոյս մը ներշնչել: Վերադարձայ ուրեմն Ռուան՝ ենթադրելով մեկնումս առնուազն յետաձգուած: Մէկ քանի օր յետոյ միայն ընկեր մը հեռախօսեց ինձ Փարիզէն, յայտնելով, թէ անունս Մոսկուայէն նոր հասած ցուցակին վրայ է: Այլ կոչնագիրը բնաւ չղրկեցին ինձ:

Նախորդ էջերուն մէջ ցոյց տուած չարժառիթներովս՝ ստիպուած եղայ յետաձգել մեկնումս, այլ մէկ-երկու շաբաթ յետոյ դրեցի Դ. Շահվերդեանին ու կառավարութեան՝ յայտնելով, թէ չեմ հրաժարած մեկնելէ. միաժամանակ խնդրելով, որ ետ չառնեն ինձ տրուած քաղաքացիութեան իրաւունքը: Զոյգ նամակներս անպատասխանի մնացին ու քանի մը ամիսներ յետոյ պատահեցան կարգ մը դէպքեր, հիմնիվայր շրջելով մեր երկրին կեանքը:

(*).- Փակագծի մէջ եղող նախադասութեան կտորը՝ կարծեմ վերջին պահուն ջնջուած է:

Դեկտեմբեր տասներկու-1936

1937ը պիտի դիմաւորեմ հետեւեալ անտիպ կամ վերամբարձուած ձեռագրերովս,- խնամքով արտագրուած, յաճախ վերստին դրի առնուած: Ո՛վ կրնայ հաշիւը ընել անքուն անցուցած գիշերներուս: Հիւանդ, խարխլած, դուցէ մահուան մօտ,- կրնամ ըսել այժմ, թէ գիս չրջապատողներէն քիչերը այսքան տենդով աշխատած են, այսքան անյոյս յամառութեամբ, այսքան դառնութեամբ: Իցէ՛ թէ կարելի ըլլար գէթ մէկ մասը կորուստէ փրկել:

Ա. Բանաստեղծական

1.- Առաջին ծիլեր - Ցնորքներու ոստայնը - Հնչեակներ -	էջ 140	-	մէկ տետր.
2.- Սիրոյ ժամեր	» 60	-	» »
3.- Երկիր յիշատակաց	» 60	-	» »

Բ. Արձակ էջեր

4.- Խառնիխուռն	» 232	-	» »
5.- Արծաթեայ դիչեր	» 47	-	» »
6.- Ներքին դաչտանկար	» 273	-	երկու տետր.
7.- Քրոնիկոն քնարական	» 188	-	մէկ տետր.
8.- Ցիրուցան էջեր	» 116	-	» »

Գ. Վիպական

9.- Զաւէն Մանկունիի սէրերը	» 80	-	» »
10.- Հաչուեյարդարը	» 50	-	» »
11.- Բանաստեղծն ու կինը	» 100	-	» »
12.- Տենդեր	» 290	-	երեք տետր.
13.- Ճերմակ Վարսենիկ	» 192	-	մէկ »
14.- Դառն հացը	» 144	-	» »
15.- Ալեկոծ տարիներ № 1	» 364	-	մէկ տետր.
Գիրք առաջին № 2	» 365-565	-	անաւարտ
16.- Օրագիր			մէկ տետր.

Դեկտեմբեր տասնհինգ

Բարեկամութեան իրական ճաշակը տարիքին հետ կու գայ, կ'ըսէի միշտ: Արդ, տխուր չէ՞ միթէ այս հաստատումը, երբ բարեկամութիւնը խոյանք է յաճախ: Վստահութիւն ու նուիրում է յաճախ: Այլ որոշ տարիքէ յետոյ կասկածն ու վերապահութիւնը կ'ընկերանան մեր քայլերուն, խոյանքը կը լքէ մեզ:

Կ'ըսէի՝ ինչո՞ւ մարդկային էակը միշտ փակ կը մնայ, ինչպէս կոյր պատուհան մը գիշերուան մէջ: Անչուշտ մարդկային էակի մը գիւտը մէկն է երկրի քաղցր հրաչքներէն: Այլ ինչ որ կը յաջողինք լոյսին հանել ուրիչներու մօտ՝ մեր հոգիներուն անդրադարձումները չե՞ն միթէ:

digitised by A.R.A.R.@

Այդ տարին, կամայ ու ակամայ, մաս կը կազմէի, յանդուգն ու խօլ ուսանողներու խմբակի մը, Լատինական թաղին մէջ: Մէջերնիս տղայ մը կար՝ մասնաւորապէս տգեղ, զարմանալիօրէն գէշ հագուած, այլ համակրելի: Ինքն իսկ իր անունին կցած էր մակդիր մը,– ինծի՝ Ծուռ-բերան Մարկոս կ'ըսեն, կը յարէր մեղմ դառնութեամբ մը: Տրտում էր յաճախ ու իր չարժուաններուն մէջ անհեթեթ,– այլ համակ անկեղծութիւն էր ու յաճախ համակ անմեղութիւն: Իր պզտիկ, բարակ ու չլացող ձայնովը կ'ըսէր մեղի:

– Պարոնա՛յք, ես ձեզի պէս ժամերով չեմ որոճար ըսելիքս, ես ամբողջ մտածածս մէկ չունչով կ'ըսեմ, կ'ըսեմ ինչպէս որ կը մտածեմ: Պարոնա՛յք, ես ձեզի պէս նուրբ պարոն մը չեմ, ես, ես չեմ ընտրեր արտայայտութեան ձեւերս, չեմ դեգերիր բառերուն չուրջ,– ահաւասի՛կ, պատիւը ունիմ ձեզի ներկայացընելու իմ տգեղ անձս,– ինծի Ծուռ-բերան Մարկոս կ'ըսեն:

Մեղմահոս ու գարնանային իրիկուն մըն էր: Լիւքսէնպուրկի վաղեմի պարտէզին մէջ: Լոյսը հացի պէս ճերմակ ու համով էր արահետներուն վրայ: Նստած էինք խմբով, ծեր կասկենիի մը տակ՝ տրտում ու թրթռուն: Ցայնժամ աղջիկ մը անցաւ իրիկուան յատակէն: Բարձրահասակ ու ճերմակ աղջիկ մը: Լոյսին արծաթեայ փոշին անուշ էր անոր պարանոցին վրայ: Հաւանաբար կու գար հիւսիսային երկիրներէ, այլ իր մարմինը հարաւի կրակը ունէր: Կը քալէր թաւալելով իր երաստանը ու մարդոց ցանկութիւնը կը զարթնուր ու բաշ կը ցնցէր իր ճամբուն վրայ: Ահաւասի՛կ...

Ցեղակարծօրէն Ծուռ-բերան Մարկոս ցցուեցաւ երիտասարդ աղջկան դիմաց, զաճած հոպիտի մը պէս ու իր սուլող եւ բարակ ձայնովը չէացաւ.

– Մ, զմայլելի ու հրաշալի աղջիկ: Ինչ կուրծքեր, ինչ գիսեր, ինչ աղուոր յետոյք...

– Ի՞նչ կ'ըսէք,– հարցուց աղջիկը ամէն համարձակութիւն փոչիացնող ու ցուրտ ձայնով մը:

– Կ'ըսեմ ու կը կրկնեմ, որ աղուոր յետոյք մը ունիք ու երբ կը թաւալէք զայն՝ արիւնս կը խենթենայ...

– Հիւանդ էք կարծեմ, չէ՞,– պատասխանեց աղջիկը:

Ու գնաց, հոյակապ ու կեղծաւոր,– չարունակելով սարսել իր չքեղ իրանը, յուզումէ ու կրքէ դողահար ձգելով մեզ:

Քանի մը օր յետոյ Ծուռ-բերան Մարկոս վերստին կը հանդիպի այդ փառահեղ օտարուհիին: Կը կենայ գէմը, փակելով ճամբան, ձեռքերը գիստերուն վրայ ու ազատ կ'արձակէ իր բացագանչութիւններուն հեղեղը:

– Մ, չքեղ սիրելի,– կ'ըսէ իր արուարձանային էն յամեցող չեչտովը,– ինչ աղուոր են ձեր բարձերը, ինչ ճոխ է ձեր երաստանը: Կ'ուզէի ողջ գիչերը ձեր հետը պառկիլ, ահաւասի՛կ: Պատիւը ունիմ այս խոնարհ անձս ձեզի ներկայացնելու, ինծի Ծուռ-բերան Մարկոս կ'ըսեն...

Կը պատմէր լալու աստիճան խնդալով: Կ'ըսէր, թէ աղջիկը անչուչտ նախապէս պատրաստած էր պատասխանը: Երբ-

կարօրէն նայած էր այդ կապիկի համակրելի դէմքին ու մրմնջած,– Արդարեւ ինչ աներեւակայելիօրէն տգեղ էք, խեղճ բարեկամս: Այս անողոք բառերն ու բարձրօրէն բարեհամակարկը բաւած էին Ծուռ-բերան Մարկոսը միանգամընդմիշտ զինաթափ ընելու համար,– եթէ անդամ մը եւս հանդիպիմ, կ'ըսէր մեղմօրէն, հաւանաբար քաջութիւնը չունենամ երեսին նայելու: Այսպէ՛ս է կեանքը, բարեկամնե՛ր:

Ատենօր անգլիական պարտէզի մը մէջ հանդիսաւոր,
անգլիական պարտէզի մը մէջ խորունկ ու լռին,
պաղ՝ ինչպէս դամբարան մը ազնուապետական,–
երիտասարդ մը կար, որ կը խալէր դանդաղօրէն,
կը խալէր յոյժ դանդաղօրէն՝ ինչպէս ժամը ուշ:
վերխ խորին ու ներքին է,– ծաղիկները
կրնան բողբոջիլ տարափ առ տարափ, ջրերը խոլ
կրնան յագեցնել ծարաւը լուսթեան. թունաւորեալ
է արիւնս: Տխրութիւնը կը հոսի երակներուս մէջ
ծուլութեան պէս սեւ,– ներքին է վերխ
կարմրալանջը պիտի ներքէ արշալոյսը, ծիծաղներ մերթ
պիտի պայթին շուրջը աւազաններուն: Առաւօտը
պիտի ըլլայ պայծառ ու լուսակարկաչ,– այլ ես
մոայլ եմ պատի մը պէս գորշ, մեծ բաղաքի մը
աղբատ մէկ փողոցին մէջ...

Անգլիական պարտէզի մը մէջ կար,– հանդիսաւոր
ու խորունկ պարտէզի մը մէջ անգլիական,–
երիտասարդ մը տժգոյն ու բարձրահասակ,
որ կը խալէր դանդաղօրէն, յոյժ դանդաղօրէն իրօք,–
այլ չէր գիտեր ինչո՞ւ...

Կ'ըսէի յաճախ, թէ կեանքի մէջ լաւագոյնը մեր բարեկամութիւններուն տարիքը ունենալն է: Այլ կարելի՞ է միթէ ասիկա: Կը զգամ ծերութիւնը, որ ծածկամիտ չնութեամբ մը կը դեգերի չուրջս: Անչուշտ ոչինչ մարմնիս վրայ հաճութեամբ կ'ընդունի այս յափտենական հիւրը: Այլ ան կու գայ,– կեղծաւոր, յամառ, կամակոր: Գորովը ազդանչան մը չէ՞ միթէ վաղահաս ծերութեան: Որքան յաճախ կորստաբեր կերպով գորովալի է հոգիս: Անապատ քաղցրութիւն մը կը համակէ զիս մանուկի մը առջեւ՝ որ կը ժպտի, ծառի մը դիմաց՝ որ բազուկները կը պարզէ առաւօտեան: Վայրենիի մը պէս եմ, որ կը ծերանայ ու կը մեղմանայ: Կիները երկիւղահար կը ձգեն զիս ու զառնութիւնը, առենէ մը ի վեր, կու գայ վրաս՝ ինչպէս ծովը մակընթացութեան ժամերուն: Ինչո՞ւ կեանքը չի յարգեր իր խոստումները:

digitised by A.R.A.R.@

Դառնութիւնը լոկ տխրութիւն է, արտոյտները
կը ճախրեն թեթեւ, կը խմեն
պայծառ արիւնը արշալոյսին: Գարունը բարի է
Ու գորովալի՝ լոկ էակներուն համար,
որ երիտասարդ են կեանքով, խոյանքով արու,–
լոկ ասոնց համար կեանքը բաբախուն է տենդով:

Դուն պիտի մնաս ոտքի, ինչ մը կորաճամակ:
Ցանկապատերուն առջեւ, եզերքը կածաններուն,
կամ կապելայի մը պատին տակ,– օ՛, անձկութիւն,
ժամերուն դիմաց, որ կ՛ելլեն միջոցին խորունկէն,–
գիշերը պիտի գայ վրադ, ինչպէս մառախուղը,
ցած տնակի մը վրայ, դուրսը՝ դաշնակի մը վրայ հին
ձեռք մը տժգոյն պիտի նուագէ փութով
եղանակ մը զգայնիկ,– երիտասարդ կին մը հեզ
պիտի հաշտուի կեանքին հետ: Ու վէրքդ
պիտի բացուի ինչպէս ծաղիկ մը վիրաւոր: Ո՛չ, ելէք,
ձեր մահիճներէն, իրաւախոհութիւններ,
գիջումներ, ելէք ու դասալքութիւննե՛ր, նահանջնե՛ր…

Պիտի սիրես վէրքդ՝ ինչպէս ծեր արբայ մը
իր յարուցած սարսափը երկրին վրայ,– աղբիւրները
պիտի երգեն յար: Արիւնդ պիտի գլգլայ գուցէ,
պիտի մրմնջէ գուցէ խօլ իր յոգնութիւնը, դաւաճանութիւնը ևս
տկարութիւն է լոկ: Արհամարհանքը թող չծլի
շրթներուդ վրայ, ինչպէս հեգնութիւնը: Ո՛չ ոք
կ՛ընդունի դաւադրութիւնը, առանց փիչ մը մեղսակցութեան,–
մի՛ ընդունիր ճակատագիրդ, այլ կոփէ՛ զայն:

Պարգած բազուկներդ ծառերուն՝ կը սպասէիր
մեծաշռայլ ու բողբոջեալ առաւօտը, հունը ծանր՝
մեղմօրէն գրաւեց հեզ, տատանելով գլխուդ վրայ ու ահաւասի՛կ,
– ի զուր յուսացիր ինչ որ այլեւս քնաւ
վայել պիտի չըլլայ ուշացած երիտասարդութեան: Բառերը
պիտի անձրեւեն վրադ ինչպէս գունատ փերթեր
դալարիքին վրայ կապոյտ,– կ՛ուզէիր երգել,
այլ երգը ջրի պէս է, որ կը ցայտէ
խորին ակունքներէ: Երկիրը պիտի ըլլայ
միշտ բեղուառ ու անոր ձեռքերը աղուական
պիտի ըլլան եղբայրական միւսին մարմնոյն վրայ:

Այլե՛ւս մերժէ դառնութիւնը, վասնզի
ան տկարութիւն է լոկ, էներէն ու չնչին ոխերէն վեր
ոսկեայ են ամպերը, բարձրագնաց ու կը սուրան թեթեւ,–
ամպե՛րը: Հովը կը պագնէ որովայնը տաք
շէկ հորթի մը, որ կ՛արածի: Այլեւս մերժէ դառնութիւնը:

Խղճահարութիւններէն, յուսալքումներէն անդին՝
խանդավառ են ու արծաթեայ գիշերները: Դուցէ այդ ձայնն է,
շուայտօրէն աղու, որ կ՛ելլէ գիշերէն մեղմահոս՝
լոյսի սիւնի մը պէս պայծառ, այլեւս մերժէ՛ դառնութիւնը,
Լոյսի սիւնի մը պէս պայծառ, այլեւս մերժէ՛ դառնօրէն:
Ելիր յաղթական, գուարթ՝ ծառի մը պէս խօլ,
որ կը բանայ բազուկները հովին: Թող երազը հանգչի վրադ
կապելայի մը մէջ տաք, երազը հանգչի վրադ
փողոցին մէջ արթուն,– այլեւս մերժէ դառնութիւնը,
բարեկա՛մս, տղա՛ս:

Ֆուկդ են տակաւին՝ գորովը երկրին
ու գինիները, փրփրո՛ւն ու աժան, գղջումները մեղմ,
ողկոյզները մեծ ու գթութիւնը՝ աղջկան մը ծեր:
Ու ֆուկդ է այգը, վարդերն սպիտակ
երաշտ առտուան: Ծովը, որ կ՛ելլէ լեռներէն անդին,–
գառնուկները հեզ, որ պիտի ծնին: Ու գրքերն հանդարտ,
որ դեռ չեն գրուած: Ու լոյսը տրտում,
մարգերուն վրայ,– շղարշ պարանոցիկ: Ծարաւը մահուան:
Ու տենդը կեանքին, որ հոս կ՛որոտայ, ուրեմն ողջո՛յն:
Վերստին ողջոյն կեանքին թաւալուն: Օ՛, ֆեզմէ անդին
կեանքն է նորածագ: Թո՛ղ հանգչի գիշերն
տենդահար վրադ: Թո՛ղ երգէ գիշերն ջուրի պէս վրադ,
գիւղի մը ծիծղուն, տարուան պէս շէն,– դառն՝ մի՛ ըլլար,–

Ձեռքերով տրտում, որ պիտի պահեն
շնորհն իրերուն, մտերմութիւնը: Դառն՝ մի՛ ըլլար:
Հաճոյքները պարզ, կահերն ընտանի՝ ֆուկդ են տակաւին,–
վարսերը անուշ մանկան մը ծանօթ, պտուղ մը ծանր՝
ծիծի մը պէս լի, ծխամորճը տաք ու գիրք մը մաշած,
թո՛ղ կեանքը գրկէ հոգիդ մեղմահեծ գիշերէն յետոյ,
լոութիւնն իջնէ ուսերուդ վրայ՝ գարնան պէս թաւիշ:

Ելի՛ր բարձրագոչ, ոտքի՛ վերստին: Այս տարի ևս՝
հողը իր հունը պիտի թօթուէ ժիր ու պիտի երգեն
աղջիկները խօլ արբունքէն առաջ: Օ՛, առագաստնե՛ր
լճերուն վրայ, գիւղերուն վրայ: Ու պիտի պայթին
արտերուն մէջ շէն՝ նոր առաւօտներ: Դառն՝ մի՛ ըլլար,
թօթափէ փոշին, տիղմը տրտմութեան:
Արտոյտներու պէս, որ կ՛ելլեն երկրէն, սրընթաց ու նուրբ,–
ինչպէս շարական մը մեղմագնաց,– ելի՛ր հեզօրէն
ու գնա՛ հանդարտ հայրենիդ նոր: Դառն՝ մի՛ ըլլար,–
ընկե՛րս, տղա՛ս…

(Շար. 1)

ՎԱՉԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Սնապեան

ԲԱՆԱԼԻՆ...

– Հալօ:
– Ծ, այդ դուն ես: Ո՞ւր էիր այդքան երկարատեն:
– Հեռուները: Լոս Անճելըս:
– Լոս Անճե՞լըս,– զարմացայ:
– Նոր եկայ:
– Հիմա ո՞ւր ես:
– Պէյրութ:
– Ո՞ր հովը մինչեւ Լոս Անճելըս տարաւ քեզ:
– Հովը չէ: Փոթորիկը:

Վաղարշն էր, գրասէրը, հարցասէրը, վաթսունի չուրջ դեգերող հետաքրքիր ու հետաքրքրական տիպար մը, որուն հետ ունէինք պատահականօրէն ստեղծուած հին կապ մը եւ լրբանանեան երկարատեւ դէպքերէն առաջ ժամանակ առ ժամանակ կը հանդիպէինք Համբայի իր տան մօտ զանուող սրճարաններէն մէկուն կամ միւսին դարպասը, ընդհանրապէս Հորս Շու, բայց դէպքերու ընթացքին, ինչպէս պատահեցաւ ուրիշ ծանօթներու հետ, խրամատները բացուեցան մեր միջեւ եւ հանդիպումները ստացան հազուադէպ բնոյթ: Համալսարանի դուռներուն հասած, բայց կէս ճամբէն ետ դարձած մարդ էր Վաղարշ ու արհեստաւոր հօրը բեռ ըլլալու ղրութեան վերջ տալով՝ նետուած էր գործնական ասպարէզը, ոսկերչական կոլտ ընկերութեան մէջ ստանձնելով հաշուապահի երկրորդական պաշտօն մը, ուր կարճ ժամանակի մէջ արձանագրած էր աստիճանի բարձրացում ու ապահոված բարեկեցիկ կեանք մը: Աչխուժ, չարժուն, թեթեւ չուք անձ՝ ամուսնացած էր քաղաքի Հայ Սքուլը աւարտած համեստ աղջկան մը հետ եւ ունէր երկու զաւակ՝ աղջիկ մը եւ մանչ մը: Շուրջ երկու տարի առաջ, երբ վերջին անգամ հանդիպեցանք, աղջիկը արդէն վկայուած էր դեղագործութեան մէջ ու մտած գործի, իսկ տղան, Ամերիկեան Համալսարանի Սոֆոմորը աւարտած՝ կը գտնուէր ճիւղ մը ընտրելու սեմին ու վէճի մէջ էր հօրը հետ, որ խստօրէն կ'ընդդիմանար հոգեբանութեան մէջ խորանալու որդւոյն նախասիրութեան եւ կ'առաջարկէր գործնական մարզի մը հեռանկարներուն կապել իր ապագան:

– Մասնաւոր հարցի մը համար կ'ուզէի արագ հանդիպում մը ունենալ հետդ, ժամանակ ունի՞ս,– հարցուց Վաղարշ խորհրդաւոր եղանակով մը:

Ժամադրուեցանք:

Լոս Անճելըս: Փոթորիկը: Մասնաւոր հարց:

Խառնափնթոր մտքեր խուժեցին երեւակայութեանս մէջ, բայց ոչ մէկուն կրցայ կառչած մնալ:

Հանդիպումը չուշացաւ:

Վաղարշ գրաւած էր Հորս Շուի ճամբեզրի առաջին սեղանը ու հակած թուղթերու վրայ: Ցնցուեցաւ, երբ անչչուկ մօտացայ իրեն: Ինքն էր ու ինքը չէր: Ճունքերը ճերմկած էին ու յոգնութիւն մը կ'ուրուանար աչքերուն մէջ, ցաւի երանգ մը:

Հինէն, նորէն, սարէն ու ձորէն քանի մը խօսք փոխանակելէ ետք, պարզուեցաւ «փոթորիկը», որ քշած էր զինք մինչեւ Լոս Անճելըս ու, մեղմացած՝ վերադարձուցած էր թեւաբեկ: Տղան, քսանամեայ Արամը, հոգեբանական ճիւղերուն մէջ մխրճուելու իր մոլեգին հակումին մէջ անդրդուելի մնացած էր, ու Հայրը, կոտրելու համար անոր յամառութիւնը, իր կարողութիւնները գումարելով իրարու, նետած էր զինք գործնական մարզդց աշխարհը, Ամերիկա, Պըրքլէի համալսարանը, ապահովութիւն խոստացող ճիւղի մը հետեւելու երազով, մինչ տղան, համակարգչային ճիւղին մէջ տարի մը տաղտկանալէ ետք, վերադարձած էր զինք մնայուն խոովքի մը մատնած հոգեբանութեան:

– Ոչ իսկ հիմնաւոր հոգեբանութեան,– զանգատեցաւ Վաղարշ,– այլ՝ հոգեբանութեան բոլորովին տարտամ ճիւղաւորումներուն, գուշակութեան, հեռազգացողութեան եւ չեմ դիտեր ջըլալիք ուրիշ որո՛ւ:

Վաղարշ կրկնեց ու կրկնեց իր մէջ արմատաւորուած նոյն կարծիքը, թէ՝ ուրիշ է հիմա կեանքը, կ'ապրինք գործնական զբաղումներով գլուխ պահելու դարու մը մէջ, ոչ թէ ցաւագարներու պատկերացուցած մթին աշխարհներու անցուդարձները վերծանելով գլուխ ճաթեցնելու ժամանակներու: Զծածկեց ան իր ցաւը այն մասին, որ որդւոյն նախասիրութեան մէջ ինք ունեցած է անուղղակի դեր մը, նախակրթարանէն միջնակարգ երկարած տարիներուն, կարդացած դիրքերուն պատմութիւններով առինքնելով հոգին, մեկնաբանելով անոնց խորհուրդը, լոյսի մէջ առնելով անոնց ընդգրկած իրաղարձութիւնները, որոնք բորբոքած էին տղուն երեւակայութիւնը ու դարձած անոր մնայուն մտասեւեռումին առարկան: Ուսումնասիրութեան մը մէջ օգտագործելու մտքով, վերջին նամակով՝ Արամ խնդրած էր հօրմէն անմիջապէս ղրկել իրեն, «այդ դիտես, Ապոլլահներու, հոճաներու ու պոլսուհիներու գաղտնիքներուն վրայ կառուցուած վէպը»:

– Ղրկեցի՞ր,– հարցուցի՝ չունչ առած պահուն:
– Ոչ:
– Ինչո՞ւ:
– Որոշեցի անձամբ տանիլ ու տարի, մտածելով, որ իմ այցելութիւնս առիթ մը կ'ըլլայ հետը երկար խօսելու եւ համոզելու զինք, որ հրաժարի այդ կորստաբեր ցնորքներէն:

digitised by A.R.A.R.@

– Ի՞նչ եղաւ արդիւնքը:

– Իմ Հաչուոյս՝ ապարդիւն: Բոլորովին մերժեց ժամանակին հետ քալելու իմ յորդորներս:

Իր դառնութիւնը մասամբ զարմանելու համար, ես ինքս սկսայ այս անգամ իրեն՝ Վաղարշին յորդորներ կարդալ, թէ՝ ժամանակին հետ քալելը յարաբերական հասկացողութիւն է եւ յաճախ աւելի մեծ արժէք մը չունի ընտրեալ խաւի մը մտածողութեան մէջ, քան հոսանքին դէմ թիավարելու մարդկայնական մղումը: Ցետոյ՝ պէտք չէ մոռնալ, ըսի՝ ընդգծելով բառերս, որ Հայրերու եւ որդիներու պայքարը մեզի յատուկ երեւոյթ չէ, յաւիտենական է, բարեբախտաբար:

– Բարեբախտաբա՞ր ըսիր:

– Այո, կրկնե՛մ: Որքան դիտեմ, Հօրդ եւ քու ջուրերն ալ նոյն առուէն չէին Հոսած:

– Մենք՝ ուրիշ,– ըսաւ Վաղարշ,– Հայրս, լո՛յս իջնէ Հոգիին, կեանք տուած էր ինծի եւ այդքան, մինչ ատկէ զատ, ես ինչ Հնարաւորութիւններ ստեղծեցի Արամին:

– Երեւի,– ըսի՝ Հօրենական ինքնասիրութիւնը չոյող քաղցրութեամբ մը, Արամ ունի նոր արժէքներ յայտնաբերելու տեսիլք մը, որ կրնայ անհրաժեշտ ըլլալ կեանքին:

– Ինչ գիտնամ, ինչ գիտնամ,– կրկնեց ցաւագին չեչտով,– Աբամ պէտք չէ ցնորքներու ետեւէն վազելու մոլութիւններով վարակուէր:

– Լաւ որ ա՛յդ եղած է իր մոլութիւնը եւ Հեռու մնացած է միւսներէն:

– Ո՞ր միւսներէն,– Հետաքրքրուեցաւ Վաղարշ աչքերը աւելի լայն բանալով:

– Ո՛ր միւսներէն: Իբր թէ չես դիտեր,– ըսի փաղաքշական յանդիմանանքով:

– Այո՛,– ըսաւ,– Արամ այնքան տարուած է իր ցնորքներով, որ բնաւ ժամանակ չունի ընկերներու Հետ փողոց իջնալու: Նոյնիսկ ինծի երկար ժամանակ չյատկացուց:

Հօրը Հետ ողջագուրուելէ ու մօրը, քրոջն ու ծանօթներուն մասին կարճ տեւողութեան մը վրայ Հետաքրքրուելէ ետք, համալսարանէն տուն դարձին, Հաղուագիւտ զանձերու տիրացած Հոգիի մը յափշտակութեամբ, Արամ մխրճուած է պատուիրած ու ստացած դիրքին խորխորատներուն մէջ, զանդաղելով յատուկ էջերու վրայ, երախտագիտական զեղումներով ողողելով հայրը:

– Արամ այդքան հայերէն գիտէ՞,– Հարցուցի զուարթ:

– Ինձմէ աւելի լաւ:

– Քեզմէ աւելի լաւը դեռ բան մը չի նշանակեր,– ըսի՝ բառերուս խոհուած իր տրամադրութենէն քաջալերուած:

– Քեզմէ՛ ալ լաւ,– ըսաւ՝ աւելի բարձրացնելով ձայնը:

Նրթներս զոցուեցան, բայց նման առիթներու, ինչպէս նաեւ անառիթ ինծի զարնուող բանաստեղծութեան ի լուր՝ բանաստեղծին Հետ սիրտս սկսաւ իր լուռ պատարագը.

Ա՛խ, իմ հայրենիք,
Երեսուն տարի լեզուդ եմ սերտում,
Եւ չեմ սովորել աննախալ խօսել,
Անսխալ խօսել ֆո մասին ֆեզ հետ...

– Կը ներես,– ըսաւ Վաղարշ մեղմ,– դուն գիտես, որ ես բանաստեղծութիւն չատ կը սիրեմ, բայց այս պահուն բանաստեղծութիւն լսելու չատ սիրտ չունիմ: Տարբեր չարժառիթով մը ուզեցի, որ կայանայ այս Հանդիպումը:

Ու արագ մը պարզեց իր միտքը: Տղուն Հետ Հաչտութիւն կնքած ոգիով մը: Հասկցուեցաւ, որ Արամ՝ Հեռազգացողութեան մասին ուսումնասիրութիւն մը պատրաստելու Համալսարանական յանձնառութեան մը տակ մտած է եւ, առ այդ՝ խորհրդատուն ի միջի այլոց իր ուշադրութեան յանձնած է նաեւ տեղական թերթերէն «Միրըր»ի մէջ լոյս տեսած գրութիւն մը, որուն Հետ յիշողութեան բաւիղներուն մէջ ուրուացած է պատանութեան օրերուն Հօրը կարդացած դիրքերէն մէկուն խորհուրդը, զոր աւելի Հիմնաւորուելու համար ուզած է անգամ մը ինք եւս կարդալ նոյն գիրքը:

– Մինչեւ Հասնիմ,– ըսաւ Վաղարշ,– արդէն թարգմանած էր «Միրըր»ի գրութիւնը, ու խենթեցաւ, երբ, սովորական ողջագուրումներէ ու զեկուցումներէ ետք, երկարեցի իրեն Ապտուլլահներու կեանքը դբուագող վէպը:

– Հետաքրքրական պատմութիւն,– ըսի՝ բուխ տրամադրութեամբ:

– Ուշադիր ընթերցումէ մը ետք, բանաձեւեց Հարցում մը, զոր ընկերացնելով իր թարգմանութեան՝ վերջին օրը ինծի տուաւ, որ քեզի յանձնեմ:

– Ինծի՞:

– Այո:

– Ո՞ր ի՞նչ:

– Արամ կը փափաքի գիտնալ, որ Ապտուլլահներու Հետ պատահած գուշակութեան երեւոյթներու պէս ուրիշ երեւոյթներու Հանդիպա՞ծ ես մեր Հին ու նոր գիրքերուն ու թերթերուն մէջ:

Սովորական ծաւալով երեք էջ էր թարգմանութիւնը: Աչք մը պտտցուցի անոնց վրայ ու ըսի, որ չուտով կը կարդամ, յետոյ կը նայինք ինչ է պատմութիւնը:

– Երկար բան մը չէ: Շատ կը խնդրեմ, որ հիմա կարդաս: Իրիկունը նամակ պիտի գրեմ: Պիտի ուզէի առաջին տպաւորութիւնդ Հաղորդել Արամին: Կը սպասէ: Անձկանօք:

digitised by A.R.A.R.@

*
* *

Պետական հովանաւորութիւն վայելող մեր ընկերութիւնը պաշտօնակից խումբ մը երկրաբաններու հետ գիս եւս գործուղեց Հնդկաստան, քարմ. տեղեկագիր մը պատրաստելու համար այդ ընդարձակ երկին բնական երեւոյթներուն մասին, առաւելաբար ծանրանալով անոր ջրային, հողային, լեռնային ու անտառային առանձնայատկութիւններուն վրայ: Տրուած էր մեզի ամառուան երկու ամիսը ու քարտէսներու ուղեկցութեամբ կ'այցելէինք երկրին զանազան կողմերը ու շնչակտուր կ'արձանագրէինք ամէն յատկանշական մանրամասնութիւն, ազատ օր ունենալով միայն կիրակիները:

Այնպէս պատահեցաւ, որ կիրակի մը մինակս պտոյտի ելլեմ միջին ծաւալով քաղաքի մը չափ ընդարձակ կէսկան աւանը արեւելքէն եզերող անտառը: Հովիւն, սաղարթներուն ու թռչուններուն ծայներէն տարուած՝ մխրճուեցայ ներս ու ծառէ ծառ, թաւուտէ թաւուտ ինքնամոռաց յափշտակութեամբ մը առաջանալով, անդրադարձայ մէկէն, որ անել կացութեան մը մատնած եմ ինքզինքս: Խորհրդաւորութեամբ մը համակուեցայ յանկարծ: Մոռցայ ամէն բան: Հմայաթափ եղան հետաքրքրութիւնս լարող շնչաւոր ու անշունչ բոլոր էութիւնները, առարկաները: Հեռուներէն սկսան ոռնոցներ հասնիլ ինծի, վախս սոսկումի վերածուեցաւ: Ելք մը կը փնտռէի, բայց ամէն կողմը նոյնն էր շուրջս, երկնուղէղ ծառեր, մացառներ, ժայռեր: Կը փնտռէի երկինքը, որ չէր երեւեր, արեւի շող մը, որուն ցուցմունքով ճշդէի արեւելքն ու արեւմուտքը: Ի զուր: Խաւար էր աշխարհը, խաւարը պատած էր նաեւ հոգիս: Կը ճգնէի աջին ելք մը փնտռել, կը դառնայի ձախ, վեր, վար, շունչի մը կարօտը կը տոչորէր ողջ անձս: Ինկած էի անծանօթ աշխարհի մը կորստաբեր երախը, ուր կարծես ոչ ոք եղած էր, ոչ մէկ որսորդ, ինծի պէս հետաքրքիր ոչ մէկ յիմար: Երբ յուսաբեկ կանգ առի վիթխարի ծառի մը մօտ, նախախնամական ձայն մը կարծէք ըսաւ ինծի, որ ետ դառնամ ու առնեմ աջ ուղղութիւնը: Այդպէս ալ ըրի: Ջուրի մը ձայնն էր: Շտապեցի անոր ուղղութեամբ: Անդրադարձայ, որ կէսկանը գետի մը ձախ ափին կառուցուած աւան էր: Յոյսի շող մը փալփլեցաւ սրտիս: Շարունակեցի ճիգս: Ծուխի մը գալարումը դպաւ աչքիս: Շունչ առի: Երբ կարճ հանգիստ մը ետք, նորէն ոտքի ելայ, ինքզինքս գտայ գետին մօտ, որուն ի տես փրկութեան զգացումը սկսաւ շոյել հոգիս: Վախի զգացումը բոլորովին չէի թօթափած, երբ տեսայ գետափէն երկարող ճամբեզրին բարձրացած վիթխարի ընկուզենիի մը բունին թիկունք տուած մարդ մը, Ռապինդրանաթ Թակորի պէս լեցուն մարմնով, հերարձակ եւ նոյնպէս երկար մօրուքով ու առաջին ակնարկով պատկառանք առթող անձնա-

ւորութիւն մը: Գրաւոր ու անգիր առասպելներէն միտքս մնացած տարտամ տպաւորութիւնները յիշեցուցին ինծի, որ աշխարհի այս կողմերը անծանօթ ուժերու հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնող մարդերը համրանք չունին: Քայլերս ուղղեցի իր կողմը: Դեղին թուղթ մը կար առջին, ձեռքին՝ համրիչ մը, ու քիչ մը անդին՝ մոխիրներուն մէջէն բարձրացող անուշաբոյր ծուխ մը: Գլխու շարժումով բարեւեցի զինք: Խորհրդաւորութիւնը ընդգծող նայուածքով մը նայեցաւ ինծի ու օրօրեց գլուխը:

- Ես հնդկերէն չեմ գիտեր, իսկ դուք, հաւանաբար, անգլերէն, ճի՞շդ եմ:

- Ոչ,- ըսաւ թակորեան տիպարը, ու աւելի շեշտակի նայելով ինծի,- շարունակեց,- մենք դարերով ապրած ենք անգլիացիներու մականին տակ:

- Ես ուրիշ բան կ'ուզէի ըսել,- յարեցի,- մոռնանք գերութեան շրջանը:

- Դուք դիւրին կը մոռնաք նման շրջանները, որովհետեւ չէք գիտեր ինչ կը նշանակէ գերութիւն:

- Դուք՝ ո՞վ այսինքն,- հարցուցի գլուխս վեր բարձրացնելով:

- Դուք՝ ամերիկացիներդ:

- Ինչէն գիտցաք, որ ես ամերիկացի եմ:

- Ձեր լեզուէն, ինչէ՛ն,- ըսաւ՝ գլուխը ծուխին կողմը դարձնելէն:

Իր լեզուին սահուն ընթացքը, պատմական ծանօթութիւնները, հանդիսաւոր ինքնավստահութիւնն ու մեկուսի կեանքը իրարու անյարիր թուեցան ինծի ու, առաջին տպաւորութեանս վրայ կոթնած՝ հարցուցի.

- Դուք երեւի գուշակութեամբ կը զբաղիք:

- Որ իմ գիտութիւնս է,- ածապարեց ըսել հնդիկը:

- Գիտութի՞ւն:

- Որ ձեր գիտութիւններէն աւելի ուժեղ է ու վստահելի:

Հետաքրքրութիւնը անհանգիստ ըրաւ զիս եւ առաջարկեցի իրեն պատկերացնել քիչ առաջուան իմ իրական ու հոգեկան վիճակս: Հնդիկը նայեցաւ աչքերուս: Պահ մը գոցեց աչքերը: Բացաւ աչքերը: Ակնարկ մը նետեց գետին փռուած թուղթին, հակեցաւ ծուխին կողմը, դարձաւ նորէն ինծի ու ապշահար նայուածքիս դիմաց փռուած գիրք մը կարդացող մէկու մը պէս յետին մանրամասնութեամբ նկարագրեց քիչ առաջ ապրած մտատանջութիւններուս ամբողջ ելեւէջը:

Ապշեցայ, զարմացայ, վերացայ, բայց նաեւ կասկած մը ինկաւ սրտիս: Հաւանաբար, ըսի իւրովի, նոյն անտառին մէջ նոյն տագնապը ապրած ուրիշ մարդեր հանդիպած են իրեն եւ անոնց փորձառութիւնը կը պատշաճեցնէ ինծի: Պայծառութեան մը պապակը աւելի հեռուները տարաւ գիս: Հարցուցի.

- Կրնա՞ք գուշակել, թէ ինչ հարազատներ ունիմ եւ ո՞ւր կը գտնուին այս պահուս:

Այս անգամ քիչ մը աւելի ամփոփուեցաւ ինքն իր մէջ: Վար նայեցաւ, վեր նայեցաւ, աջ դարձաւ, ձախ դարձաւ,

digitised by A.R.A.R.@

դարձաւ ու ակնարկը սեւեռեց ծուխին, կրկին ձեռք առաւ համրիչը, թերթատեց առջեւը փռուած թուղթը, ու ըսաւ.

- Ունիք մանկամարդ կի՛ն մը, կապուտաչուի, եւ երկու աղջնակներ, նոյնպէս կապուտաչուի, մեծը շուրջ եօթը տարեկան, պզտիկը՝ երեքին մօտ: Այս պահուն անոնք մուտք կը գործեն ձեր բաղի հանրային պարտէզը:

«Մանկամարդ կի՛ն մը, երկու աղջնակնե՞ր, կապուտաչուի՞»: Եշմարտութեան դիմաց խենթանալը բան մը չէր: Օդացատերիս մէջ ժամը արձանագրած պահուս, հարցումները սկսան իրար հրմշտկել մտքիս մէջ: Ո՞վ էր քրմական կերպարանք առած այս մարդը, երկրէ՞ն բուսած էր, թէ՞ երկինքէն իջած: Ի՞նչ կը կարդար այդ թուղթին վրայ եւ ո՞վ կը պատկերանար իրեն՝ դիմացը գալարուող բուրումնաւէտ ծուխին մէջ: Զսպեցի դողս: Թօթուեցի ինքզինքս, վերադարձայ ես ինծի, անտառներով, գետերով, հողով, արեւով, դայլայլներով ու ոռնոցներով եռուզեռող մարդոց աշխարհը ու պզտիկ նուէր մը դնելով ուղեղս տակնուվրայ ըրած գուշակին կարպետին մէկ անկիւնը, շտապեցի կէսկանի կեդրոնը եւ ուղղուեցայ ուղղակի հեռագրատուն ու երկտողով մը խնդրեցի կնոջմէս, որ ճշգրտօրէն նկարագրէ ինծի, թէ այսօր ժամը տասին ո՞ւր կը գտնուէր, ինչով զբաղած էր ինք եւ ինչ կ'ընէին աղջիկները: Հասցէ՝ Րոյ Մաքլէր, կէսկանի, Թակօ բաղ, շէնք՝ 24, թիւ 7:

Չուշացաւ կոջս պատասխանը:

«Կիրակի, ժամը տասին, աղջիկներուն հետ միասին պտոյտի գացինք հանրային պարտէզ»:

Հնդիկ գուշակին յայտնութիւնը եւ կնոջս պատասխանը գրեթէ բառացիօրէն կը կրկնէին գիրար, գիս մխրճելով խորհրդաւոր աշխարհի մը մէջ, ուր սկսայ տարուբերիլ տարակոյսներու փոթորիկներով ալեկոծ ծովու մը մէջ, առանց կարենալ խաղաղարար լաստի մը կառչելու:

Ամերիկա վերադարձիս, անմիջապէս բախեցի մեր համալսարանի հոգեբանութեան ծերուկ դասախօսին դուռը ու սփոփարար պատասխանի մը ակնկալութեամբ նկարագրեցի իրեն Հնդկաստանի փորձառութիւնս:

- Պատմածդ,- ըսաւ փրոֆեսէօրը,- կ'իյնայ հեռազգացողութեան ճիւղին մէջ, որուն օգտին նշաններ կոահուած են, բայց տակաւին գիտութեան չէ վերածուած: Լաւ կ'ըլլայ, եթէ գրի առնես ու մամուլին յանձնես զայն: Կրնաս երախտապարտ ձգել հետազօտութիւնը շարունակող գիտնականները:

Դասախօսին թելադրանքով գրի առի այդ դրուագը ու զայն կը յանձնեմ «Միրըր»ի խմբագրութեան:

ՐՈՅ ՄԱՔԼԷՐ

– Հարցո՞ւմը, ըսի՝ երբ աւարտեցի թարգմանութեան ընթերցումը:

Վաղարչ պայուսակէն հանեց թուղթի կտոր մը, ու երկարեց ինծի:

«Մագաղաթի կտորի մը ցուցմունքով, պատանութեան օրերուն, մեծ գրագէտը եւ իր ընկերները անդրաշխարհային ուժեր ոգեկոչելով դղրդալից շարժումի մը ծնունդ տուած են ու դէպքը նկարագրուած է ուրուականներ սանձող կամ սանձազերծող հոճային գուգահեռ ու համոզկեր ոճով: Կ'ուզէի գիտնալ, որ նման ուրիշ փորձեր կատարուա՞ծ են, կա՞ն մեր գիրքերուն մէջ: Երախտապարտ կը մնամ ձեզի, եթէ աղբիւր մը կամ աղբիւրներ մատնանշէք ինծի»:

– Ուրի՞շ,– ըսի անտարբեր:

– Եղածը սարսափելի չէ՞, որ դեռ ուրիշ բան կը փնտռես,– ըսաւ Վաղարչ յօնքերը կիտելով:

– Սարսափելի ոչինչ կայ հոս: Կը բաւէ ընդունիլ, որ նման ղէպքեր պատահած են կեանքին մէջ:

– Ե՞րբ, ո՞ւր, որո՞ւ հետ,– հարցուց Վաղարչ այնպիսի իրարանցումով մը, որ յայտնապէս կը մատնէր իր թերահաւատութիւնը գուշակներու յայտնութիւններուն նկատմամբ, մինչ իմ ուղեղիս մէջ սկսած էին արդէն տողանցել հազուադէպ դրուագներ եւ անոնց համայքը անձնաւորած տիպարներ, մարգարէներ, աւետարանիչներ, ճգնաւորներ, աեսլահար մարդիկ՝ տէրվիշներ, կախարդներ, բարեգուշակ ու չարագուշակ գնչուներ, էգ, արու, ծեր, երիտասարդ, ափի գիծեր կարդացող ու բաց թուղթերու դիմաց աներեւոյթ ուժերու հետ խորհուրդի նստած բացառիկ ծնունդներ, որոնց գուշակութիւնները իրականութեան կը վերածուէին անպայման՝ «Հիմա, քիչ ետք, կէս գիշերին»:

Ծանօթութիւններէս ոմանք հաղորդեցի Վաղարչին, պատկերացուցի աներեւոյթ աշխարհին հետ յարաբերութեան մէջ եղած գործօններէն քանի մը դրուագ, Նարեկեան բուժին զօրութիւնը, բախտաւոր օր մը խալիֆաներու աշխարհէն հոգեբանութեանս վրայ իր անջնջելի դրոշմը դրած աստուածաշնչական ձեռագիրին հրաշագործութեանց չարքը, ուրիշներ, բանաւոր, դրաւոր:

– Զարմանալի է,– ըսաւ Վաղարչ,– որ մեր հանդիպումներուն երբեք նման խնդիրներ չենք չօշափած:

– Սկսայ ես ալ զարմանալ ատոր համար,– արձագանգեցի մեղմ:

– Հիմա այն տպաւորութիւնը ունիմ, որ գուն կը հաւատաս այդ անծանօթ ուժերուն ճշմարտութեան, ճի՞շդ եմ:

– Ամբողջովին:

– Այն ատեն իմ կողմէս խնդրանք մը՝ Արամին հաչուոյն:

– Հրամէ:

digitised by A.R.A.R.@

– Շնորհ մը ըրած կ'ըլլաս, եթէ այդ ծանօթութիւններէդ մէկուն աղբիւրը յայտնես իրեն:

– Անպայման տպագի՞ր պէտք է ըլլայ աղբիւրը,– ըսի զուարթ:

– Հապա ի՞նչ:

– Կը ներկայացնեմ ինծի պատահածը:

– Քեզի՞:

– Ինծի:

– Կատակ կ'ընես:

– Ոգիներուն հետ կատակ չեն ըներ, վաղարչ,– ըսի լրջութեան նոր երանգ մը դնելով րաոերուս վրայ: –Ոգիները վրէժխնդիր կ'ըլլան: Ես կը վախնամ...

Պայմանաւորուեցանք:

Բարեկամս բոլորովին բարեփոխուած մեկնեցաւ, իսկ նոյն պահուն մտահոգութիւն մը համակեց զիս: Ինծի պատահածը նոթագրած էի, մեհենական զրագէտին պատանութեան ընկեր ու պսակին խաչեղբօր կողմէ պատմուած, «Գուչակ տէրվիշը» անունին տակ: Բայց ո՞ր թղթածրարիս մէջ կը գանուէր անիկա եւ ինչպէ՞ս պիտի կարենայի չուտափոյթ յայտնաբերել զայն: Ցաճախակի տեղափոխութիւնները, ուրիշներու կարգին, զիս ալ տակնուվրայ ըրած էին եւ աննչան թուղթերը յաճախ ահագին ժամանակ կը խլէին ինձմէ: Տուած խոստումս արդէն նոյն ակնթարթին սկսաւ ծանր կշռել սրտիս, բայց նաեւ վրէժխնդրական զգայնութիւն մը խլրտաց արեանս մէջ, ես ինծի ղէմ: Սկսայ փնտռտուքին: Պարապոյ բոլոր ժամանակս յատկացուցի անոր: Զոհեցի նաեւ ողջ կիրակի մը: Ի զուր: Որոշեցի դարձեալ նոթագրել: Էութեանս մաս կը կազմէր դրուագը: Քանիցս պատմած էին զայն, մանրամասնօրէն, հարազատ միջավայրին ու զբաղատարներուն նկարագրութեամբ, տարբեր մարգոց, երեք աշխարհներու մէջ, երեք լեզուներով, յաճախ նոյն բառերով, բայց ուրիշ առիթներու պէս, այս անգամ ալ զուր անցան պրպտումներս, ու փնտռածս աւելի զեղեցիկ թուեցաւ ինծի, քան կրնար ըլլալ նոյնին նոր արձանագրութիւնը: Որոշեցի, սակայն, յարգել խոստումս, դարձեալ պատմել միտքս նախապաշարումներով համակած Պէպէսի պատմութիւնը, ա՛յն Պէպէսին, որ, ո՛վ գիտէ, թերեւս անծանօթ անկիւնէ մը կը քրքջայ այս պահուս...

*
* *

Սանճաքի պարպումին հետեւանքով տեղի ունեցած տեղափոխութենէն ետք, Պէյրութի եւ Դամասկոսի միջեւ բնակութեան համար ճչդուած նոր տարածութեան վրայ, մէկ սենեակնոց ընակարաններուն հետ՝ աւետարանականներու եւ կաթողիկէներու վարժարաններուն չինութիւնները աւարտած

էին արդէն ու աչնան կէսերուն իրենց դուռները բացած աշակերտներուն առջեւ, մինչ երրորդ դպրոցին կառոյցը դեռ չէր հասած իր աւարտին: Ընկերներու հետ կամ առանձին, ամէն օր, ու անձկութեամբ, կ'երթայի անոր մօտ, հետեւելով տանիքին համար պատրաստուող չաղախին ու ներքին յարդարանքներուն՝ անոնց բոյրերուն ու գոյներուն դիմաց չլանալով: Կը կարծուէր, թէ Նոր տարուան վաղորդայնին պիտի կատարուի բացումը:

Մուսա-լերան գիւղերէն մեզի հետ տեղափոխուած ուսուցիչներուն պէս ու անոնց հետ մեծ թիւով ծնողներ կ'ուզէին նախկին մթնոլորտին մէջ տեսնել իրենց որդիները ու մեծ էր անոնց հրճուանքը նոր կառոյցին ի տես:

Կէսօրի մը, նոյն այցելութենէն ծարաւակոծ ու հեւասպառ վերադարձիս, մեր տունէն պզտիկ հեռաւորութեան մը վրայ, ոտքերուս զարնուած երկաթի ձայն հասաւ ականջիս: Ետ դարձայ: Կէս թիզ երկարութեամբ հին բանալի մըն էր: Վերցուցի ու տուն հասած վայրկեանիս՝ ցոյց տուի մօրս:

– Պահենք,– ըսաւ մայրս,– ով գիտէ ով կորսնցուցած է: Հիմա դժուար է նոր բանալի ձեռք ձգել: Երբոր տէրը յայտնուի՝ կը յանձնենք: Բանալին սուրբ բան է կ'ըսեն:

Ու միասին զայն տեղաւորեցինք խոհանոցի պատին վերին անկիւնը:

Անմիջապէս մէկը տէր չելաւ անոր: Եւ ես մոռցայ գոյութիւնը: Մայրս ալ որեւէ ակնարկութիւն չըրաւ անոր մասին:

*
* *

Նորակառոյց աւանին մէջ կայծակնային արագութեամբ տարածուեցաւ այն լուրը, որ բանտային պայմաններուն մէջ կերպարանափոխուած ու տեղափոխութեան նախօրէին ներում ստանալով հարազատներու միացած, այլ ետին ձգած մութ աչխարհին մէջ խորհրդաւորութեան մը տիրացած Տագէս աղան, աղջնակի մը կամ պատանիի մը ձեռքը պնակ մը ջուրին մէջ մխրճել տալով, դեղին թուղթի մը վրայ արձանագրուած արաբերէն աղօթք մը կը կարդայ եւ ջուրին սեւեռաբիբ նայող բախտաւորներուն անմիջապէս կը յայտնուի Պէպէս անուն ամենակարող մարդ մը, որ իր հաւանութեան արժանացած հոգիներուն կամքը կը կատարէ ամենայն սիրով ու անոնց հարցումներուն կը պատասխանէ անսխալ ճչդութեամբ:

– Պարապ բան,– ըսաւ Զէթէ, երբ աղբիւրին մօտ հաւաքւած նոյն հարցին մասին խօսք բացուեցաւ:

– Պարապ չէ, պզտիկներու երեւցած է, պզտիկները սուտ չեն խօսիր,– պնդեց Սաոիկ հօրաքրոջս աղաներէն Հաննէսը:

digitised by A.R.A.R.@

Հոն հաւաքուած միւսները եւս հաղորդեցին իրենց լսածները. հաստատումներ եղան այդ մասին, թերահաւատները՝ թերահաւատ մնացին: Վէճը սկսաւ տաքնալ:

– Նման հրաշքներ երազներու մէջ միայն կը պատահին:

– Իրականութեան մէջ պատահեր են սակայն:

– Ձի՛ կրնար ըլլալ:

– Իսկ եթէ եղա՞ծ է:

– Ես նման բաներու չեմ հաւատար:

– Ես կը հաւատամ,– ըսաւ քահանային միջնեկ տղան,– հաւատք քո կեցուցէ զքեզ գրուած է Աւետարանին մէջ:

Ուրիշներ միացան խումբին, քիչ մը աւելի մեծ տղաք, վէճին էութեան ծանօթանալով, իրենց կարգին բաժնուեցան երկու խումբի ու յիշատակուեցան ու հերքուեցան ափի զիծեր կարդացողներ, գուշակներ, չէյխերու ու հոճաներու կապուած դրուագներ, բայց իմ միտքս կառչած մնաց քահանային տղուն պնդումներուն ու նոյն պահուն որոշեցի երթալ եւ ներկայանալ արձակ մազերուն, երկայն մօրուքին ու արաբերէն կարդալու համբաւին մէջ մտքիս մէջ աւելի խորհրդաւոր մարդ դարձած Տազէս աղային, որ իմ ձեռքս ալ մխրճէ ջուրին մէջ, ինծի համար ալ արաբերէն աղօթէ ու ղիս ներկայացնէ Պէպէսին: Այնպէս կ'ուզէի, որ ինծի ալ երեւնար ան, ու կատարէր կամքս: Սրտիս մէջ արդէն պատրաստ էին փափաքները: Պիտի խնդրէի իրմէ, որ տանէր ղիս ծննդավայրս, մեր պապենական զիւղը, ուր դիտէի վիթխարի մեր դափնին, նորակառոյց տան պատուհանէն ներս խուժած ծանրաբեռն սալորենիէն քանի մը հատ նետէի պապակած բերնիս. պիտի ուզէի անգամ մըն ալ մտնել մեր դպրոցը, ապա՝ եկեղեցին, լսել տիրացու Սարգանին ու Զարեհին փոխասացութիւնները ու անոնց հետ կրկնել ինծի բոլորովին անհասկնալի, բայց չատ սիրելի քաղցրահունչ «Զի Աստուած ընդ մեզ է»: Պէպէսէն պիտի խնդրէի տակաւին, որ տանէր ղիս Գարա Հայ, լողալի Գըլըչէ մկրտուած գետին աւազանը, ծարաւնայի հին օրերուն պէս, վերադարձիս ափ մը ջուր խմէի Հեթումի սրճարանին ու Աստուածածնայ եկեղեցիին մէջտեղէն վազող Վերի աղբիւրէն, ափ մը ջուր՝ Ոսկեբերանէն, ափ մը՝ Սեւ աղբիւրէն, քանի մը ափ մեր Թաղի Շըպըլդէյնէն եւ կանգ առնէի մեր տան այն անկիւնը, ուր մայրս աչխարհ բերած էր զիս:

Այս խաչաձեւ, այլ կիզիչ կարօտներով բախեցի Տազէս աղային դուռը:

Երկիւղածութեամբ յայտնեցի բաղձանքս:

– Ջեմ կարծեր, որ քեզի երեւայ Պէպէսը,– ըսաւ Տազէս աղա խոժոռած դէմքով:

– Ինչո՞ւ,– վրդովեցայ իսկոյն:

– Ինչո՛ւ: Դեռ ինչո՛ւ կը հարցնէ,– ըսաւ՝ կնոջը դառնալով:

Զրկանքի զգացում մը խոցեց զիս ու տաք քրտինք մը ողողեց մարմինս: Այլ չուզեցի ընկրկիլ: Շարունակեցի աղաչական ակնարկս սեւեռած պահել վրան:

– Փորձէ,– միջամտեց կինը՝ խնդրական եղանակով,– տըղուն սիրտը մի կոտրեր:

– Զուր է, իրեն չ'երեւի'ր,– պնդեց Տազէս աղան ձայնը բարձրացնելով,– ես զինք գիւղէն կը ճանչնամ, ու Պէպէսը ինձմէ աւելի հետեւած պէտք է ըլլայ իրեն: Տեղը հանգիստ նըստած ունէ՞ր, որ Պէպէսը երեւէր իրեն, ո՛չ ծառերը հանգիստ ունէին իր երեսէն, ո՛չ չուն ու կատուները, ոչ ալ իր տարեկիցները: Դեռ չեմ խօսիր աղջիկներուն մասին, որ այս տարիքին անոնց եռեւէն կը վազէր, այ՜ս տարիքին...

Իմ յամառութիւնս նկատելով, կինը դարձեալ միջամտեց.

– Ձի դիտցուիր, փորձէ անգամ մը:

– Լաւ,– յօժարեցաւ Տազէս աղա, ապա՝ արոյրէ ամանի մը մէջ կուժէն ջուր լեցուց, բացաւ ոլորապտոյտ դեղին թուղթ մը ու հրահանգեց.

– Ձախ ձեռքդ ջուրին մէջ դիր:

Գործադրեցի ըսածը:

– Միայն ջուրին պիտի նայիս:

Աւելի լայն բացի աչքերս:

– Որեւէ չարժում պիտի չընես:

Պրկեցի ջիղերս:

– Միայն Պէպէսին պիտի աղօթես:

– Ինչպէ՞ս:

– Առանց ձայնի՛,– պոռաց Տազէս աղա:

Պապանձումիս մէջ զգացի, որ ինք բառեր կը մրմնջէ, վայրկեան մը, երկու, աւելի, բոլորովին անծանօթ հնչիւններ, հեւք: Մինչ ես իմ ծաւալած ու խորացող անձկութեանս մէջ աչքերս աւելի ու աւելի կը բանային, բայց ջուրը կը չարունակէր անխռով մնալ:

– Ի՞նչ կը տեսնես,– աղօթքը ընդհատելով հարցուց Տազէս աղա:

– Միայն ջուր:

– Ջուրին մէջ մէկը չերեւցա՞ւ:

– Ոչ:

– Հիմա ոտքի ել եւ հեռացի՛ր աչքէս:

Ոտքի ելայ եւ անչուչտ սկսայ հեռանալ, որոճալով այն կասկածը, որ դիտումնաւոր կերպով չկանչեց Պէպէսը, զրկելու համար զիս կարօտալի աչխարհս տեսնելու վայելքէն: Խաղաղութիւն չզտայ, երբ նոյնիսկ իմացայ, որ Պէպէսը չէ երեւցած նաեւ ինձմէ ետք Տազէս աղային ներկայացած որսորդ, լուղորդ ու կովարած միւս ընկերներուս, որոնք, սակայն, ինծի պէս տրտում չէին երեւեր, անոնք խնդալէն կամ հայհոյելէն կը պատմէին իրենց զրկանքները:

digitised by A.R.A.R.@

– Ջերեւցաւ, թող չերեւի, որո՛ւն...– կ՚ըսէին անկիրթ բառերով:

Բայց առասպելը կար ու կար, Տագէս աղա իմ մօտս փափսացած արաբերէն աղօթքը կը կարդար ու ընթերցման ատեն իր պատրաստած ջուրին մէջ իրենց ձեռքերը մխրճած բախտաւորներուն կը պատկերանար միս ու ոսկորով մարդ մը, որ կը կատարէր անոնց կամքը, կը բռնէր ձեռքերէն ու կը տանէր ուզուած վայրը, մօտը, հեռուն, անոնց միայն տեսանելի միջոցներով, ձեւերով, կը պատասխանէր տրուած հարցումներուն՝ իրենց միայն հասկնալի լեզուով:

*

* *

Երկփողեանը ուսիս, լոր ու արտոյտի բաւական լաւ որս մը ըրած, օմայատներու աւերակ պալատին մօտէն բացուած կարճ ճամբէն բարձրացայ ու աւանին կեդրոնէն մինչեւ աղբիւր երկարող լայն պողոտան խաչաձեւող քառուղիէն աջ դարձած պահուս, դեռ հեռուէն՝ տեսայ մեր տան կոնակը հաւաքուած բազմութիւն մը, որ ցաւագին դողով մը փչաքաղեց զիս: Նման տեսարաններ լաւ բան չէին խոստանար այն օրերուն, մալարիան, տիզանթէյրին, պետութեան թէ բարեսիրական անորոշ հաստատութիւններու կողմէ սխալ ներարկումները բոլոր խաւերէն շարունակ հունձ կը կատարէին, հոգեվարողներուն կամ մեռածներուն շուրջ խմբելով ազգականներն ու ծանօթները:

Մտատանջութիւնս փարատեցաւ, երբ մօտենալով ստուգեցի անոնց մէկտեղման շարժառիթը: Անոնք քանի մը քայլ հեռուէն կը դիտէին սահմանուած շրջագիծի մը մէջ փսիաթի կտորի մը վրայ բազմած Տագէս տղան, ու Տագէս աղային դիմացը ծալապատիկ նստած Սիմիկ նէնէին տասնամեայ թոռնուհին, Սիմիկը:

Անդրադարձայ իսկոյն այն տարաձայնութեան, թէ Տագէս աղային աղօթքին ներքեւ՝ Պէպէսը երեւցած է Սիմիկին եւ ուզած տեղը տարած է զինք, պտտցուցած նախօրօք բնաւ չտեսած վայրեր, ու դէմ-յանդիման հանած իրեն բոլորովին անծանօթ մարդոց, եւ ուղղուած հարցումներուն պատասխանած է ապշեցուցիչ մանրամասնութիւններով:

Տագէս աղային ու Սիմիկին շուրջ խռնուածները ծանօթ էին ինծի, ամէն օր կը հանդիպէինք իրարու, պարման ու պարմանուհիներ, կիներ, այրեր: Լուրը լսողը կամ խմբուածներուն ականատես անցորդները հոն փութացած էին, պարզ մարդիկ, որեւէ մարզի մէջ անուն հանած տիպարներ, նոյնիսկ իրենց անունին արտակարգ իրադարձութիւններ կապած անձեր:

Պարզուող երկրորդ տարօրինակութիւնը Տագէս աղային ներկայութիւնն էր: Ան սովորութիւն չունէր իր տունէն դուրս

գալ ու բազմութեան աչքին առջեւ արեւու լոյսին հանել իր խորհրդաւոր մագաղաթն ու արոյրէ ամանը: Որո՞ւն սիրոյն գիջումներ ըրած էր արդեօք կամ որո՞ւն ճնշումին տակ դուրս եկած էր իր կիսամութ մթնոլորտէն, ինչ ակնկալութեամբ: Անոր հետ առկախ հաշիւ մը ունէի, որոշած էի անպայման ցաւ մը պատճառել իրեն, հայհոյել, քարկոծել, բայց նման ձեռնտու պայմաններու մէջ չէի գտնուեր այդ պահուն, բազմութեան մէջ էր, եւ շատեր իրեն կը սպասէին, ակնկառոյց, իր բարեացակամ տրամադրութեան, աղօթքին, յայտնութիւններուն զօրութեան: Պէպէսին հաւատացողներուն շարքին ես ինքս ալ քարացած մնացի, երբ Տագէսի մրմունջներուն ներքեւ, ձեռքը արոյրէ ամանի ջուրին մէջ մխրճած Սիմիկ, գլխահակ՝ ուղղուած հարցումներուն կը պատասխանէր գլխու վեր ու վար շարժումներով թէ բառերով՝ միաժամանակ ուրախութեան եւ դժգոհութեան ճիչեր առթելով:

Ինքնամոռացման այդ պահուս, յանկարծ Տագէս աղան չեշտակի աչքիս նայելով ճչաց.

– Դուն հեռացի՛ր այստեղէն: Զէնքով աչքիս չերեւաս:

Ընկրկեցայ, ու երկփողեանն ու որսս տան մէկ անկիւնը նետելով աճապարանօք վերադարձած պահուս, այդ կարճ ճամբուն վրայ հանդիպեցայ շնչակտուր ուրիշներու, որոնք կը շտապէին նոյն ուղղութեամբ:

Ինձմէ առաջ հոն էին արդէն ու ինձմէ ետք ուրիշներ եկան ու հաւաքուածները, ինչպէս ուրիշ պարագաներու, բաժնուեցան երկու խումբերու, ես՝ անոնց մէջտեղը: Օղակին մօտ խռնուածները հաւատքով կը հետեւէին հարցումներուն ու ստացուած պատասխաններուն, մինչ ետեւս, պատին տակ գիրար գտածները կը շարունակէին մնալ իրենց աշխարհին մէջ, առանձնայատկութիւններով ծանօթ տիպարներ ասոնք, անուանի գողեր, կռուարարներ, քանի մը անգամ բանտ մտած-ելած ամբարիշտներ, իրենց սխրագործութիւններով զուարճացող սրամիտներ, Սեվտալին, Վէնիսը, Ծէչքէհէն, Վաթվաթը, Սըզըրղինը, որոնք ո՛չ Տագէս աղային աղօթական յափշտակութեան ուշադիր էին եւ ոչ ալ իրենց անծանօթ հեռուներէն Սիմիկին բերած լուրերուն:

Երբ հետաքրքիրները հրել-հրմշտկելով դարձեալ կրցայ քիչ մը մօտենալ Տագէս աղային եւ հասայ Սիմիկը միւսներէն անջատող արգիլեալ գօտիին, հանդիսատեսներուն հարցումները մեծ մասով կեդրոնացած էին ամէնօրեայ եւ ամէնուն կողմէ տեւաբար հոլովուած նիւթերուն վրայ,– Սանճաքը Թուրքերուն ձգած ֆրանսացիներուն դաւաճանութիւնը, Թուրքերուն ներկայութիւնը Մուսա-լերան մեր գիւղերուն մէջ, տեղափոխութեան հետեւանքով լքուած տուներուն պարզած վիճակը, աղբիւրները, ճամբաներ, պարտէզները, թուչունները, խոզերը, հողին տակ պահուած զէնքերուն պարագան, մանաւանդ տեղափոխութեան անորոշութենէն Թուրքերուն դաժան տիրա-

digitised by A.R.A.R.@

պետութիւնը նախընտրելով հոն մնացողներուն չուրջ բորբոքած հետաքրքրութիւնը,– ընդամէնը չորս ընտանիք, հնակարկատ Իւչըրըպը եւ իր պառաւը, Դանիէլը եւ դուրսէն բերած իր նորահարսը, Հանա պապուկը եւ իր կրտսեր տղան ու աղջիկը եւ երեսունի ու քառասունի միջեւ դեգերող Արապենց ղոյզ աղջիկները: Իւրաքանչիւրին յամառութեան պատճառ մը կը վերագրուէր ու պատճառներէն որեւէ մէկը յստակ չէր, բոլորն ալ կը մնային առեղծուածներու մութին մէջ:

Սիմիկին տուած պատասխանները ու պահպանած լռութիւնները զայրոյթ ու ափսոսանք կ'առաջացնէին ազգականներուն, դրացիներուն, թէ ծանօթներուն սրտին, զուտի զգացումներ, ոմանց հասցէին հայհոյանքներու մրրիկներ, մահանդ թուրքերուն մօտեցման հետ իշխանութիւններուն փոփոխութեան հետեւանքով վէրքեր կրած երիտասարդ հոգիներուն կողմէ, զրպարտութեան մը հետեւանքով պաշտօնապէս խոչտանգուած գիւղին ամէնէն անձնեայ երիտասարդին բերնին, ուսի վրայ խնդութեան ու տխրութեան արցունքներ ցայտեցուցած նուագածու Անդրանիկը, անոր հետ՝ Մաննիկենց Յակոբին, Յակոբի ընկերներէն Սիւլիւքին, կարճահասակ Պըմպին պոռթկումներով:

– Տագէս աղա, Պէպէսը կրնա՞յ Սիմիկը Արապենց աղջիկներուն տունը տանիլ,– հարցուց անոնց հարեւանուհիներէն Լուսիան:

– Հարցնենք,– ըսաւ Տագէս աղան ու հակեցաւ մագաղաթին վրայ:

«Պէպէսը հիմա հոն տարաւ զիս: Ի՞նչ կ'ուզէք», ըսաւ Սիմիկ:

– Ինչպէ՞ս են աղջիկները, ի՞նչ կ'ընեն:

– Շալվար հագած երկու մարդ իրենց դուռը կը զարնեն եւ իրենք դէմ դիմաց նստած կու լան:

Յուղումը պատեց չատերը: Դառնացողներ ալ եղան: Հեգնանքի սլաքներ ալ նետուեցան անոնց անունին, իսկ քըրքիջները բազմացան, երբ Շէյքէհէն լրջութիւն մը կեղծելով առաջացաւ դէպի ծանօթ գօտին:

– Ո՞ւր այդպէս,– ճչաց տղան:

– Ես ալ հարցում մը ունիմ,– ըսաւ՝ լրջութիւն մը կեղծելով:

– Ինչ հարցում: Ե՛տ դարձիր:

– Ոչ: Պիտի հարցնեմ, թէ Արապենց աղջիկները դեռ հաւ կը պահե՞ն:

Պատին մօտ կանգնածներուն հետ, տղան ինք եւս չկրցաւ զսպել իր խնդուքը, որուն պատճառը հոն կանգնածներէն ոչ մէկուն ուշադրութենէն չվրիպեցաւ: Մնդիրը կը վերաբերէր գողցուած հաւու մը պատմութեան, որ առածի կարգ անցած էր, այն՝ որ Արապենց հաւերէն մէկուն անհետացումին առիթով, աղջիկներէն մեծը, Մեննէշ, կը սկսի բարձրաձայն անիծել գողը. «Իլահիմ, հաւս գողցողին աչքը կուրնայ, արեւու լոյ

չտեսնէ, կուրնայ, իլահիմ կուրնայ»: Նոյն պահուն, մօտէն անցնող միականի Շէյքէհէն, «Արդէն կոյր է» կ'ըսէ ու կը չարունակէ ճամբան:

Այդ էր:

Ու չարունակ կը յիշուէր այդ փոխյարաբերութիւնը, ատեամ իր ներկայութեան, նո՛յնիսկ տղոց դիմաց, Առաքելին, Էկըբին ու Եավրըմին, միշտ ժպիտով, քահքահով:

– Այդ ինչ աղմուկ է,– պոռաց Տագէս աղա՝ աղօթքը ընդհատելով,– հո՛ս կը կեցնեմ արարողութիւնը, եթէ այսպէս չարունակուի:

Տիրեց յանկարծակի լռութիւն մը, բայց դժուար եղաւ չատերուն ճչդել, թէ պատճառը Տագէս աղային սա՞ստն էր, թէ գիւղին կարգ ու կանոնին հսկող քաղաքապետարանի ժամապահներէն Շէյդայի երեւումը, որ, վերի ճամբէն անցած առեն, տեսնելով հաւաքուածները, կազն ի կազ մօտեցաւ անոնց, հարցումներ ըրաւ առաջին չարքի հետաքրքիրներուն, հանգստացաւ ստացած պատասխաններէն, ոստիկանական խոժոռութիւնը չքացաւ դէմքէն, հաստ մարմինով աստիճան մը աւելի ճեղքեց հետաքրքիրներուն չղթան, նայեցաւ մագաղաթին վրայ կրկին խոնարհած Տագէս աղային, դարձաւ Սիմիկին ու բարձրացուց ձայնը.

– Հարցուր, պզտիկ աղջիկ, հարցուր քու Պէպէսիդ, որ թուրքերը կարկտեցի՞ն իրենց Այ էլէ Եըլտըզը:

Առաջացաւ քարացած լռութիւն մը:

Կարծես անձկութենէ բռնուած՝ ամէն ոք կը սպասէր ոստիկան Շէյդայի հարցումին պատասխանին, ի մասին Թուրքիոյ դրօշակին, որ Մուսա-լեռնցիներուն տոմարին մէջ ունէր յատուկ դրուագի մը պատմութիւնը: Ֆրանսական Եուազոյնին տեղ, երբ վարձահատոյց թուրքերը յոխորտալով կը բարձրացնեն իրենց կիսալուսինը, իր արժանապատուութեան մէջ խոցուած խորտրպէկցի ըմբոստ մը, ֆրանսական կարմիր մը փամփուշտով կը բզկտէ զայն, ահազին իրարանցում մը առաջացնելով: Անտիոքէն Մուսա-լեռ փութացած Գոլոնել Գոլէի ազդու միջամտութեամբ ընդհարումը կը կանխուի: Հերոսը, այդպէս ալ անծանօթ մնաց, բայց դէպքէն քիսած հրճուանքը չարունակ բաբախեց հոգիներուն մէջ:

– Պատասխան չտուա՞ւ,– հարցուց Շէյդան:

«Ոչ», թոթովեց Սիմիկ:

Շէյդան մոլտալէն չարունակեց ճամբան:

Շէյդային ետեւէն Տագէս աղան դարձեալ վեր առաւ պուխը ու պարզ բառերով յայտնեց, որ Պէպէս ամէն բան կը հասկընայ եւ ամէն բան գիտէ, բայց բոլոր հարցերուն չի պատասխաներ, ու ըղձական ոճով մը աւելցուց.

– Պարզ հարցումներ ըրէք, միա՛յն պարզ, չա՛տ պարզ:

Ըսաւ ու խոնարհեց գլուխը:

Սիմիկ հետեւեցաւ իրեն:

digitised by A.R.A.R.@

Տագէս աղա սկսաւ փսփսալ մազաղաթին վերջին արձանագրութիւնները:

– Իմ հարցումս պարզ է,– առաջ անցնելով ըսաւ գուարթախօս ու մչտաժպիտ Աննոյին ամուսինը՝ էկըբ,– կնիկս մեր տան բանալին կորսնցուցած է: Պէպէսը կրնա՞յ ըսել, թէ ուր կը գտնուի անիկա:

«Պէպէսը կ'ըսէ,– բարձրացուց ձայնը Սիմիկ,– որ ձեր բանալին կը գտնուի Մնապեանց Մարկոսին միջնեկ տղուն մօտ»:

– Ինչ,– ճչացի ընդոստ:

Հետաքրքիրներուն լայնաբաց ու ժպտախառն ակնարկները վրաս սեւեռեցան մէկէն:

Ցնցումով մը անդրադարձայ իսկոյն, որ ճիշդ է, դպրոցի ճամբուն բանալի մը գարնուած էր ոտքերուս եւ մօրս հետ հոգածութեամբ պահած էինք զայն Հօրս սարքած խոհանոցին վերի խորշը:

Վազեցի տուն:

Բանալին իր տեղն էր:

Վերցուցի, վերադարձայ հեւասպառ ու ամէնուն լայնաբաց աչքերուն առջեւ յանձնեցի էկըբին:

Էկըբ հաստատեց, որ իրենց բանալին է ու սկսաւ դորոգալիր ձեւով մը չոյել մազերս:

Մթնոլորտը իսկոյն կերպարանափոխուեցաւ:

Հեգնական տրամադրութիւնները տեղի տուին համընդհանուր լրջութեան մը:

Խորհրդաւորութիւն մը համակեց բոլորը ու կարճ պահ մը տեւած քարացումէն ետք, հրմշտուք մը սկսաւ, հարցումներ ուղղելու տրամադրութիւնները աւելի անզուսպ դարձան, առաջ անցան ահռելամ պատին տակ հաւաքուած թերահաւատները:

Հարցում, հարցում, հարցում, հարցում:

– Ո՞վ կը բնակի մեր տունը:

– Վարի ջաղացքը դեռ կը մնա՞յ:

– Ազատութեան յուշարձանը չե՞ն քանդած:

– Թուրքերը դեռ երկար պիտի մնա՞ն Մուսա-լեռ:

– Ե՞րբ պիտի վերադառնանք մեր գիւղերը:

– Կա՞յ...

– Չկա՞յ...

– Ե՞րբ...

– Ինչ՞...

– Ո՞ւր...

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ

Ս. Քիւրքճեան

ԿԱՆՉՈՂ ԱԼԻՔՆԵՐ...

Մարմինս կը սարսռայ ցուրտէն
Ու գաղափարներու իրարանցումէն:
Կեդրոնացումը կը մխրճուի յուշերուս մէջ:
Թուղթերս մէկ կողմ կը նետեմ
Ու կը նայիմ աննետացող աստղերուն...

Այսօրուան պէս մինակ էի այդ գիշեր,
Երբ լուսաւոր ճառագայթ մը մօտեցաւ
Եւ գգուեց թախծոտ աշխարհս՝
Փարատելու համար տրտմութիւնը հոգիիս
Ու մութը երկինքին:

Ծիածանի բեւեռներուն,
Ուր աշխարհը կը խոնարհի լոութեան երանգներուն,
Կը բոնկի երջանկութեան արեգակը:

Առաջին անգամ ըլլալով
Կը դողդողամ անորոշ պատճառներու ծնունդով:

Երբ թաքուն ժպիտը կը փայլի մօտս՝
Ձեռքը կը հանգչի ուսիս,
Հայեացքը կը խորասնայ աչքերուս,
Տաքութիւնը կ'անցնի մարմինիս՝
Կեանքը կը վերադառնայ երազներու աշխարհին...

Կը լսեմ սրտին բաբախումը,
Երբ ալիքները կը կարկաչեն թովչական մեղեդիով,
Զգացումներ կը դեգերին հիւղէացած մոլորակներու մէջ
Եւ անսանձելի բաղձանքը կը դողայ շրթներուս վրայ...

Վէրքերու մէջ,
Ուր սէրը կ'ապրի աղօտ շունչի մը փղձկանքով,
Կը միանան այն տաղերը,
Որոնք կը փողփողին արշալոյսէն առաջ
Եւ մայրամուտէն ետք:

digitised by A.R.A.R.@

Գարուն մը կը համակէ հոգիս,
Տարտամութեան մոխիրները կը չքանան՝
Սիրոյ կաթիլներ կրկին կը հոսին արեանս մէջ...

Չեմ գիտեր՝
Մինչեւ ե՞րբ պիտի գալարիմ իր բազուկներուն մէջ,
Արբենամ համբոյրներէն,
Մնամ նայուածքին մէջ
Ու ճախրեմ դէպի երանական հեռուները...

Հորիզոնին մէջ, տենչանքով խեղդուած՝
Գորշ «քարի տակ» ապրող այս մտածումը
Կը խորտակէ վերականգնումի բոլոր ուժերս
Ու կը գլորէ զիս դէպի մինակութեան գիշերը...

Կասկած մը,
Որ կը հառաչէ սրտիս խորը
Եւ կը սփռէ անձանձիր կարօտը...

Երանի այն փաթիլներուն,
Որոնք պիտի հպին անոր այտերուն,
Համբուրեն կրակոտ ձեռքերը,
Ապրին շունչին մէջ
Եւ զգուեն քաղցրահունչ խօսքերը:

Ահա այն գիշերը,
Ուր միատեղ կը թառին տխրութիւնն ու գեղեցկութիւնը,
Երջանկութիւնն ու բաժանումը,
Արցունքն ու վերջալոյսի բանբերը,
Լռութիւնն ու սիրոյ շշունչը,
Միացումն ու կարօտը,
Հանդարտութիւնն ու յոխորտացող ալիքները...

Այսօր ինք,
Վաղը թերեւս պատրանքը:
Այսօր ես,
Վաղը թերեւս ուրիշ մը:
Այսօր մենք,
Վաղը թերեւս ոչ մէկը...

Պէյրութ, 2001 **ՍԱԼՊԻ ՔԻՐՔՃԵԱՆ**

Իմացական Հարթակ

«ԱՀԱԳԻՆ ՄԱՐԴ ՄԸ»...

Սարոյեանին կը պատկանի բնորոշումը, որ օրին «Սովետական Հայաստան» *ամսագիրէն անցաւ Սփիւռքի թերթերուն եւ ողջունուեցաւ ամէնուրեք, թէեւ «ահագնութիւնը» հաստատող շատ տուեալներ չհաղորդուեցան հայ մարդուն:*

Քիչ պատճառներ չենք ունեցած, բայց չենք յիշեր, թէ ինչպէս առիթ չէ ստեղծուած խօսելու Գրիգոր Գուրգաղեանի մասին կամ այս էջերուն եւս խօսեցնելու այնքան խօսուն իր գրութիւններէն մէկը կամ միւսը:

Գուրգաղեանի լոյս ընծայած հատորները, մեծարժէք այլ մատեաններու կարգին, շատ տարածում բախտ չեն ունեցած մեր շրջանակներուն մէջ, բայց Հայրենի «Գարուն» *ամսագիրի մանաւանդ վերջին մէկուկէս տասնամեակին հետեւած ընթերցողին համար շատ ծանօթ դէմք է ան, աշխարհի մեծագործութիւններուն մօտէն հաղորդ ու յանդուգն տեսակէտներ պարզող ու վերլուծումներ կատարող իր բեղուն կարողականութիւններով:*

Ուրիշ շատերու պէս, մենք եւս շատ ծանօթ չենք Գրիգոր Գուրգաղեանի կենսագրութեան, ու ուրիշ շատերու պէս մենք ալ շատ պէտք չենք ունեցած այդ տուեալին, այն պատճառով, որ իր գրութիւններէն մէկը կամ միւսը կարդացող անձը ինքզինք բաւարարուած կը զգայ ներսը բնականօրէն կազմուած անոր հոգեւոր կենսագրականէն, որ իր հոգիին մէջ երկարաձգուած ճառագայթէ մը ընդելուզուած կ՚ըլլայ յաճախ, մտքին փայլատակումներէն հրիտակուած գանձի մը փայլը ունի միշտ:

Հայ մարդուն սիրելի բոլոր իրադարձութիւններն ու երեւոյթները աստիճան մը աւելի սիրելի դարձնելու մոգական կարողութիւն մը ունի Գուրգաղեան, վարպետուն գնացք մը,

digitised by A.R.A.R.@

արդար կշիռ մը, երկրային ու երկնային զօրութիւնները առինքնող ժառանգութիւն դարձնելու հայեացք մը:

Ասպարէզով աստղագէտ է Գրիգոր Գուրզադեան, իրենց բառով՝ աստղաֆիզիկոս, բայց աստղերու մարզին մէջ կատարած յայտնութիւններով մեծ տիտղոսներ ու մրցանակներ չահած ըլլալով հանդերձ, ինչպէս կ'երեւի, աստեղային անսահմանութեան մէջ չսահմանափակուեցաւ – մնաց, այլ եղաւ մտաւորական ճակատներուն ու մշակութային տարբեր ոլորտներու մէջ թեւածած ու թեւածող բացառիկ անհատականութիւն մը, որ հիմնաւոր մտածումներով գիտցաւ խօսեցնել Նարեկացին ու խօսիլ Մարքսի թէ՛ առաջին եւ թէ երկրորդ սխալին մասին, զգացական կամ հռետորական անճահ չեչտերէն բոլորովին զերծ ոճով:

Ձենք գիտեր, արեան հանքերէ՞ն բխած, թէ մտքի պեղումներուն ընթացքին Գրիգոր Գուրզադեանի մէջ կուտակուած է այնպիսի մշակոյթ մը, որ հիացում կը պատճառէ եւ կ'առնէ–կը տանի ընթերցողը մեծերու ու մեծագործութիւններու մօտ, մտքի թէ հոգիի թեւաբախումներով:

Գասական հասկացողութեամբ, աստղագէտէ մը սպասւածը աստղէ աստղ ման գալու եւ աստղային յայտնութիւններ ընելու նախանձախնդրութիւնը եղած է միշտ, դիտնականներու մտերմութեան մէջ չնչելու գինովութիւնը, Նիւտոններու, Այնըշտայներու, Կոպերնիկներու, Ֆրէօտներու եւ գիտութեամբ հոչակուած այլ «աստղերու» հետ, բայց Գրիգոր Գուրզադեանի պարագային կարծէք չեղում մը կատարուած է, յիշեալներուն հետ իր մտերմութիւնը պահելով հանդերձ, «Գարուն»ի մէջ լոյս ընծայած իր էսսէներուն մէջ, ան ժամանակ գտած ու եղած է հետը Պախի, Հենտելի ու Պեթովէնի, երբեք չէ հեռացած Շէքսփիրի ու Տոսթոեւսկի մօտէն, տեւաբար դարպասած է Փիքասոն ու Վան Կոխը, իր մտերմութեան մէջ պահած է Սարեանը, Մինաս Աւետիսեանը, Յարութիւն Կալենցը ու հիասքանչ տրամաղրութեամբ մը հոգին միշտ բաց պահած է Նարեկացիի, Վարուժանի, Գուրեանի, Մեծարենցի ու լուսասփիւռ այլ դէմքերու յայտնագործութիւններուն...

Աստղերու հետ սերտ կապերով առնչուած գիտնական Գրիգոր Գուրզադեանի դաւանած սրբութիւններէն մէկը աստեղային այլ ոլորտներու մէջ մասամբ մատչելի դարձնելու համար, «Անծանօթուհուն» իրեն ուղղած հարցումներուն ի պատասխան գրած երեսունէ աւելի իր էջերէն մենք նպատակայարմար գտանք անջատել «ժամանակակից հայերէն»ին վրայ նետած իր ակնարկը, ուր կը խնկարկուի Մեծասքանչը ու աստուածային նոյն պարգեւին համար կը չաչէ խարազանը բոլոր սրբապիղծերուն կռնակին...

Գ.Ր. Գուրզադեան

... Բաց առէք Միսաք Մեծարենցի պատահական էջը, կարդացէք ու տեսէք, թէ ի՛նչ հրաշք է հայոց լեզուն, ինչ պոեզիա ու երաժշտութիւն, ինչ քնքշանք ու կարօտ, կարդացէք ու եթէ կը կարողանաք գէթ փոքր-ինչ հասկանալ ու զգալ, ապա մտածէք, թէ ի՞նչ էք կորցնում եւ ինչպէ՞ս էք ձեզ աղքատացնում...

Գ.Ր. Գ.

- Ինչպէ՞ս էք գնահատում ժամանակակից հայերէնի վիճակը:

Իմ կարծիքով, մեր առօրեայ լեզուի բառապաշարը աղքատանում է: Եւ դժուար է ասել, թէ որտեղ է վիճակը յատկապէս տխուր՝ խոսակցակա՞ն լեզուում, թէ՞ գրաւոր: Բայ առէք ցանկացած թերթը կամ ամսագիրը եւ կը տեսնէք, սակաւ բացառութեամբ, ճապաղ չարաղրանք, կաղապարուած դարձուածքներ, խղճուկ բառապաշար: Ես չեմ հաշուել, բայց հաւանօրէն մի քանի հարիւր բառը հերիքում է ամէնօրեայ թերթերը լոյս ընծայելու համար: Լեզուի ու չարաղրանքի տեսակետից դրանք բոլորն էլ զարմանալի նման են իրար: Նրանց մէջ գրեթէ անհնարին է գտնել ոճական տարբերութիւն: Յօդուածները, ինչի մասին էլ որ լինեն, կարծէք բոլորն էլ գրել կամ խմբագրել է մի մարդ. օտար բառով դա կոչւում է նիվելիրովկա:

Աւելի վատ է վիճակը պաշտօնական գրութիւններում, անկախ նրանից, թէ ինչ լեզուով է գրւում:

Երեւանի ինստիտուտներից մէկում ես ունեմ ամբիոն, եւ ահա, մի չատ նշանաւոր մասնագէտի, ակադեմիկոսի մեզ մօտ հրաւիրելու կապակցութեամբ՝ դասախօսութիւններ կարդալու նպատակով՝ ես կազմում եմ նամակ, որը իմ կարծիքով գրուած էր բաւականաչափ սիրալիր ու անմիջական ոգով, եւ այն է, ինստիտուտի ռեկտորը պատրաստւում էր ստորագրել նամակը, երբ ներս է մտնում ինչ-որ բաժնի պետ, հայուհի,

digitised by A.R.A.R.@

ասելով. "Y HAC TAK HE NPHHRTO": Նամակը ձեւակերպեց ինքը՝ բաժնի պետը: Դա նամակ չէր, այլ չոր ու ցամաք, անկեանք ու անիմաստ բառերի հրէշաւոր կուտակում, ամենայնդէպս, եթէ ես ստանայի այդպիսի նամակ, կը թողնէի անպատասխան: Այդպէս էլ պատասխան չեկաւ: Մենք երկուսով, ոեկտորն ու ես, չկարողացանք կասեցնել հայերէն չիմացող, իսկ ոուսերէնից պարզապէս կիսագրագէտ գրասենեակային մի բիւրոկրատի միջամտութիւնը, որից, վերջին հաշուով, տուժեց գործը: Ցաւօք, այդպիսիները քիչ չեն:

Հիմա արդէն դժուար է պատկերացնել, թէ ինչպիսին է եղել նամակագրութիւնն անցեալում, եւ առաւել եւս ընդունել որ, նամակագրութիւնը կարող է նպաստել լեզուի պահպանման ու բառապաշարի հարստացման գործին: Մարդիկ գրում էին նամակներ եւ գրում էին շատ: Գրում էին զեղեցիկ, բովանդակալից, հետաքրքիր. գոյութիւն ունէր նամակների աչխարհ, կեանք՝ նամակներով ապրուող: Կանոնաւորապէս նամակ գրող մարդը դառնում է առաւել ուշադիր ու պահանջկոտ իր մտքերը շարադրելիս, բառերը ընտրելիս, պատկերներ ու համեմատութիւններ ստեղծելիս, նա սովորում է գրագէտ գրել: Լայբնիցի թողած էպիստոլեար ժառանգութիւնը, օրինակ, ներկայացում է մի ֆանտաստիկ թիւով՝ 13000 (տասներեք հազար) նամակ: Այն կինը, որի համար Վիկտոր Հիւգոն երկար տարիներ եղել է պաշտամունքի առարկայ, նրան է ուղարկել 20000 (քսան հազար) նամակ: Տուրգենեւը միջին հաշուով գրել է տարին 350 նամակ: Ֆլոբերի վերին աստիճանի հետաքրքիր ու բովանդակալից նամակագրութիւնը մի կնոջ հետ կազմում է չորս ստուար հատոր: Հիմա ո՞վ է այդպիսի բան անում: Մեր ժամանակներում նամակին փոխարինել է հեռախօսը, զրելու ո՛չ ժամանակ կայ, ո՛չ ցանկութիւն, ոչ էլ, այո՛, չնորհք: Փոստատները հիմա ծանրաբեռնուած են, այն էլ խիստ, ծառայողական ու պաշտօնական նամակների առաքմամբ:

Տխուր է վիճակը մեր հայերէն խօսակցական լեզուում: Ամէն քայլափոխում: Տանը եւ փողոցում: Հեռախօսով կամ առերես: Մարդիկ կարծէք մրցում են իրար հետ, թէ ով աւելի... վատ կը խօսի: Լեզուական թափթփածութիւնը անցել է բոլոր սահմանները: Առաջին հերթին երիտասարդների միջավայրում: Մինչդեռ խօսքը հայոց լեզուի մասին է, աչխարհի ամենահարուստ, ամենակատարեալ լեզուներից մէկի, համբաւ ձեռք բերած լեզուի մասին: Ահա թէ ինչպէս է բնորոշում հայոց լեզուն բոլոր ժամանակների լեզուաբանութեան հսկաներից մէկը՝ Նիկողայոս Մառը, 1925 թուականին Փարիզում հայերէն լեզուով կարդացած իր հրապարակային դասախօսութեան ընթացքում. «Ինչ առասպելական հորիզոններ են բաց անում մարդկութեան կարեւորագոյն հասարակական գործիքի՝ խօսքի նրկատմամբ այդ զարմանալի ժողովրդի միայն լեզուական հարստութիւնները, եւ ինչ ահռելի նիւթ ընձեռում սեփական եւ

ուրիչ ազգերի կուլտուրական կապերն ու արմատները ի յայտ բերելու համար»: Հայ չլինելով, խօսքի ու լեզուի այդ տիտանը, այնուամենայնիւ, չի կարողանում զսպել առ հայոց լեզուն ունեցած իր զգացմունքները, որպէսզի չբացականչի ամբողջ ձայնով մէկ. «Բացառիկ, ապշեցուցիչ երեւոյթ»:

Լեզուն մտածողութեան արտայայտութիւնն է: Մարդը մտածում է այն լեզուով, որով խօսում է: Հետեւաբար, հարկաւոր է սովորել խօսել ճիշդ, հակիրճ, պահպանելով բոլոր կանոնները եւ սահմանել ինքնահսկում՝ խօսելիս: Այդ կերպ կառավարել նաեւ մտածողութեան պրոցեսը: Լեզուական թափթփուածութիւնն ու փնթիութիւնը վերջին հաշուով բնութագրում է մարդուն: Նման մարդը կը լինի թափթփուած ու փնթի նաեւ գործի մէջ: Եթէ լեզուն մտածողութեան արտայայտութիւնն է, ապա անկարգ-անկանոն մարդու մտածողութիւնն էլ կը լինի անկարգ-անկանոն:

Ո՞վ է մեղաւոր: Առաջին հերթին դպրոցը: Նաեւ ընտանիքը: Մեր կեանքում տեղ զտած մտայնութիւնը: Պարզ է արդէն, որ լեզուի հարցում որոշ դպրոցներում չկայ պահանջկոտութիւն: Ըստ որում մեղադրել պէտք է ո՛չ միայն հայոց լեզուի ուսուցիչներին: Մեղադրել պէտք է բոլոր առարկաների ուսուցիչներին, չէ՞ որ աչակերտը հայերէն է պատասխանում բոլոր ժամերին: Բայց լինո՞ւմ է, որ, ասենք, աչխարհագրութեան ուսուցիչը ուղղի աչակերտի ոչ-ճիշտ հայերէնը: Վատահ չեմ: Իսկ ընտանի՞քը: Ինչ զնով լինի երեխային տեղաւորել ոչ-հայկական դպրոցում-սա է ծնողներից շատերի ձգտումը: Ու խամրում է սկիզբից եւեթ երեխայի մէջ հանդէպ հայերէնն ունեցած վերաբերմունքն ու հետաքրքրութիւնը: Նա աւարտում է դպրոցը՝ չուրթերին ունենալով ժարգոնային հայերէնը: Ընդամէնը:

... Չի կարելի լինել հայրենասէր, առանց գիտենալու մայրենի լեզուն, հայրենի բնաչխարհն ու հայրենի երկրի պատմութիւնը: Այո, նաեւ հայրենի բնաչխարհն ու բնութիւնը, չխրել բնութիւնն ընդհանրապէս, ի հարկէ, դժբախտութիւն է, այդպիսի մարդը կարեկցանքի է արժանի...

Մեծ է վնասն այն արտասովոր դրուածքի, որ, ցաւօք, տեղ է գտել մեր ոչ-հայկական դպրոցներում. դրանք մեծ մասն են կազմում: Այդ դպրոցների տնօրէններից, ցածր դասարանների եւ լեզուի ուսուցիչներից շատերը կարծէք խօսքը մէկ արած ամէն ինչ են անում երեխաներին հեռու պահելու համար մայրենի լեզուից, հայրենի երկրի պատմութիւնից, հայրենի բնութիւնն ունեցած վերաբերմունքից եւ ընդհանրապէս այն ամէնից, ինչ հայկական է ու հարազատ: Այլապէս ինչո՞վ բացատրել ոչ-հայկական կրթութիւն ստացած հայ տղաների ու յատկապէս աղջիկների քամահրական վերաբերմունքն ու մեծամիտ, ամբարտաւան կեցուածքն այն ամէնի հանդէպ, ինչ հայկական է՝ լեզուն, պատմութիւնը: Իսկ ինչպէ՞ս են նրանք խօսում, սակաւ բացառութեամբ, հէնց այն լեզուով, որով

digitised by A.R.A.R.@

դպրոցն են աւարտել՝ վատ ռուսերէնով, ականջ ծակող չեչոտազրուքեամբ եւ ազգային պատկանելիութիւնը մատնող առոգանութեամբ: Ու այդքան զոեհկացնե՛լ այդ մեծ ու սքանչելի լեզուն՝ Պուշկինի, Գոգոլի, Չեխովի լեզուն:

Այս ամէնը դեռ ոչինչ: Ամենարնորոչն ու ամենաանտանելին նախաղաստութեան բառերի կէսը հայերէն, կէսը՝ ռուսերէն, աւելացրած դրան ռուսական բառերը հայերէն քերականութեամբ: Այսպէս են խօսում տանը, փողոցում, հեռախօսով, գործատեղում, ամէն տեղ, ամէն ժամ: Պժգալի պատկեր, ականջ է պէտք դրան դիմանալու: Այդպէս են իրար հետ խօսում նաեւ հէնց իրենք՝ լեզուի դասախօսները, մեր բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւններում, էլ ի՞նչ պահանջես նրանց աշակերտներից: Մինչդեռ լեզուի դասախօսը պէտք է ճանաչուի մէկ փարսախ հեռաւորութիւնից, իսկոյն, իր խօսելով՝ կիրթ, զրագէտ, մաքուր, անթերի առոգանութեամբ, եւ որտեղ լինի՝ լսարանում, փողոցում, տանը:

Փորձենք զրուցել նրանց հետ, ինստիտուտ կամ համալսարան աւարտած այդ երիտասարդների հետ: Ու կը համոզուէք. որպէս կանոն հայ մշակոյթը նրանց չի հետաքրքրում:

Ի՞նչ անել: Գառնալ այդ երիտասարդներին, նայել նրանց աչքերին ու ճչալ. բաց առէք Միասք Մեծարենցի պատահական էջը, կարդացէք ու տեսէք, թէ ինչ հրաչք է հայոց լեզուն, ինչ պոեզիա ու երաժշտութիւն, ինչ քնքշանք ու կարօտ, կարդացէք ու եթէ կը կարողանաք դէթ փոքր-ինչ հասկանալ ու զգալ, ապա մտածէք, թէ ի՞նչ էք կորցնում եւ ինչպէ՞ս էք ձեզ աղքատացնում: Բաց արէք Վահրամ Փափազեանի յուշագրութիւնը, կարդացէք ու տեսէք, թէ ինչ է հայերէն արձակը, շարադրանքի ինչ ճոխութիւն, բառապաշարի ինչ հիւթեղութիւն, պատկերների ինչ բազմազանութիւն: Վահրամ Փափազեան, որն աշխարհի բեմահարթակներն էր ցնցում քանի՛-քանի՛ լեզուներով, բայց որի հաւատոյ հանգանակը եղաւ իր մայրենի լեզուն, արդիւնքն այն փայլուն հայկական կրթութեան, որ նա ստացել էր պատանի հասակում:

Ժողովրդի մեծագոյն սրբութիւնն իր լեզուն է, պէտք է սիրել, պէտք է ծնկաչոք խնկարկել այդ սրբութիւնը:

... Ի դէպ, մենք ասում ենք մայ-րե-նի լեզու, այլ ոչ հայրենի լեզու, ինչպէս որոշ ազգեր: Այդպէս է եղել ի սկզբանէ. այն, ինչ յատկապէս թանկ է մեզ համար, համեմատւում է մօր հետ:

Ես խնդրում եմ ինձ ճիշտ հասկանալ. մեր ժամանակներում առանց ռուսերէն իմանալու, այն էլ լաւ իմանալու, չի կարելի լինել լիարժէք մարդ ու քաղաքացի, լիարժէք մասնագէտ. այստեղ երկու կարծիք լինել չի կարող: Ռուսերէնը նաեւ ռուսական հսկայ մշակոյթն է, նրա գիտութիւնն ու գրականութիւնը: Մեր ժողովուրդը շատ այլ ժողովուրդների հետ միասին վաղուց է հաղորդակից այդ մեծ մշակոյթին, դա ամուր է

մտնել մեր էութեան, մեր կեանքի մէջ: Ես միայն առարկում եմ մայրենի լեզուի հանդէպ մեզ մօտ տեղ գտած գրուածքի դէմ, որի մեղաւորը միայն մենք ենք:

Ի դէպ, մեր գիտութիւնների ակադեմիայի պրեզիդենտը բոլոր նիստերը վարում է հայերէն, իսկ իր պարծանքի ամենամեծ առարկան եղել ու մնում է դպրոցի իր հայոց լեզուի ուսուցիչը: Ուստի կարելի է հասկանալ այն խստութիւնը եւ պահանջկոտութիւնը, որ ցուցաբերում է ակադեմիայի ասպիրանտուրան ընդունուողների հանդէպ հայերէն լեզուից քննութիւն յանձնելիս, որպէս պարտադիր պահանջ բոլոր մասնագիտութիւնների համար: Չի կարելի ասել, որ արդիւնքները երեւելի են, բայց գոնէ կայ ձգտում, որոշակի գրուածք՝ հասցնել ամէն մի երիտասարդի գիտակցութեանը, որ մտնել հանրապետութեան գիտութիւնների ակադեմիա առանց իմանալու մայրենի լեզուն՝ անբնական է: Այո, պէտք է փակել ակադեմիայի դռները այն մարդու առջեւ, որը չունի յարգանք իր մայրենի լեզուի հանդէպ:

Պէտք է հասկանալ վերջապէս, որ մեր լեզուն մեր ամենամեծ հարստութիւնն է, մի անդնահատելի գանձ, եւ որ ոչընչով չփոխարինուող այդ հարստութեան հեա այդպէս անփոյթ չի կարելի վարուել: Ստեղծուել եւ կուտակուել է այդ հարստութիւնը դարերի ընթացքում, մաքրուել, յղկուել ու կատարելագործուել նոյնպէս դարերի ընթացքում: Մինչեւ մեզ հասնելն իր այսօրուայ տեսքով այդ լեզուն անցել է դժուարին ճանապարհ, չարչրուել, բազմիցս անդամահատուել ու դարձեալ ապաքինուել: Հազարաւոր բառ-ձեռքբերումները արեւելքի ու արեւմուտքի տարբեր-տարբեր ժողովուրդներից ապրել են դաժան փորձութիւններ, մինչեւ որ ստացել են իրաւունք մերուելու, միաձուլուելու մայր լեզուի հետ ու այդ կերպ էլ աւելի հարստացնելու նրան: Աւելացնենք դրան բացառիկ ճկուն ու հարուստ չեչտաղրութիւնն ու կէտաղրութիւնը, պատկառանք ներշնչող քերականական ինքնատիպ, կուռ ու ներդաշնակ կառուցուածքը՝ ինչպէս մի բարձրայարկ չէնք նեղսում խիստ ճիւղաւորուած ու հրաշալիօրէն չազկապուած: Յանկարծ մենայն դէպս, երբ տարիներ առաջ փորձեցի ծանօթանալ Մաոի 1903 թուականի Պետերբուրգում հրատարակուած «Գրաբարի բերականութիւն» գրքի հետ, եկայ այն եզրակացութեան, որ աշխարհիս երեսին այդքան գեղեցիկ, բայց եւ այդքան բարդ ու խրթին գիտութիւն չի կարող լինել...

Հայաստան-Գառնի

ԳՐԻԳՈՐ ԳՈՒՐՋԱԴԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Պ. Սիմոնեան

ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ Յ. ՕՇԱԿԱՆ

«Արեւելահայ դէմքեր» եւ «Զուգակշիռ Արեւմտահայ եւ Արեւելահայ Գրականութեանց» գիրքերու լոյսին տակ

Յակոբ Օշական արեւմտա-եւրոպական գեղագիտական ճաշակով կազմուած եւ արեւմտահայ հոգեխառնուածքին համախուած քննադատ մըն է, որ իր բնատուր խառնուածքին ներուժովքննադատական բնազդ,- ձեւաւորած է գրական ուրոյն չափանիշներն ու արուեստի հասկացողութիւնները, որոնք հուներու մէջ սահմանափակուած չեն, յորդած են տարերային թափով ինքզինքէն եւ հայ գրականութեան ընկալեալ ափերէն: Ո՛չ զինք կանխողներուն եւ ոչ ալ իր ժամանակակիցներուն-արեւելահայ թէ արեւմտահայ-քննադատական միտքին հետ քայլ պահող կամ զուգահեռ ընթացող գեղագիտական արտականոն միտքն է ան, որ ստեղծած է իւր ոճը, իւր դատումի եղանակը, իւր վերլուծումի յատկանիշները: Օշականեան դրոշմով մը, որ անսովոր է, զարտուղի է, դժուարահաճօրէն դաժան է: Նաե՛ւ՝ հակասական: Արեւելահայ քննադատութեան մասին իր խոհերը եզրակացնող բանաձեւումը ինքզինք սահմանող վկայութիւն մըն է.** «Ու մենք գիտենք դարձեալ, որ հանճարներուն յատկացոյցը (caractéristique) իրենց շեղումն է հասարակաց ճամբէն» («Արեւելահայ դէմքեր»***, էջ 330):

Հայ գրականութիւնը- հինէն մինչեւ իր օրերը- գաղտնիք մը չունենալէ բացի՝ համաշխարհային գրականութիւնը իր յատկանշական մեծութիւններուն մէջէն լափած էր, հոգե-մտաւոր չփումովը գեղագիտական միտքին (Իփոլիթ Թէն, Սէնթ-Պէօվ):

Այս կազմաւորումով, գրական եւ մշակութային համութեամբ եւ խառնուածքային մասնայատուկ հոգեյատակով խորունկ քննադատ մը, չէ՛ր կրնար դիւրահաճ եւ դիւրահաւան ըլլալ եւ չեղիլ ընդհանրական ճաշակներու հասարակաց կերպերէն: Իր գեղագիտական ճաշակին եւ քննադատի զգայարանքին բովէն անցուց Հաւասարապէ՛ս հայ գրականութեան բոլոր երեսները, բոլոր կողմերը եւ բոլոր դէմքերը: Վաւերական, հայեցիօրէն հարազատ եւ միջազգային զգայնութեան հաղորդ հայ գրականութեան բարձրարուեստ որակն էր, գեղեցկութիւնն էր իր փնտուածը: Խոովք մը, որ ցեղին հոգիէն բխած ըլլար: Յուզում մը, որ մարդկային երակը չօշափած ըլլար: Արուեստի արտայայտչականութիւն մը, որ առանց ձեւապաշտութեան գեղապաշտական ձգտումի վկայութիւնը կազմած ըլլար: Յակոբ Օշական

արեւմտահայ գրական կեանքի դերակատարութեամբ, անոր զգայնութեան յարակցութեամբ եւ հոգեբանական հարազատութեամբ իր դատումներուն առանցքը դարձուցած է Արեւմըտահայ գրականութիւնը, որուն նուիրուած «Համապատկեր»-***ներու շարքը, բացի անոր արժեւորումը ըլլալու հանգամանքէն, իր հոգեխառնութեան ցոլացումն է:*** «Արեւելահայ դէմքեր» ***հատորին խմբագրական նոթը (Պօղոս Մնացեան) կ'ըսէ, թէ՝*** «Յակոբ Օշական ***«Համապատկեր»***ի ծրագրով սկսած ու աւարտած չէ սոյն հատորը լեցնող գրութիւնները, այլ տարբեր ժամանակներու եւ տարբեր առիթներու թուղթին յանձնուած էջեր են անոնք, որ հոս մէկտեղուեցան պարագայական խորագիրի մը տակ»: ***Ու նաեւ Օշականի կողմէ այն հաստատումը, թէ՝*** «Իմ կիրքն է, կրօնքն է Արեւմտահայ գրականութիւնը, ըսեր եմ ու կը կրկնեմ», ***նախապաշարեալ մօտեցումի առիթ տուած է: Աւելցնենք, որ Յակոբ Օշական իրրեւ Արեւմտահայ գրականութեան տեսաբանը, առանց վերապահելու իր խիստ քննադատութիւնները,- արժեւորած է զայն, վերապահ եւ տեղ-տեղ ժխտական վերաբերում ցոյց տալով Արեւելահայ գրականութեան նկատմամբ: Նախապաշարումի հիմքը, սակայն, արեւմտեան գեղագիտական չափանիշն է, որ արեւելահայերու համար անհասկնալի եւ անհանդուրժելի նկատուած է:***

Պօղոս Մնացեանի խմբագրութեամբ, Յակոբ Օշականի մահուան 50 ամեակի որպէս հրատարակութիւն («Արեւելահայ դէմքեր», ***Պէյրութ, 1999, եւ*** «Զուգակշիռ Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ գրականութեանց», ***Պէյրութ, 1999) հատորները ո՛չ միայն Յակոբ Օշականի քննադատութեան մէջ բաց մը կը գոցեն, այլեւ որոշ չափով նախապաշարումները կը փարատեն: Սխալ չէ, որ Յակոբ Օշական իր գեղագիտական հայեացքներուն ուղղուածութեամբ եւ անխառն գրականութեան ջատագովումով հակադրուած է արեւելահայ գրական ըմբռնումներուն, գրական ճաշակին եւ օգտապաշտ ուղղութեան.*** «Ռուսահայ գրականութիւնը, սկիզբէն ի վեր, իր անդրանիկ մշակներուն ներարկած ոգիէն տարուելով կը ձգտի առաւելապէս օգտակարին (utile): Հոն գրականութեան պարտականութիւնն է խանդավառել սերունդները հանդէպ մեծ դատերու, փութացնել զարթօնքը ազգային գիտակցութեան: Իմաստասիրական դրութիւնները մեր մէջ փորձուել առաջ արդէն Կովկասի մէջ արմատ նետած կ'ըլլան: Գրագէտներուն մեծ մասը հոն ունի բարոյախօսի ծանր ծիրանին ու անոնց ըրած գրականութիւնը հաւատի, յոյսի գրականութիւնն է»: (***«Արեւելահայ դէմքեր»***, էջ 177):

Արեւելահայ գրականութենէն Խաչատուր Աբովեանն ու Րաֆֆին արժեւորուած են իրենց վիպական արուեստին-եւրոպական առումով-տիրապետուած ըլլալու հանգամանքէն աւելի, ժողովուրդի ազգային մտածողութեան եւ հոգեբանական

digitised by A.R.A.R.@

կազմաւորման վրայ ներգործութեան արժանիքներով: Ջեղուն է սիրտը քննադատին Բաֆֆիի վէպերուն յառաջացուցած «սրբազան սարսուռներուն» նկատմամբ պատանեկան խանդավառութեան ծիրէն ներս: Արեւելահայ վիպագրութեան մէջ չեչտելով Բաֆֆիի դերը, անոր կու տայ առաջնակարգ տեղ, առանց որուն դժուար է պատկերացնել վիպական արուեստի զարգացումը արեւելահայոց մէջ՝ ոմանքիք զգայնութենէն իրապաշտութիւն գացող իր յառաջահայեաց քայլով: Պատմավէպի նախահայրութեան հետ՝ Բաֆֆիին կը վերապահէ փառքը հայ գրականութեան մէջ չունչի խորածաւալ մեծութեան. «Բաֆֆիի վաստակը իրրեւ շունչ մեծագոյնն է ամբողջ հայ գրականութեան մէջ»: *Վիպական մեծ շնչառութեան առընթեր նոյնքան կարեւոր արժանիք կը համարէ Բաֆֆիի մոգական ազդեցութեամբ հաղորդականութիւնը, որ քանի՛-քանի՛ սերունդ ընթերցող զանգուածներու կուռքը դարձուց զայն: Հաղորդականութեան ոգեշունչ մթնոլորտին էական գործիքը Յակոբ Օշականի գնահատութեամբ Բաֆֆիի բիւրեղացած աշխարհաբարն է, որ արեւելահայ լեզուի կատարելութեան ձգտող գեղեցկութեան տարրերը ունի իր մէջ.* «Դուք չէք ունենար այնքան տաք, ճկուն, համով ու հայեցի արձակը, որով արեւելահայ անկնիք բարբառ մը, լեզուաբանները պիտի ճշդէին՝ գաւառաբարբառ մը, կը բարձրանայ գրական լեզուի մը վայելչութեան»: *Բաֆֆիի լեզուական չնորհքներուն ընծայուած գնահատութեան յորդ արտայայտութիւնները–արեւմտահայերէնի զուգակշիռով–բոլորովին կը փոխեն Օշականի մասին ստեղծուած սխալ կարծիքները՝ արեւմտահայերէնի հանդէպ նախապատուութեամբ, իսկ արեւելահայերէնի նկատմամբ հակակրութեամբ.* «Եթէ այդ բարբառը համեմատաբար շատ աւելի մօտ մնաց ցեղային ճկարագրին, ու հետեւաբար ազատ արեւմտահայ բարբառին տիրական մեղքէն–օտարոտի, գրքուճակ ու կեղծ որակուելու աստիճան անոնց տարազներէն–ատիկա շնորհիւ է այդ մարդուն»:

Բաֆֆի վիպագրին եւ գրագէտին փառքն ու արժեւորումը կատարող գրականութեան տարողութիւնը ընդարձակածաւալ է, բայց Օշականինը չի պիջիր Բաֆֆիագէտներու փարթամ մենագրութիւններուն, յատկապէս Արեւելահայ գրականութեան արժեւորման դիտանկիւնով: Ու ահա իր համակրանքին ամբողջական կչիռը. «Ու ահա ինչու իմ համակրանքը կը զօրանայ մարդու մը դէմ, որ առանց մեծ եկեղեցական մը, զօրավար մը, պետական աւագ պաշտօնատար մը, նոյնիսկ զօրաւոր թերթի մը տէրը ըլլալու–կը հասկցուի, թէ մեր միտքին ղեկավարները որոնցմէ կ'ընտրենք– միս–մինակը տիրապետեց իր օրերուն, մեր իրերահասած ձգտումները չէզոքացնելով՝ առնել տանելու համար մտաւորականը՝ ինչպէս միջին զանգուածը, դէպի ակօսը ցեղին գերագոյն երագին» (*«Արեւելահայ դէմքեր»*, էջ 35):

Արեւելահայ դէմքերէն Աւետիս Ահարոնեանը եւս արժանացած է Յ. Օշականի քննադատական արժեւորման: Անոր գրականութեան ընդհանուր շրջագիծէն ներս հայ տառապանքի երգիչին ազգային ազատագրական պայքարի դիւցազնամարտին նուիրուած էջերը բարձր գնահատանքով կը գերադասէ՝ «Ազատութեան ճանապարհին»ը համարելով գրական գոհար: *Ընդհանրապէս Յ. Օշական «Հայրենանուէր գրականութիւն» պիտակին տակ ներկայացած դործերուն Հանդէպ–Հասարակական բնոյթով–գեղագիտական վերապահութեան դիրք որդեգրած է, բայց Աւ. Ահարոնեանի պարագային հիացական համեմատութիւն ստացած է, ի հեճուկս Արեւելահայ գրականութիւնը ստորագնահատող կամ ժխտող իր էջերուն: Յատկապէս տպաւորուած է Աւ. Ահարոնեանի պարագային վիպական աշխարհին բանաստեղծական ոլորտէն եւ անոնց կեանք տուող արձակին թռիչքէն, որ «երգող արձակ ըլլալու» հանգամանքով՝* «ամէնէն նուրբ, շնորհալիներէն է, նոյնիսկ թրխահայ արձակներուն մէջ»: *Վէպի «թեքնիքին բոլոր պահանջներուն համեմատ» լուսարձակի տակ չ'առներ վիպական արուեստը, որ դասական իմաստով տիպարներ չունի, այլ՝ բանաստեղծական ոգեշնչումով անձեր, որոնք «կը գործեն պաշտելի թախիծի մը հանդարտութեանը մէջ ու անոնց գոյութիւնը կը սահի մեր առջեւէն»: Յ. Օշականի ազգային ջիղը թրթռացնող յուզականութեամբ՝* «Հոն են անո՛ւնք, խենթերը, մեծերը, սուրբերը, բոլոր այն պաշտելի դէմքերը, որոնք անկումի, կոտորածի շրջանին սողացող արիւնը արհամարհել վախկոտներուն, որոնք խոնարհած գետներես *(երեսը գետինը)* դիակներուն կոյտին վրայ խիզախ ու վեհ գինովութեան մը մէջ արձանացուցին ցեղին ընտրելագոյն տարրին դիւցազներգութիւնը» (*«Արեւելահայ դէմքեր»*, էջ 100):

Այսքան ներզօրօրէն բանաստեղծական արձակին տիրապետող «բանաստեղծ արուեստագէտ»ին համար անբացատրելի կը գտնէ Աւ. Ահարոնեանի տաղաչափեալ ստեղծումներուն մէջ բանաստեղծական ինքնաատիպ արտայայտութեան անբաւարարութիւնը: Որովհետեւ՝ «իբր թատերգակ ու տաղաչափող բանաստեղծ շատ վեր չէ միջակէն»:

Հպանցիկ բաղդատական զուգակշիռով մը Իփոլիթ Թէնի Voyage en Italie-ն, Աւ. Ահարոնեանի «Իտալիայում»*ին հետ կը բացայայտէ* «երկու տարբեր ցեղերու զաւակներուն աչքի եւ հոգիի զանազանութիւնը»:

Վերհանելով Աւ. Ահարոնեանը– որպէս արեւելահայ գրագէտ–գեղչկական վէպի վարպետ, գիւղի բարքերու նկարիչ, խորհրդապաշտ, հոգեբանական վերլուծող, իր արժեւորման ընդհանրական տպաւորութեան հետեւեալ տարազումը տրւած է. «Այս ամէնէն վեր՝ անիկա հոյակապ տրամի արժանաւոր աշուղն է, 95ի զուլումին անմահ եղերերգակը»:

digitised by A.R.A.R.@

Եղիշէ Չարենցի պարագայական մէկ տրամադրութենէն ծնած որակումը՝ «Բայց Թումանեանն է Արարատը մեր նոր քերթութեան», իրապէս արեւելահայերու համար այդ նշանակութիւնը ունեցած է, որուն ամեհի գագաթին ձիւները լուսեղէն թրթիռով պսպղած են հեռաւոր հորիզոններ հասնող անմիջականութեամբ: Ո՛չ միայն արեւելահայերու, այլեւ՝ արեւմտահայերու համար Յովհաննէս Թումանեանը հայ քնարերգութեան տիրական դէմքերէն եւ մեծերէն համարուած է: Այդ բացառիկ համարումին արգասիքը հանդիսացած են իր գործերուն մասնակի, ամբողջական եւ ակադեմական բազմաթիւ վերահրատարակութիւններուն հետ, իր մասին գրուած գրականագիտական ուսումնասիրութիւններու բազմակոյտ դէզը: Ինչ որ է Րաֆֆին արեւելահայ արձակի համար, նոյնը՝ Յովհաննէս Թումանեանը բանաստեղծութեան: Երկուքն ալ՝ մարգարէական իմաստուն պատմուճանով, որպէս հայ հոգիին տեսիլքները մարմնաւորած հզօր անհատականութիւններ:

Յակոբ Օշական ինչպէս Րաֆֆիին, նոյնպէս Յովհաննէս Թումանեանին մեծութիւնը չ'ուրանար, բայց երկուքն ալ կ'անցընէ իր գեղագիտական հայեացքներուն սուր դիտողականութենէն. «Այս երկուքը (ակնարկութիւնը «Լուսաւորչի Կանթեղ»ին եւ «Փարուանա»յին է, Պ.Ս.) պիտի բաւեն, որպէսզի Յովհաննէս Թումանեան բարձրանայ մեր ամենամեծ բանաստեղծներուն աստիճանին եւ ուրախ եմ յայտարարելու, որ այս արժեւորումը կու գայ իրեն՝ մեր անվերապահ համակրանքէն» («Արեւելահայ դէմքեր», էջ 128):

Այդ համակրանքին արտայայտութեան ապացոյցը կը կազմէ այն, որ համապատկերող ծաւալ տուած է Յովհաննէս Թումանեանին տրամադրած էջերուն, առանձին գլուխներու տակ– քնարերգակը, դիւցազներգակը, տաղաչափը, հեքիաթագիրը, Humeurը, վերլուծական սպառիչ եւ քննական սեւեռումի տակ առնելով: Յովհաննէս Թումանեանի առիթով, Յ. Օշական արեւելահայ քնարերգութեան նախնականութիւնը, տաղաչափեալ տափակութիւնը, ռամկական ու գեղջկական հանգամանքը քննադատած է, այդ շրջագիծէն ներս արժեւորելու համար Յ. Թումանեանի քնարերգութեան անոնցմէ վեր կարկառումը. «Ինչ որ ալ ըլլայ Պ. Թումանեանի արուեստին արժանիքը, այդ դէմքերը փրկուած են այն տափակութենէն, տժգունութենէն, որով կը տառապին Արեւելահայ գրականութեան բոլոր ստեղծումները առհասարակ: Սխալ, թէ անգիտակից ըմբռնում մը réalismeի՝ անոնց բոլոր դէմքերը կ'իջեցնէ ռամկութեան»: («Արեւելահայ դէմքեր», էջ 121):

Արեւելահայ տեսանկիւնէ խոցելի կէտ նկատուած է Յ. Օշականի բնորոշած «անոնցը» արեւելահայ եւ «մերինը» արեւմտահայ եզրերը՝ մէկ հայ գրականութիւն ընդհանրական սկզբունքէն մեկնելով: Բայց Յ. Օշականի համար անմերձենալի

են այդ եզրերը, «Քանի որ անոնց ստեղծագործութիւնը մենէ դուրս, մեզի գրեթէ օտար ու անծանօթ պայմաններու կը հպատակի»: («Արեւելահայ դէմքեր», էջ 109):

Յովհաննէս Թումանեանի խառնուածքին քնարական տարրը, որ ամէնէն աւելի կարկառուած է այլապէս, Յակոբ Օշականի քննադատութեան թիրախ դարձած է անոր անբաւարարութեան հաստատումով: Յովհաննէս Թումանեանը, որ սրտի մարդու գանձերով բաշխուած է իր բանաստեղծութիւններուն մէջ եւ իր բանաստեղծի էութիւնը բնորոշող հիմնատարր ընդունուած է այդ՝ Յ. Օշական հակադրուած է անոր. «Հակառակ իր փափաքին, ան չէ կրցած իր սիրտը դնել քերթուածներուն մէջ»: Արեւելեան իմաստութեան խորքով պաշտպանուած եւ քնարականութեամբ բաբախուն քառեակները եւս, որոնք այդ սեռին լաւագոյն նմոյշները համարուած են մեր մէջ, Յ. Օշականի աչքին «վրիպած իմաստութեան» մը վտիտութեամբ կը ներկայանան. «տաղաչափուած հասարակ տեղիքներ. ու քնարական քերթուածներէն մինչեւ քառեակները՝ իր մտածող մարդու բոլոր փորձերը մեզ չեն խանդավառեր»: Յ. Օշականի խանդավառութիւնը ուրիշ տեղ է: Անոր ակունքները հողին կապուած հարազատութեան երակներէն կը բխին՝ անցեալի փառքերով թէ ներկայի ձգտումներով: Անցեալի փառքերուն եւ ներկայի ձգտումներուն դիւցազնական ոգին եւ շունչը վերապրող եւ վերապրեցնող դիւցազներգակն է Յովհաննէս Թումանեան իր վիպերգներով: Հակառակ անոր, որ հոն եւս Յ. Օշական իր քննադատի սուզակէն կ'անցընէ Յ. Թումանեան դիւցազներգակի ընդունուած բարեմասնութիւնները՝ զանոնք ենթարկելով շրջանակի, տիպարներու, գործողութեան եւ կառուցումի քննութեան: Այդ տարրերէն «ամէնէն հաւատարիմ առաքինութիւնը գործողութեան իր բնազդը» կը գտնէ, որմով ոտքի կը կանգնի «Սասունցի Դաւիթ» դիւցազներգական վիպերգը: Յ. Օշական հպարտութեամբ կը խոստովանի, թէ՝ «Յովհաննէս Թումանեան մեր ամէնէն մեծ բանաստեղծն է դիւցազներգութեան սեռին մէջ» («Արեւելահայ դէմքեր», էջ 318):

Յ. Օշական ամէնէն աւելի անխնայ ու անողոք վերաբերում ցոյց տուած է– արեւելահայ թէ արեւմտահայ քերթողութեանց գնահատութեան մէջ– տաղաչափութեան աւերին նկատմամբ, որ Յ. Թումանեանին նուիրուած էջերուն, «Տաղաչափը» խորագրուած գլուխին տակ կը գրէ. «Այս դժբախտ տիտղոսին տակ հարկ է զետեղել մեծ մասը այն անուններուն, որոնք մեր նոր գրականութեան մէջ բանաստեղծութիւն ընելու պատրանքէն տարուեցան, առանց կասկածելու մայր ճշմարտութենէն, որ ստեղծողներուն աներեւոյթ աւիշը կը մնայ եւ առանց որուն, հակառակ բոլոր փառքերուն ու բոլոր համբաւներուն, գործերը կը խորտակուին իրենք իրենց» («Արեւելահայ դէմքեր», էջ 153):

digitised by A.R.A.R.@

Որքան ալ Յ. Թումանեանի առիթով գիրին տրուած խոհեր են քննադատինը- Թումանեանն ալ զերծ չէ բոլորովին քննադատին նշդրակէն-, բայց Յ. Թումանեան իր բանաստեղծութեան ամբողջական բերքին մէջ ապրումի հարազատութիւնը, ոգեկան աշխարհի մարդկայնական հարստութիւնը իր խորքի լիութեամբ մարմնացուցած բանաստեղծն է արեւելահայոց մէջ թէ հայ բանաստեղծութեան ընդհանրական տրամածքին: Այս է նաեւ Յ. Օշականին եզրակացութիւնը Յ. Թումանեանի մասին. «Բոլոր այս վերապահումները պատճառ չեն, որ Յովհաննէս Թումանեան դադրի ժամանակակից գրականութեան ամէնէն հարազատ բանաստեղծը ըլլալէ» (*«Արեւելահայ դէմքեր»*, էջ 172):

Արեւելահայ բանաստեղծութեան տիրական դէմքերէն նկատուած Աւետիս Իսահակեան, որ ժողովրդական բանահիւսութենէն քաղուած մոթիւներով, ժողովուրդի հոգեբանութեան մօտ կանգնած աշուղական քնարերգութեամբ ժողովրդական համբաւի տիրացած է, Յ. Օշականի դասումով եւ պատկերաւոր նմանողութեամբ, ան իբր բանաստեղծ հանգիստութիւն կը պահէ եղանակի այն «Գեղեցիկ, բնութիւն եւ դիւրաբեկ ծաղիկներուն հետ, որոնք համեստ հոտով, հաճելի գոյներով կ'ապրին գարուն մը միայն»:

Շրջապատի հոգեբանական ոլորտէն ծնած գարնան մը սահմանափակ կեանքով կը բնորոշէ Յ. Օշական Աւ. Իսահակեանի բանաստեղծական արուեստը, առանց ուրանալու, որ «Իր երգերուն մէկ մասը գտած է ժողովուրդին շրթունքը, մօտեցած է ժողովուրդի սիրտին, անոր լեզուին եւ արտայայտութեան եղանակներուն, եւ տաղանդին ամէնէն կարկառուն կողմը rythmeի զգացումն է»: *Բայց մեկնելով իր սկզբունքային արմատացած համոզումներէն, թէ* «Առհասարակ ռուսահայ ոտանաւորը անտաշ, անարուեստ ոճ մը կը ներկայացնէ», *իր ընդհանրական դիծերուն մէջ Աւ. Իսահակեանը կը տեղադրէ արեւելահայ բանաստեղծներու այդ չրջագիծէն ներս՝ աշուղական բնութագիրով: Առարկայական վերլուծման տուեալներուն ապաւինած- դէմ երթալով «հասարակաց հիացումին»-, կը խորտակէ* «Արու-վարս-Մահարի» *վիպերգին կշռութիւնը, հեղասահ սուրահները, որ իրմէ առաջ ընդունուած է* «Իբր արուեստի գլուխ-գործոց մը՝ Արեւելահայ գրականութեան մէջ դարագլուխ բացող»: *Ու իրապէս ալ Աւ. Իսահակեանի* «Արու-վարս-Մահար»*ին իմաստասիրական յոռետես խորքի մը վրայ- նիհիլէական ազդեցութիւններով- խանդավառած էր հայ գրական չրջանակները իր ժամանակի ընկերութեան կաչկանդող օրէնքներու չղթաներուն դէմ ընդվզումով՝ միջնադարու արաբ բանաստեղծին տիպարին հետքերով: Յ. Օշական, առաջին հերթին, չապրուած փիլիսոփայութեան մը արուես-*

տական արտայայտութիւնը կը գտնէ վիպերգի կառոյցին մէջ, բանաստեղծական մշակումի անխնամութիւն մը, նկարագրութիւններու անհարազատութիւն մը, պատկերացումներու տարտամութիւն մը եւ ածականներու խճողում մը: Արուեստականութեան իբր փաստ կ'առարկէ վիպերգի այն հատուածներուն համար, ուր արաբ կոյր բանաստեղծը կը կանչուի «Տեսնելու վերջալոյսեր, բաղաքներ ու նամբէք, որոնց վրայ անկարող է անդրադառնալու իրապէս աչազուրկ բանաստեղծը»: *Բայց ամէնէն հիմնական կէտը, որուն վրայ չեչտը կը դնէ, իր ջիղերու զգայնութեան չհպած լարերու վրայ թրթռացուցած ցուրտ մտախոհութիւններն են.* «Ու ինչ անդին անապատը: Իսահակեանի անապատը գիրքի անապատ մըն է նորէն, նկարուած բառերովը մարդու մը, որ բախտը չէ ունեցած բարկ, ասեղին պէս խածնող արեւի մը տակ կենալու գոնէ բանի մը վայրկեան» (*«Արեւելահայ դէմքեր»*, էջ 195):

Բայց, հակառակ Յ. Օշականի հարթող քննադատի հարթիչի հարուածներուն, Աւ. Իսահակեան կ'ապրի «Երգեր ու վէրբեր» *քնարերգական տաղարանին սրտայոյզ ու քնքոյշ նուագներով: Ժողովրդական բանահիւսութեան երանգաւորումով:*

Բանաստեղծի անհուն տիպարը, բանաստեղծութեան վիթխարի ամեհութիւնը, որ Եղիշէ Չարենցով յայտնի է մեր գրական աշխարհին, սասանած է Յ. Օշականի թափանցող մօտեցումներէն, տարբաղադրող վերլուծումներէն: Նիկոլ Աղբալեանով յայտնաբերուած եւ արժեւորուած մեծաչունչ բանաստեղծը, որ տիրապետող դէմքը եղած է Արեւելահայ բանաստեղծութեան, մասնաւորաբար իր «Տաճբէական առասպել»*ով, յեղափոխաչունչ տարերքը արտայայտող քերթուածներու չարքով,* «Ամբոխները խելագարուած» *վիպերգով եւ նաեւ սիրամրմունջ բանաստեղծութիւններով, չեն ապահոված քննադատ Յ. Օշականի համբերումը, որ մէկտ հասարակաց ճաշակէն տարբեր դատումի չափանիշներ կիրարկած է իր գեղագիտական ուրոյնութեամբ: Արդարեւ,* «Հայրենիք» *ամսագիրի Դեկտեմբեր 1924,* «Եղիշէ Չարենց» *Ա., Յունուար 1925,* «Եղիշէ Չարենց» *Բ., Փետրուար 1925,* «Եղիշէ Չարենց», *Գ. չարքով եւ դիրքի ծաւալով (96 էջ) Յ. Օշական Եղիշէ Չարենցի բանաստեղծական տաղանդին ու հմայքին չուրջ ստեղծուած առասպելը անչքացուցած է, ուրանալով անոր յեղափոխական խառնուածքը: Այդ հիման վրայ այդքան ժողովրդականացուած երկու վիպերգները՝* «Տաճբէական առասպել», «Ամբոխները խելագարուած»՝ *անհարազատութեամբ եւ անկեղծութեան բացակայութեամբ վիրաւոր գտած է.* «Եթէ անիկա դժբախտ է զանգուածները շարժելուն ու անոր հետեւող դղրդիւնը մեզի փոխադրելուն մէջ, բախտաւոր չէ դարձեալ, երբ խաղաղութեան ողջոյնները կը հեռագրէ աշխարհի անիրաւուածներուն: Վասնզի հոս ալ չի զգար իր ըսածները: Վասնզի խառնուած-

digitised by A.R.A.R.@

ֆով յեղափոխական չէ ան: Բառերով յեղափոխութիւն մը շատ-շատ սերունդ մը կրնայ խաբել: ...Անիկա կեղծ է, պիտի չդիմանայ ոյնիսկ իր սերունդին» (***«Արեւելահայ դէմքեր»***, էջ 267):

Օշական իր համակրանքը չէ վերապահած «այս բազմաձեւ, բազմաղաղակ, ապերասան, ու իմիճատիպ բանաստեղծին» ***այն երգերուն նկատմամբ, որոնք անձնական յոյզերով ջերմացած են, կու գան*** «իր եսին ներքնագաւառէն, հասարակութեան համար անշահեկան աշխարհէ մը»: ***Ա՛յս Զարենցն է, որ քննադատին աչխարհը ներգրաւած է.*** «Ասոնք լաւագոյն ոմոյշներն են արուեստի մը, որ մեր համակրութեան կ'արժանանայ, մա՛նաւանդ իր հարազատութեամբը, պայմանադրական նկատումներուն հանդէպ իր անտարբերութեամբը, գուցէ արհամարհանքովը» (***«Արեւելահայ դէմքեր»***, էջ 234):

Վահան Տէրեանով արեւելահայ բանաստեղծութեան մէջ իր մուտքը դործած սենպոլիզմը, ***որ եղիչէ Զարենցի քերթողութեան վրայ եւս իր անդրադարձը ունեցած է, Յ. Օշականի հայեացքով արեւմտեան խորհրդապաշտութեան գրական ծանօթ դպրոցին հետ առնչուած չէ: Առհասարակ մերժելով արեւելահայ խորհրդապաշտութեան գրական տարողութիւնը Վահան Տէրեանով անոր թափանցումը կը զգացուի: Բայց Ե. Զարենցի պարագային- հակառակ փորձուածին-*** «Տաղանդէն բխող, անոր խառնուածքին կարելի արտայայտութիւնը եղող գրելու եղանակ մը չէ եղած»:

Արեւելահայ բանաստեղծութեան նկատմամբ իր ժխտական մօտեցումներէն պաչտպանուած են Վահան Տէրեանն ու եղիչէ Զարենցը՝ քննադատի հաստատումներուն գեղագիտական կչիռով, որ կ'արժեւորէ հայ բանաստեղծութեան համապատկերին մէջ:

Տէրեանի մասին. «Անոնցմէ մէկը Վահան Տէրեանն է, որ բացառիկ արժէքով ու կարեւորութեամբ դէմք մըն է մասնաւորաբար արեւելահայ բնաբերգութեան նոր երանգաւորումին ու հակումներուն տեսակէտէն: Անոնց յապաղած Դուրեանը, որ չունի բռնկած ու վերաշինող երեւակայութիւնը Սկիւտարի պատանիին, բայց ունի խառնուածք մը, ուր առաջին անգամ ըլլալով (անոնց մէջ) կարելի է հաստատել ճշմարիտ բանաստեղծին գիծերը» (***«Արեւելահայ դէմքեր»***, էջ 216):

Զարենցի մասին. «...Համադրել փորձելու գործ մը, որ իր տարածութեամբը ու պարունակած նորութիւններովը երեւոյթ մըն է արեւելահայ բնաբերգութեան մէջ: Անոր հեղինակը կը բերէ բանաստեղծի ապահով խառնուածք, երաժշտական ապահով բնազդ, զգայնութիւն ու որոշ չափի վրայ՝ երեւակայութիւն, այսինքն՝ հիմնական տարրերը բոլոր գրական յօրինումներուն: Զուտ, անձնա-

կան, աչքով ու երազով հաւասարապէս պաշտպանուած անոր երգը, իր թարմութեամբն ու ուժովը, իր թափանցումովն ու բաղդրութեամբը ամէնէն երաժշտական ոտանաւորը կը մնայ մեզի ծանօթ արեւելահայ բերթողագրութենէն» (***«Արեւելահայ դէմքեր»***, էջ 301-302):

1926ական թուականներուն գրուած Յ. Օշականի դատողական էջերէն ասդին որքա՜ն բան փոխուեցաւ Ե. Զարենցի ստեղծագործական կեանքի չրջադարձներով, յեղափոխութիւններով եւ գեղագիտական ճաշակի բիւրեղացումներով, որոնց մասին ուրիշ անգամ գրելու հարկը չտեսաւ: Մեծ բանաստեղծին եւ իր ճակատագիրին եղերական տրամը գուցէ անծանօթ մնաց մեծ քննադատին: Բայց Ե. Զարենց՝ առեղծուածի չրջափակումէն դուրս եկաւ եւ բանաստեղծին ապագան լուսապրսակուեցաւ «որպէս ոսկի երակը հնամեայ ցեղին»:

Արեւելահայ գրականութեան նկատմամբ Յ. Օշականի բացասական տպաւորութիւնները կազմուած ըլլալով կու գային «Մեհեան»***ի եւ*** «Բարձրավանք»***ի օրերէն, ուր քննադատը*** «Հարթենք»***ի չարքէն դուրս պահած չէր արեւելահայ գրագէտներ՝ Շիրվանզադէն ու Վրթհանէս Փափազեանը:***

Առաջինին՝ թատերագիրի կարողութիւնները խնդրոյ առարկայ դարձնող չառաչուն դատումները կը խորտակէին թատերագիր Շիրվանզադէն, որ արեւելահայերու համար անուն ու արժէք էր: Բեմադրուած հեղինակ: Իրապաչտ թատրոնի հանդէպ իր վերապահութեամբ- թատրոնի մէջ բանաստեղծութիւն ակնկալելու մօտեցումով-, Յ. Օշական անհարազատ գտած է Շիրվանզադէի թատերդութիւններուն տիպարային անձերը, գործողութիւններուն ոոմանթիք մթնոլորտը, տիալոկներուն անզօր միջակութիւնը: Հակառակ անոր, որ Շիրվանզադէ- իբրեւ թատերագիր եւ վիպագիր- ճանչցուած է քաղքենիական բարքերու ձաղկիչ, Յ. Օշական այդ անգամ անբաւարար «նիհար ու սմսեղուկ» նկարագրութեամբ կը մեղադրէ: Ու ահաւասիկ իր զգեստնող վճիռը Շիրվանզադէ թատերագիրի մասին. «Վասնզի, բառորդ դար ետքը, երբ ուրիշ սերունդ մը դարձեալ ձեռ առնէ Շիրվանզադէի թատրոնը, պիտի մեղքնայ ապահովարար մեր խեղճութեանը վրայ, ինչպէս կ'ընենք մենք հիմա մեր ոոմանթիք թատերգութեան համար, ու պիտի փնտռէ այն բանի մը էջերը, որոնք բախտը ունենային փորձին, ժամանակի փորձին դիմանալու: Ու պիտի չգտնէ» (***«Արեւելահայ դէմքեր»***, էջ 76):

Բայց ի՞նչ կը մնայ արեւելահայ վէպի գազաթներէն համարուած Շիրվանզադէի վէպերէն ու նորավէպերէն: Հակառակ իր խոստումին- ուրիշ ատենի թողլով վիպասանին ուսումնասիրութիւնը-, Յ. Օշական «ուրիշ ատենը» չունեցաւ զբաղուելու վիպագիրով: «Զուգակշիռն» ***ալ կարճ ակնարկով մը գոհացած է (էջ 95):***

digitised by A.R.A.R.@

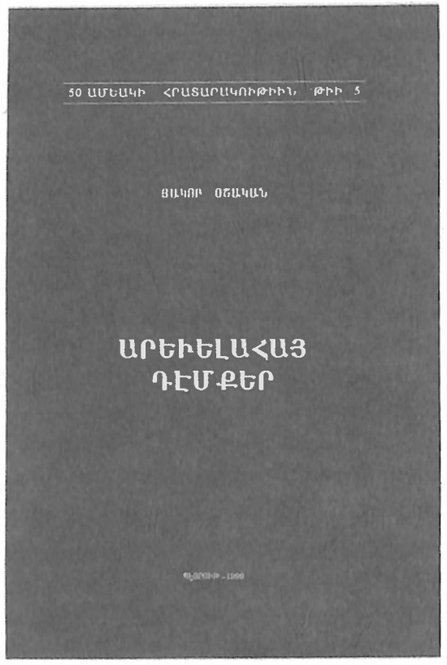

Ո՛չ զինք կանխողներուն եւ ոչ ալ իր ժամանակակիցներուն-արեւելահայ թէ արեւմտահայ - քննադատութեան միտքին հետ քայլ պահող կամ զուգահեռ ընթացող գեղագիտական արտականոն միտքն է Օշական, որ ստեղծած է ի՛ր ոճը, ի՛ր դատումի եղանակը, ի՛ր վերլուծումի յատկանիշները: Օշականեան դրոշմով մը, որ անսովոր է, զարտուղի է, դժուարահաճօրէն դաժան է: Նաե՛ւ՝ հակասական:

Պ.Մ.

Վիպագիր ու նորավիպագիր Շիրվանզադէն աւելի կ'իմունի Յ. Օշականի գաւողութեան մէջ: Անոր տաղանդը, կ'ըսէ Յ. Օշական, հոդ իր հարազատ գետինը կը թուի գտած ըլլալ, այն հաստատումով, որ՝ «Ան տուաւ ժամանակակից ընկերութեան բանի մը խոշոր ու յատկանշական երեսները, անոր որոշ մէկ վայրկեանին հոգեբանական բարեխառնութիւնը, արտագրեց թուղթի վրայ մէկ բանին այն գիծերէն, որոնմէ մեր օրերու տիպարները կը մասնաւորեն...» (***«Արեւելահայ դէմքեր»,*** էջ 52): ***«Զուգակշիռ»ին մէջ եւս կը կարդանք.*** «Բազմահատոր իր գործին մէջ վստահ կրնաք ըլլալ հաստատելու արեւելահայ հատուածին բարբերուն տախտակը ամբողջական եւ յատկանշական համադրութեամբ մը: Եւ որովհետեւ այդ հասարակութիւնը մօտաւորապէս երեք սերունդ կը համրէ այս կիսադարեան շրջանին մէջ (հիները, միջին բաղխենին, ինտելիգենտը, իրենց բազմատեսակ վարիանթներով) անոր վէպն ալ այդ երեք խաւերով կանգուն, պատկառելի աշխատանք մըն է» (***«Զուգակշիռ»,*** էջ 95):

Իր դատումներուն բարեխառնող միջինով ալ, Յ. Օշական չի չնորհեր Շիրվանզադէին այն տեղն ու արժէքը, ինչ որ արեւելահայ քննադատութիւնը տուած է անոր իբր Հոգեբան ու ղեղադէտ գրագէտ:

Երկրորդին՝ Վրթանէս Փափազեանին, Յ. Օշական «Ազդակ» ***շաբաթաթերթի մէջ (1909, Ա. տարի թիւ 1) անոր*** «Պատմուածքներ թիւրքահայերի կեանքից»***ը գնահատանքի արժանի կը***

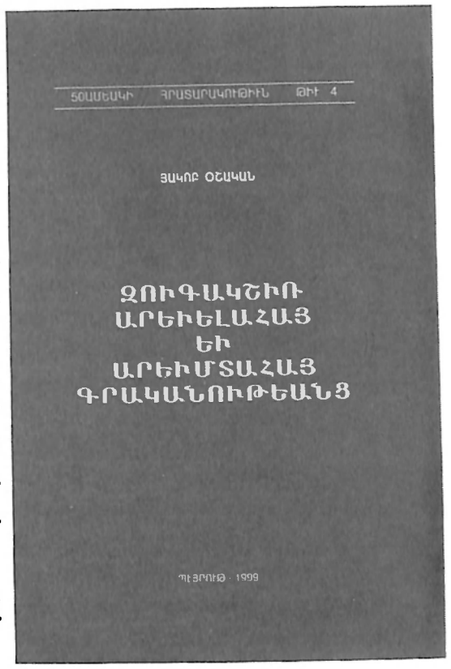

Բաղդատական գրականութիւնը՝ իբր գրաքննադատական ճիւղ՝ մեր մէջ մշակումի լայն դաշտ ունեցած չէ: Իր ***«Զուգակշիռ Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ Գրականութեանց»*** գործով անոր ձեռք նետած է Յ. Օշական եւ ձեռնհասօրէն զոյգ գրականութեանց խորահմուտ թափանցումով արժեւորումը կատարելով դատ ու դատաստանի ենթարկած է անոնց իրագործումներն ու ձախողանքները, դէմքերն ու գործիչները:

Պ.Մ.

գտնէ յատկապէս հայ գեղջկական կեանքի իրապաշտ սեւեռումով, բազմազան տիպարներուն իրական վրձինումով, «ներքինը պարզող» հոգեբանական վիճակներու նկարագրութեամբ: Յ. Օշական միայն իր քննադատութիւններուն մէջ չէ, որ չափազանցութիւններու մէջ կ'իյնայ, այլ՝ գնահատութիւններուն. «Իրապաշտ հեղինակի իր վարպետութիւնը պոլսահայ գրականութեան մէջ իսկ իր նմանը հազիւ թէ ունի: Արուեստագէտը կատարեալ կը տեսնեմ իր մէջ»:

«Մեհեան»***ի Հարթենի՛ չարքին Վրթանէս Փափազեան իբր քննադատ ջախջախուած է Յ. Օշականէն: Ո՛չ միայն ան իր աչքին «անտաղանդ հաւաքող մըն է» Հայոց գրականութեան պատմութեան նուիրուած իր աշխատասիրութեամբ, այլեւ՝ վերլուծողի կարողութենէն բացարձակապէս զուրկ: Յ. Օշական երբեք չէ կրցած հաշտուիլ արեւելահայ քննադատական միտքի պատմողական դրոյթներուն հետ.*** «Պատմելը երբեք վերլուծել չէ եղած ոչ մէկ ատեն: Էջեր լեցնելու մտահոգութեամբ չարչարուողներուն առաքինութիւնն է ան ու Պ. Վրթանէս Փափազեան արտագրելու ախտէն նոր չէ, որ վարակուած է: Պարապ տեղը պիտի փնտռէք ննջադատելու սեփական դրութիւն, երեւոյթները ինքնեկ աչքով դիտելու տրամադրութիւն, գրագէտները թափանցելու, հասկնալու, դասակարգելու մէջ խղճահար պարկեշտութիւն» (***«Արեւելահայ դէմքեր»,*** էջ 90):

digitised by A.R.A.R.@

Յ. Օշական բացորոշ կերպով հակադրուած է արեւելահայ քննադատական միտքին: «Քննադատութիւնը անոնց մէջ» ընդհանուր խորագիրին տակ (Մոսկուա 1912ին տպուած «Գարուն» ալմանախ Ա. եւ Բ. համարներուն առիթով) ան յատկապէս քննարկման կ'ենթարկէ ալմանախներուն մէջ լոյս տեսած գրական ուսումնասիրութիւնները՝ ժամանակակից արեւելահայ գրողներուն վերաբերեալ: Յայտնենք թէեւ, որ քննադատներէն աւելի անդրադարձած է ուսումնասիրութեան առարկայ հեղինակներու մասին: Ըստ Յ. Օշականին, որակէն աւելի քանակն է գերիշխողը. «մեզի համար անսովոր բազմութիւն մը գրական քննադատներու», որոնք հիմնուած են օգտապաշտ ըմբռնումին վրայ եւ կ'առաջնորդուին այդ ուղղութեան հունով, ինչ որ գեղարուեստական չափանիշի տեսակէտով վիրաւոր կը մնայ: Հասարակական բովանդակութեան վրայ շեշտ դնող արեւելահայոց գրադատութիւնը, որ գրականութիւնը եւ ընկերաբանութիւնը նոյնացնող եզրով հանդէս կու գայ առհասարակ, հակոտնեայ ուղղութեան վրայ կը գտնուին Յ. Օշականի անխառն դրականութեան ըմբռնումներուն հետ: Հասարակական ձգտումներով դրականութիւն մը, կ'ըսէ Յ. Օշական, երբեք պիտի չազատի միջակութեան մակարդակէն, քանի որ հաւասարապաշտութիւնը զարտուղութիւն չի հանդուրժեր: Յ. Օշականի այս դատավճիռէն փրկուած հասարակական բովանդակութեամբ երկեր եղած են ազգային եւ միջազգային գրականութեան մէջ, որոնք պաշտպանուած են նաեւ արուեստի բաբախուն երակներով: Գրականութիւն մը միայն հանճարներով չ'արժեւորուիր. «Ու մենք գիտենք դարձեալ, որ հանճարներուն յատկացոյցը (caractéristique) իրենց շեղումն է հասարակաց ճամբէն», այլ՝ գրականութիւն մը կանգուն պահող եւ ապրեցնող ոչ-զարտուղի դէմքերով:

Յ. Օշականի լուսարձակին տակ առնուած «Գարուն» ալմանախներու քննադատները եղած են՝ Լէօ, Կուսիկեան, Ալեքսանդր Ռուբին, Դ. Անանուն, Մակինցեան, որոնց շարքէն զանազանուած են Ենգիբարեան «Տարիներ առաջ, անկախաբար Լէոյէն, աշխատած է լաւագոյն ուղղութեան մը վրայ» եւ իր մեթոտին հետեւած Յոլակ Խանզատեանը:

Բաղդատական գրականութիւնը՝ իբր գրաքննադատութեան ճիւղ՝ մեր մէջ մշակումի լայն դաշտ ունեցած չէ: Իր «Զուգակշիռ Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ Գրականութեանց» գործով անոր ձեռք նետած է Յ. Օշական եւ ձեռնհասօրէն զոյգ գրականութեանց խորահմուտի թափանցումով արժեւորումը կատարելով դատ ու դատաստանի ենթարկած է անոնց իրագործումներն ու ձախողանքները, դէմքերն ու գործիչները: Իր գրականութեան ուսանողներուն իբր դասաւանդութեան նոթեր աւանդած «Զուգակշիռ»ը կրնար աւելի խորացուած տարողութիւն եւ ծաւալ ունենալ, եթէ առանձին ուսումնասիրա-

կան գործ գրուած ըլլար: Արագ եւ հապճեպ նոթերը Յ. Օշականի ծաւալելու ունակութեան յարիր չէ թէեւ, բայց Յ. Օշականը ներկայ է հոն՝ իր դատումներուն համադրական պատկերով: Կշիռով: Այնքան մօտէն ապրած ու շնչած է հոգեհմացական հաղորդակցութեամբ զոյգ գրականութիւնները իրագործած դէմքերուն, գործերուն եւ շարժումներուն գաղափարականութեան, ոգիին եւ ձգտումներուն հետ, որ իր էութեան հետ համաձուլուած են անոնցմէ արտաբերուած լոյսն ու ստուերը, ինքնաբուխ գեղեցկութիւնն ու անհարազատ ստեղծումները, գնայունն ու յաւերժականը: Երկու ափերուն մէջ առած- Արեւմտահայ եւ Արեւելահայ գրականութիւնները-, չափած, կշռած, մաղած, արժեւորած եւ քննադատած է՝ իրեն համար բիւրեղացընելով «անվերաքննելի վճիռներ», որոնք միշտ չէ, որ ընդունելի եւ անառարկելի են:

Սկսելու համար արեւելահայ բանաստեղծութենէն, Յ. Օշականի համար ան տառապած է բարոյախօսութենէ, հռետորականութենէ, վարդապետականէ եւ ազգայնականութենէ: Ընդհանրապէս ինքնատպութիւն չի գտներ արեւելահայ բանաստեղծութեան մէջ եւ նկարչական զգայարանքէ զուրկ կը նկատէ անոր քնարերգական էջերը: «Ժողովրդական աստւմին» մօտիկը կանգնած աղքատութիւն վերագրած է անոր «ձեւին հանդէպ արհամարհանքը պաշտամունքի վերածած» ըլլալու մեղքով, յանգելու համար հետեւեալ բացարձակատիրական բացասական վճիռի. «Այնպէս որ, արեւելահայ բանաստեղծութենէն չունինք անթերի արուեստով մը նարտարապետուած ո՛չ միայն գործ, այլեւ՝ նոյնիսկ հատուած, եւ այս արդիւնքը խորապէս տխուր կ'ընէ զիս» («Զուգակշիռ», էջ 83):

Արեւելահայ բանաստեղծութեան երկրորդական դէմքերուն- Քամառ-Քաթիպա, Միք. Նալպանտեան, Շուշանիկ Կուրղինեան, Յակոբ Յակոբեան, Ալ. Ծատուրեան- վրայ հիմնուելով ճիշդ եւ արդար չէ, որ ամբողջ արեւելահայ բանաստեղծութիւնը, անտեսելով անոր գագաթները՝ Յ. Թումանեան, Վ. Տէրեան, Ե. Չարենց՝ ոտանաւորի տափակութեամբ եւ աղքատութեամբ գնահատուին. «Բացի Տէրեանի փոքր շեղումէն դէպի մոթիֆներու նորութեան եւ նիւթերու նրբութեան, քիչ բան ունիմ նշանակելիք այս ուղղութեամբ, որակելու համար այս հետեւապատումը, բոլոր գրականութեան հասարակ տեղիքներէն կազմուած այդ բարոյախօսութիւնը, հասարակ իմաստ միայն եղող տողերու այդ բաշխումը, որուն անունն է արեւելահայ քերթողութիւն» («Զուգակշիռ», էջ 60):

Չէ խնայուած Չարենցն անգամ, ինքզինք հակասելու գինով. «Իրողութիւն է, որ Չարենցի շինծու համբաւը, գերակառոյց վարկը բան չէ աւելցուցած արեւելահայ քերթողութեան» («Զուգակշիռ», էջ 77):

Արեւմտահայ բանաստեղծութիւնը գերիմաստ արժէքով ընկալուած է Յ. Օշականի քննադատական հայեացքով: Ո՛չ

digitised by A.R.A.R.@

միայն ազգային գրականութեան չափանիշով, այլեւ՝ եւրոպական: Եւ արդէն արեւմտահայ բանաստեղծութեան մեծերը արեւմտեան քերթողական արուեստին մօտ ու հարազատ հողեխառնութեամբ կ'արժեւորէ, անոր մայր երակին հետ գեղագիտական չփումով. «Անոնց աշխարհաբարը դաշնակութիւնն է ու ներքութիւնը: Իսկ Թէֆէեան, Մեծարենց, Վարուժան, Սիամանթօ անուններ են, որոնց գործը կրնայ պատիւ բերել այսօրուան եւրոպական ազգերուն ոեւէ մէկուն բերթողութեան» (*«Զուգակշիռ»*, էջ 77):

Արեւելահայ վէպը իր գլխաւոր ղէմքերուն- Խ. Աբովեան, Րաֆֆի, Շիրվանզադէ, Մուրացան Պռոշեան, Նար-Դոս, գործերուն ընդմէջէն, Յ. Օշական, Արեւելահայ գրականութեան գերազանց յաջողութիւնը կը նկատէ: Այդ յաջողութեան հիմնական յատկանիշները կը գտնէ արեւելահայ վէպի բարքերու հարուստ մթերքին եւ ազգագրական տարրերու, ինչ պիտի ըսէր՝ նշխարներու փրկումին մէջ: Արեւելահայ վէպին իրագործածով արեւելահայ ժողովուրդը իր հոգեբանութեամբ եւ դիմագծութեամբ կերպաւորուած է: Ամբո՛ղջ ժամանակաշրջան մը կը վերականգնի արեւելահայ վէպի խորապատկերին վրայ՝ ըլլա՛յ քաղաքի քաղքենի դասակարգին ցոլացումով. ըլլա՛յ գիւղին սեւեռումով: Արեւելահայ վէպին գերագոյն արժանիքը իր ամբողջականօրէն հայեցիութեան մէջ կը կայանայ, ըստ Յ. Օշականի, մինչ կ'ըսէ. «Տիւսաբի վէպերուն մէջ անուններէ զատ ոչինչ կայ հայ: Տիկ. Եսայեանի հերոսուհիները կրնան շատ դիւրութեամբ փոխանակուիլ ֆրանսուհիներուն հետ»:

Յ. Օշական իր զարմանքը չի պահեր- գրական ազդեցութեան տեսակէտով- այն երեւոյթին առջեւ, ըստ որում արեւելահայ վէպը ռուսական վէպի հսկաներէն- Տոլստոյ, Տոսթոյեւսկի- ազդուելու փոխարէն, մշակութային ազդեցութեան աւելի մօտ հանգամանքին բերումով, ազդուած է ֆրանսականէն, թարգմանութեան ճամբով. «Հակառակ անոր, որ սեմանչելի ռուս վէպ մը ունէին իրենց տրամադրութեան տակ, չես գիտեր ո՞ր սատանային թելադրութեամբ, աչքերնին դարձուցած են դէպի Արեւմուտք եւ ինկած ֆրանսական ազդեցութեան տակ: Ջմոռնալ, որ Րաֆֆի իր ճամբան գտած է արեւմտահայերէնի թարգմանուած Տիւմայէն, Հիւկոյէն: Շիրվանզադէն ռուսերէնի թարգմանուած ֆրանսացի իրապաշտներ ունի իրեն առաջնորդ» (*«Զուգակշիռ»*, էջ 130):

Արեւելահայ վէպի իրապաշտական արուեստը իրագործելու ուղղութեամբ դրական մօտեցում ունի Յ. Օշական, որ ըլլա՛յ բարքերու սեւեռման, տիպարներու հոգեբանական վերլուծման- ի մասնաւորի քաղքենի դասակարգին- եւ կեանքի երեսները ցոլացնելու, կարեւոր նպաստ կը նկատէ հայ գրականութեան վիպական սեռին համար, զայն զերծ համարելով օգտապաշտական ձգտումէ: Ինչպէս այլ սեռերուն համար, վէ-

պին համար եւս «Արուեստը ժողովուրդին համար» *բանաձեւը պատուհասը կը նկատէ Արեւելահայ գրականութեան գեղագիտական չափանիշներու անաղարտ պահպանման: Բայց ինքնահակասումը, որ Յ. Օշականի քննադատական էջերուն յատուկ երեւոյթ է, Արեւելահայ գրականութեան վիպական սեռի գնահատութեան մէջ եւս կ'արտայայտուի ան: Երկու չափ, երկու կշիռի առկայութիւնը ակներեւ է:*

Դրականը (ա) «Անշուշտ բաղդատուած արեւմտահայ վէպին ընդհանուր տժգունութեան, անկնիք ու բոպիկ աղքատութեան, արեւելահայերու տուածը կը բարձրանայ փառքի» (*«Զուգակշիռ»*, էջ 130):

(բ) «Ամփոփելով կ'ըսեմ.– արեւելահայ վէպը այդ գրականութեան մեծագոյն նուաճումն է թէ՛ իբրեւ շունչ, ձգտում, թէ՛ իբրեւ իրագործում» (*«Զուգակշիռ»*, էջ 130):

Ժխտականը՝ (ա) «Ահա թէ ինչու անոնց վէպին մէջ տիրական երեւոյթ է գռեհկութիւնը, անխնամութիւնը, աղքատութիւնը, հարազատութեան պատրուակին տակ անկանգնելի խեղճութիւնը, թեթնիք պահանջին տակ անիմանալի pollution կամ cortège օտարաստութիւններու, բառերու, ոճերու, եւայլն» (*«Զուգակշիռ»*, էջ 113):

բ) «Արեւելահայ վէպը ինծի չի ներկայացներ հատոր մը, ուր իմ այս պահանջներս գոհացում գտնէին»: (*«Զուգակշիռ»*, էջ 125):

Արեւմտահայ վէպին հանդէպ եւս Յ. Օշական պէտք եղած խանդավառութիւնը ցոյց չի տար, անոր վերագրելով չունչի պակաս, ցեղայնութեան կնիքի բացակայութիւն, բարքերու ոչ անհրաժեշտ ներկայութիւն եւ ժողովուրդը կամ զանգուածները առաջնորդող մտածողութեան չգոյութիւն: Քննադատին համար արեւմտահայ նորավէպը՝ իբր իրապաշտական գոյնի հարազատութիւն եւ արուեստի թեքնիք՝ առաջնակարգ տեղ կը գրաւէ արեւմտահայ քերթողութենէն ետք: Բացառիկ նուաճումը իրեն համար կը մնայ արեւմտահայ բանաստեղծութիւնը:

Վէպի իր չափանիշներուն գոհացում տալով իր արժեւորները արդարացնող վէպեր արձանագրած է արեւմտահայ արձակը՝ հոգեբանական, վերլուծական, իրապաշտական յատկանիշներու բաւարար մթերքով: Յ. Օշական որքան ալ աշխարհաբարի վերջնական ձեւաւորումը կը կապէ թերթօններուն՝ («Մեր աշխարհաբարը թերթօններու մէջն էր, որ ձեւակերպուեցաւ») արեւմտահայ նորավէպն ու վէպը արեւմտահայերէնին տուին փայլ եւ արտայայտչական տիրական կառոյց: Գեղեցկութիւն:

Տիգրան Կամսարականին «Վարժապետին աղջիկը» *արեւմտահայ վէպին «յանդուգն փորձը եւ զայն սկսելու յաջողակ գործը» նկատելով, որպէս «իրական կեանքի զգացումը մեր գրականութեան բերող», երուխանի* «Ամիրային աղջիկը» *վիպական արուեստի բարձունքին կը հասցնէ իբրեւ «լրիւ գլուխգործոց մը.* «Ի հեճուկս ամէն արգելքի, յաջողած է Արեւմտահայ

digitised by A.R.A.R.@

գրականութեան կարելի յատկանիշները (յղացք ու գործադրութիւն՝ արուեստի շեշտ հանգանակէ մը ներշնչուած) սեւեռել մեծաշուք եւ մեծարժէք գործի մը մէջ: Ոչինչ կը պակսի այս գիրքին-բարբ, գործողութիւն, տիպար, բաղխենի մթնոլորտ, սերունդներ՝ անդունդներով բաժնուած, բանաստեղծութիւն, լեզու» (***«Զուգակշիռ»***, էջ 101):

Իբր հոգեբանական վէպի վարպետ՝ Զապէլ Եսայեանը կը մնայ արեւմտահայ վէպին հիմնական նուաճումը իրագործող վիպագիրը. «մեր վէպին առաջին նուաճումները կը հաստատեն»: Արուեստագէտի ճաշակն ու հոգին անուցանող Գրիգոր Զօհրապի «Անհետացած սերունդ մը» ***փոքր վէպը, որ ուրիշ քննադատներու կողմէ ձախողութիւն որակուած է, Յ. Օշականի աչքին արեւմտահայ կեանքը խորունկ թափանցումով վերլուծելու յատկանիշները կը բովանդակէ եւ այդ բերումով ալ կ'ափսոսայ անոր «մեծագոյն վիպասանը» ըլլալու կորուստը: Այսպէս է Յ. Օշականը՝ միշտ տարբեր ուրիշներէ:***

Արեւմտահայ միւս երկու կին վիպագիրներէն Սիպիլը՝ իր «Կնոջ հոգիներ»***ով կը փրկէ Յ. Օշական «սիրտի խօսող» վէպի Հանգամանքով, իսկ Մ. Տիւսաբի վէպերը իրենց քարոզչական բնոյթով արուեստի զգայնութենէ զուրկ կը հռչակէ՝*** «Հակառակ անոր, որ գործողութիւնը իրր յատակ ունի պղտական միջավայրը, զայն շարժող անձերը իրր միտք եւ մարմին՝ ֆրանսական ածան, նորոյթէ ինկած վէպերէ փոխ առնուած են» (***«Զուգակշիռ»***, էջ 100):

Իր իւրայատուկ բնոյթով եւ խորքով Ինտրայի «Ներաշխարհ»***ը դուրս կը մնայ արեւմտահայ վէպի սահմանադրումէն- իբր հոգե- փիլիսոփայական արտակարգ ստեղծագործութիւն: Բայց Յ. Օշականի դատումով*** «Կարմիր ժամուց»***ը,*** «Ներաշխարհ»***ը,*** «Վերջին բաժակը» ***արեւմտահայ վէպի յաջողակ դործերէն են:***

Իբր եզրակացութիւն արեւմտահայ վէպին առնչութեամբ իր դատողական ակնարկին, կ'ըսէ՝ «Ի հարկէ չկրցաւ եւրոպական ընդարձակութեամբ շարժում մը ակօսել մեր մտքին մէջ: Լրագրութեան չափ ընդարձակ չեղաւ իր շրջանակը, բայց մեր գրականութեան ամէնէն ապահով գործերը վէպի կալուածին վրայ իրացան: Զունեցաւ գագաթներ՝ նման Դուրեանի եւ Մեծարենցի, բայց ստեղծեց միջին սերունդ մը, ուր խմբուած էին մեր մեծագոյն անուններըը» (***«Զուգակշիռ»***, էջ 120):

Թատրոնի եւ թատերական գրականութեան բաղդատական հայեացքին մէջ արեւելահայ բերքը աւելի կշիռ ստացած է բեմական արուեստի, թատերական զգայարանքի, «իրական կեանքի ճանաչումը» կատարող գործերու ստեղծման եւ Գաբրիէլ Սունդուկեանով վաւերական նուաճումի հասած առաւելութիւններով. «Մինչ արեւմտահայ թատրոնը, գրեթէ մէկ հատիկ իսկ յաջող գործ չունի մեզի կտակած, արեւելահայ թատրոնը թատերական միջին գրականութիւն մը ստեղծած է, ուր գլուխ-գործոցներ չեն պակսիր» (***«Զուգակշիռ»***, էջ 141):

Արեւմտահայ թատրոնը մնալով Մխիթարեան ազդեցութեան տակ, արուեստի յղացքի տեսակէտով մեծապէս տուժած է եւ չէ կրցած ազատագրուիլ հայրենասիրական քարոզչութեան տուրքերէն: Ո՛չ Մ. Պէշիկթաշլեանը, ո՛չ Պ. Դուրեանը, ո՛չ Թումաս Թէրզեանը չեն յաջողած արեւմտահայ թատրոնը փրկել կեղծ դասականութենէն, ոճանթիք զուայնութենէն եւ տօնականատարութիւններու յատուկ պարադայականութենէն: Արեւմտահայ թատրոնին յաջողութիւնը Յ. Օշական զտած է աշխարհաբարի զարգացման շրջագիծէն ներս, կոկումի, կանոնաւորման եւ ընդհանրացման բերած իր բարիքներով՝ առանց անտեսելու արեւմտահայ ազգային զարթօնքին բերած նպաստը:

Անգամ մը եւս Յ. Օշական Լեւոն Սեդրոսեանի (Լ. Շանթ) թատրոնին նկատմամբ իր վերապահութիւնները յայտնած է «Զուգակշիռ»***ին մէջ, ընդունելով հանդերձ անոր թատերգութիւններէն ոմանց յառաջացուցած խանդավառ արձագանգը: Չէ հաշտուած ծագումով արեւմտահայ, կրթութեամբ կովկասահայ եւ ճաշակով եւրոպական թատերագիր Լեւոն Շանթի «խորհրդապաշտական խորքի մը վրայ հետեւակ ու ձգտումնաւոր յօրինումներուն հետ», որոնք, ըստ զարձեալ Յ. Օշականին, առնչուած չեն արեւելահայ եւ արեւմտահայ հոգեբանութեանց հետ:***

«Իբրեւ ստեղծիչը, լարողը եւ առաջին կազմակերպիչը արեւելահայ թատրոնին», Գաբրիէլ Սունդուկեանցը Յ. Օշականին համար կը ներկայանայ մեծ թատերագիրի բացառիկ արժէքով: Անով է, որ տիրապետուած կը գտնէ թատերական արուեստի համար կենսական համարուած կեանքի փրաւ եւ խորագոյն ճանաչման թատերագիրի կարողութիւնները: Այդ կարողութիւններուն չնորհիւ ալ առանց Գաբրիէլ Սունդուկեանցի, յատկապէս անոր իրապաշտական հարազատութեան եւ տիպարներ կանգնեցնելու ձեռնհասութեան, կարելի չէ պատկերացնել արեւելահայ թատրոնի յառաջհայեաց իրագործումները: Շիրվանզադէն պարտական կը մնայ Սունդուկեանցի պատրաստած ենթահողին, հակառակ անոր, որ թատերագիր Շիրվանզադէն երբեք համարումին չէ արժանացած քննադատ Յ. Օշականին: Ինքզինք հակասող այլ հաստատումով մը «Զուգակշիռ»***ին մէջ, Յ. Օշական Շիրվանզադէ թատերագիրի մասին կը կատարէ հետեւեալ գնահատութիւնը.*** «Այս նկատողութիւններէն դուրս Շիրվանզադէի մէջ արեւելահայ թատրոնը իր բարձրագոյն նուաճումները ունի արձանագրած» (***«Զուգակշիռ»***, էջ 147):

Հակառակ արեւմտահայ քննադատական միտքը փայլատակող անհատականութիւններով չի յատկանչուիր- բացառելով Յ. Օշականը- արեւմտահայոց քննադատին նախասիրութիւնները ուղղուած են արեւմտահայ ճիգին, որ արտայայտութիւնն է եւրոպական ճաշակին եւ արուեստի մշակուած զգա-

digitised by A.R.A.R.@

յարանքին, կրթանքին եւ մշակութային ազդեցութիւններուն: Արեւմահայ ղրական մամուլը եւ ոչ-գրական մամուլը ունին մեծաթիւ դատումի էջեր: Ինչպէս Օշական կ'ըսէ, ամէն տաղանդաւոր գրող մեր մէջ իրաւասու կը նկատէ ինքզինքը իր տպաւորութիւնները բանաձեւելու որեւէ դոլծի չուրջ: Անոնցմէ կ'առանձնացնէ Արշակ Զօպանեանը, որ արեւմտահայոց ասպարէզով քննադատն է գրականութեան պատմութեան եւ դեղագիտական օրէնքներու իրազեկի հանգամանքով եւ մենադրութիւններու- Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, Պետրոս Դուրեան- հեղինակ եղած ըլլալու վաստակով: Հասկնալի է Արշակ Զօպանեանի վերաբերեալ իր գնահատութեան իմաստը, բայց անհասկնալի կը մնայ, երբ այդ մարդէն ներս կը նոյնացնէ Վահան Թէքէեանին հետ. «Այս փարակրաֆներուն տակ նկատի ունիմ թիփը ասպարէզով բննադատին, որպիսին է, օրինակի համար, Պր. Արշակ Զօպանեան եւ այդ գրահմուտ գրագէտը, որ իր մայր գործին ճովն ի վեր միտքը բացած է esthétiqueի գործերու եւ գիտէ գրականութենէն ու անոր պատմութենէն հաստատ օրէնքներ, ինչպիսին է, օրինակի համար, վ. Թէքէեան: Երկու անուններն ալ իրենց հաւասարը չունին Արեւմտահայ գրականութեան մէջ» (*Զուգակշիռ»*, էջ 165):

Հաւասարը չունին, առհասարակ որպէս գրագէտ, բանաստե՞ղծ, թէ քննադատներ: Այս կէտը անորոշ կը մնայ: Եւրոպական գեղագիտութեան ճաշակով կազմաւորուած Արտաշէս Յարութիւնեանը վրիպած է արեւմտահայ քննադատական միտքը դատող Յ. Օշականի հայեցողութենէն, որ այլապէս զանցառելի ղէմք մը չէ, վաստակէ աւելի քննադատական մօտեցումի գեղագիտական իւրայատկութեամբ: Քննադատութեան տպաւորապաշտ դպրոցին մէջ կը տեղաւորէ արեւմտահայ քննադատութեան ուղղութիւնը, որ Յ. Օշականի կարծիքով «առաւելութիւնն ունի ձեւն ու հոդին հաւասարապէս արտայայտելու»:

Այս չափանիշէն մեկնելով վիրաւորը կը գտնէ արեւելահայ քննադատութիւնը, որ կը տառապի ընկերային հետաքրքրութիւններու տուրքէն, պատմողական նկարագիրէ, պատրաստի տարազներու զարպասումէն, ամբոխի ճաշակին իջնելու միտումներէ եւ արուեստի դործերուն մէջ բարոյական սկզբունքներ որոնող հասարակական չահերու գերադասութենէն: Բարոյամոլական վարդապետութեան իբր նմոյշ կու տայ Դ. Վարուժանի «Հեթանոս երգեր»ուն արեւելահայ քննադատութեան կողմէ «իբր պոռնկագրութիւն» ներկայացնելու փաստը. «Կ'արժէ անոնց սրտմտութիւնը, ստեղծուած աղմուկը վարուժանի մէկ բերթուածին դէմ: Ինչե՛ր չվերագրեցին մեր մեծ բանաստեղծին: Ու այս ամէնը յանուն այն գրունակ բարոյականին, զոր սորված էին մեզմէ» (*«Զուգակշիռ»*, էջ 180):

Արեւմտահայ քննադատութեան տպաւորապաշտ եւ գեղապաշտ ձգտումին հակադրելով արեւելահայ քննադատու-

թեան պատմողականութիւնը, համեմատութեան խիստ ոճով կը դրէ Յ. Օշական. «Արուեստը կը գրաղի միայն ստեղծագործութեամբ, ահա թէ ինչու արեւմտահայ տպաւորապաշտ փոբրիկ կտոր մը (դատումի) ես պիտի նախընտրեմ Փափազեանի մը 1000 էջնոց, բայց տափակ հատորէն» (*«Զուգակշիռ»*, էջ 176):

Արեւելահայ քննադատներու փաղանգ մը ամբողջ- Մարտունի, Մակինցեան, Ա. Կաբինեան, Ս. Յակոբեան, Վ. Փափազեան, Ա. Տէրտէրեան, Լէօ, Աւրխաթեան եւ Ն. Աղբալեան- արժանացած է Յ. Օշականի ստորագնահատումին՝ չգտնելով անոնց գրա-քննադատական բովանդակութեամբ գործերուն մէջ այն անհրաժեշտ տարրերը, որոնք քննադատութիւնը կը պայմանաւորեն: Նոյնի՛սկ Նիկոլ Աղբալեանի նման համբաւ չինած քննադատը չի դիմանար քննադատի համար սահմանած իր չափանիշին: Բանասիրութեան եւ պատմագրութեան մէջ ծանօթ Հեղինակութիւն՝ Նիկողայոս Աղոնցը միայն, որ կարճ չրջան մը քննադատական յօդուածներ ստորագրած է եւ ապա հրաժարած՝ Յ. Օշականը տպաւորած են իրենց յուսադրիչ նախադրեալներով- «լուրջ անուն, պարկեչտ հետաքրքրութիւն, հասկացողութեան փաստ»- արեւելահայ քննադատութիւնը լուրջ մակարդակի մը հասցնելու սահմանուած:

«Արեւելահայ դէմքեր» *եւ* «Զուգակշիռ Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ գրականութեանց» *հատորներով Յ. Օշական քննադատի ո՛չ միայն բաղդատական վերլուծողի երեսը կը ցոլացուի, այլեւ՝ արեւելահայ գրականութեան դատումներու ամբողջական համակարգը համագրական տարողութեամբ կը վերականգնի՝ իր ընդունելի կամ անընդունելի, ժխտական կամ դրական, վիճելի կամ անվիճելի ընդհանրացումներով:*

ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Պէյրութ, 15 Յունուար, 2002

digitised by A.R.A.R.@

Վ. Մատթէոսեան

ՊՈԼԻՍԸ ԵՒ ԱՂԷՏԸ. ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԻ ՁԱՅՆԸ[1]

Անցեալ դարասկիզբի Պոլիսը Կոստան Զարեանի կեանքին եւ գործին մէջ կեդրոնական դեր մը խաղացած է: Բայց կ'արժէ յիշել, որ Զարեանը եւս անցեալ դարասկիզբի Պոլսոյ մէջ կեդրոնական դեր մը խաղացած է:

Զարեանը արեւելահայ միջավայրի ծնունդ էր, բայց իր լեզուական ու գրական աշխարհահայեացքը ձեւաւորուած էր ռուսական ու ֆրանսական մշակոյթներու ծիրին մէջ, եւ ապա՝ արեւմտահայ միջավայրին մէջ: Թէեւ արեւելահայերէնի իր լեզուն պիտի մնար, սակայն արեւմտահայերէնի զգացողութիւնը խորապէս գրոչմուած պիտի ըլլար անոր վրայ: Այս ալ, հակառակ անոր, որ հետագային միշտ պիտի փորձէր «Պոլսից փախչել, Պոլիսը յաղթել»[2], Պոլսոյ հանդէպ չեչտուած հակակրանք ցուցաբերելով տարբեր առիթներով:

Մանօթ է Զարեանի կեանքին այն էջը, որ 1910ին Պելճիքայի մէջ նշանաւոր բանաստեղծ Էմիլ Վերհառնի հետ իր տեսակցութեան կը վերաբերի: Վերջինս իրեն թելադրած էր մայրենի լեզուով գրել: Այնքան յայտնի չէ, սակայն, որ գրողը, թէեւ ռուսագիր եւ ֆրանսագիր այդ ժամանակ, բոլորովին անծանօթ չէր հայերէնին: Վաղ մանկութեան, իր տան մէջ հայախօս էր, եւ 1904–1905ին հայերէն թատրոն խաղացած էր: Ըստ երեւոյթին, խօսակցական հայերէն գիտէր այն աստեն, սակայն, հայկական վարժարան յաճախած չըլլալը զինքը զրկած էր գրաւոր մշակոյթի չափամէն: Հետեւաբար, իր բուն հարցը գրելն էր: Գրաւոր մշակոյթը, ի վերջոյ, զինքը պիտի վերադարձնէր հայ մշակոյթի ընկալումին:

Վերհառնի խորհուրդին անսալով, գրականութեան ու փիլիսոփայութեան տոքթորան ստանալէ ետք Պրիւքսէլի մէջ, Զար-

1.– *Այս յօդուածը հայերէնով գեկուցուած է Մայիս 20, 2001ին՝ Ի. Սի. Էլ. Էյ. համալսարանին մէջ փրոֆ. Ռիչըրտ Յովհաննիսեանի կողմէ կազմակերպուած Պոլսոյ գիտաժողովին: Գրութեան հիմքը կազմող անգլերէն ընդարձակ բնագիրը գիտաժողովի գործերուն մէջ լոյս պիտի տեսնէ: Հոս խուսափած եմ մանրակրկիտ ծանօթագրութիւններէ՝ յօդուածը չծանրաբեռնելու համար: Այս նիւթին շուրջ ընթերցողը կը յղեմ մեր հետեւեալ ուսումնասիրութիւններուն.– «Կոստան Զարեանի շուրջ», Անթիլիաս, 1998, էջ 42–87. «Կոստան Զարեան Պոլսոյ մէջ՝ «Մեհեանէն առաջ», Յառաջ – Միտք եւ Արուեստ, Դեկտեմբեր 1998. «Յակոբ Օշական եւ Կոստան Զարեան», Յառաջ – Միտք եւ Արուեստ, Մարտ 1999:*

2.– *Կոստան Զարեան, Երկեր, Անթիլիաս, 1975,39:*

եան լեզուա-մշակութային վերաղարձի ճանապարհը պիտի բռնէր դէպի արեւմտահայութեան ոստանը՝ Պոլիսը: Ինչո՞ւ Պոլիսը եւ ոչ թէ Կովկասը՝ իր բուն օրրանը: Պատճառը պէտք է փնտռել այն իրողութեան մէջ, որ 1908–1909ին, Զարեան բանտարկուած էր Գերմանիա՝ ռուս սոցիալ-դեմոկրատներու կողքին իր հակացարական գործունէութեան համար, եւ հետեւաբար՝ իր մուտքը արգիլուած էր Ռուսական կայսրութիւն որպէս անբաղձալի տարր:

Պրիւքսէլէն ետք, հետեւաբար՝ Պոլիսը: Ու հակառակ նոյնինքն Զարեանի թէ որոշ կենսագիրներու պնդումներուն, նախ Պոլիսը եւ ապա միայն Վենետիկը:

Ըստ նորայայտ տուեալներու, Զարեանի Պոլիս առաջին կեցութիւնը Հոկտեմբեր 1910էն մինչեւ Յունիս 1911 երկարած է: Հոն կապուած է «Ազատամարտ» օրաթերթին չուրջ բոլորուած մտաւորականութեան, իր մասնաւորի՝ Գեղամ Բարսեղեանի ու Հրանտ Նազարեանցի հետ: Օրաթերթին մէջ երկու յօդուածներէ անկախ (դրական տեսաբանութիւն եւ նկարչութիւն), անոր գրական յաւելուածին մէջ 1910–1911ին Ֆրանսերէնէ թարգմանուած (տակաւին յստակ չէ թէ որո՞ւ ձեռքով) եօթը այլ գրութիւններ հրատարակած է, զորս կարելի է պայմանականօրէն «արձակ բանաստեղծութիւններ» կոչել:

Ինչո՞ւ այդքան կարճ ժամանակ Պոլիս կը կենայ: Պարզապէս որովհետեւ չի կրնար յարմարիլ անկումային մթնոլորտին.– «Յիշում է, առաջին հետաքրքրութեան յաջորդող հիասթափումը եւ զգուանքը: Ահաւոր եւ անճաշակ այդ դիմակահանդէսը»[3]: *Համիտեան տարիներու լճացումը, բնականաբար, կը չարունակուէր: Նորոգումի չարժում չկար դեռ, միայն՝ խանդավառութիւն, ապագայի ծիլեր: Հարկաւ, Զարեանի հայերէնի եւ հայութեան իմացութեան պակասը այդ անյարմարութեան մէջ դեր ունեցած է: Իր տուած բացատրութիւնը հետեւեալն է,–*

«Գլխիս մէջ դառն մտածումներ էին շրջում եւ սիրտս լեցուն էր ատելութեամբ:

Բոմոնտի գարեջուրը, մանտիկան, տապալած միդիան, երիտասարդ թուրքերը, Փարիզ տեսած սափրիչների գրականութիւնը, Պերայի պոռնիկները, Սկիւտարի դիւրին հայրենասիրութիւնը, Ստամբուլի վերջալոյսները եւ փայտէ տներից դուրս խուժող մլուկը եւ տապալած ձէթի հոտը՝ ծիծերը դուրս ընտած մօր կրծքի նման պրուող մի երկնքի տակ՝ անհետանում էին:

(...) Օտարների մէջ՝ օտար, օտար՝ նաեւ մերիններին մէջ:

Հայը, որ հայ չէ, լաւագոյն պարագային կրթուած կապիկ է:

Ու ահա թողնում էի Պոլիսը: Պարապ հոգով եւ թաղուած աչքերով: Պայուսակիս մէջ՝ լեցուն մոխիր, սրտիս մէջ՝ բոց:

3.– *Կոստան Զարեան, Բանկօօպը եւ Մամուրի ոսկորները, Անթիլիաս, 1987, 169:*

digitised by A.R.A.R.@

Փակո՛ւմ էր, կամ ո՛վ է իմանում, կարելի է՝ սկսւում էր մի չրջան»[4]:

Զարեան պիտի մեկնէր Վենետիկ՝ Մխիթարեաններու մօտ հայերէն սորվելու համար: Բայց, յարակարծօրէն, Պոլսոյ հետ իր կապերը չվզեց: Շարունակեց աշխատակցիլ մամուլին («Ազատամարտ», «Շանթ», «Ամէնուն տարեցոյցը») եւ յարաբերութիւն պահեց, ըստ երեւոյթին, Նազարեանցի հետ:

1912ի ամրան, Գանիէլ Վարուժան, Ահարոն եւ Յակոբ Սիրունի քով-քովի եկան «Աստեղատուն» անունով խումբ մը կազմելու համար, որուն նպատակն էր պարբերական մը հրատարակել եւ գրական ասուլիսներ կազմակերպել: Փոքրաթիւ խմբակին մէջ (ընդամէնը 13 հոգի) պիտի ներառնուէին, ի միջի այլոց, Զապէլ Եսայեանը, Կոմիտասը, Ռուբէն Զարդարեանը, Նազարեանցը, Զարեանը, Յակոբ Քիւֆէճեանը (ապագայ Օշականը) եւ Գեղամ Բարսեղեանը: Բայց ծրագիրը ձախողեցաւ, քանի որ Մեծուժան Պարսամեան եւ Ժագ Սայապալեան գլխաւորած էին խումբ մը՝ նոյն «Աստեղատուն» անունով ընկերութիւն մը ստեղծելու համար: Վարուժան եւ իր ընկերները քաչուեցան, իսկ մրցակիցները, ի վերջոյ, ոչինչ ըրին: Հոս հետաքրքրական է տեսնել Զարեանի անունը, որուն կցուած են ապագայ «Մեհեան»ի իր չորս ընկերներուն անունները:

Վենետիկ ամուսնանալէ ետք, Զարեան Պոլիս վերադարձաւ Փետրուար 1913ին: Նոյն միջոցին, Նազարեանց եւս ամուսնացաւ եւ մեկնեցաւ Իտալիա: Զարեան ու Նազարեանց, առայժմ անյայտ պարագաներու մէջ, իրենց կապերը խզեցին Փետրուար-Մայիս 1913ի ընթացքին: Բայց, մինչ այդ, նոր գրական չարժում մը, աւելի ճիշդ՝ գրական միջազգային հրատարակութիւններու չարքի մը ձեռնարկած էին, «Խենթ կամքեր» անունով, որմէ միայն նորայայտ փրանսերէն չրջաբերական նամակ մը յայտնի է:

1913 բացառիկ տարին պիտի տեսնէր Հայկական Հարցի այժմէականացումը, դիրերու գիւտի 1500ամեակի եւ տպագրութեան 400ամեակի նչումը: Մչակութային արտակարգ եռուզեռը բազմիցս փորձուած գրական չարժումին համար բարեբեր հող կը խոստանար: Գարնան, Վարուժան եւ Սիրունի «Աստեղատուն»ի ծրագիրը կեանքի կոչեցին «Նաւասարդ» տարեգիրքով, ինչ որ բաւարար չէր: Գրական չարժումը ամսագիր մը կը պահանջէր:

Նոյն տարուան վերջին եռամսեայի, Վարուժանի, Զարեանի, Օշականի, Բարսեղեանի եւ Ահարոնի մէկտեղումով «Մեհեան»ի առաջին թիւը՝ Յունուար 1914ին: Զարեան թերթին խմբագրապետը պիտի ըլլար, իսկ Քիւֆէճեան ու Բարսեղեան՝ խմբագիրներ:

4.– *Զարեան, Երկեր, 422-423:*

Մինչեւ օրս պարզուած չէ հանգամանալից հեղինակութիւնը: Ըստ Զարեանի, ինք գրած է փրանսերէն ու Վարուժան թարգմանած է հայերէնի. ըստ Օշականի, հաւաքական գործ մըն էր: Արմէն Զարեան պնդած է, որ իր հայրը գրած է զայն, ընկերները՝ միայն ստորագրած, իսկ Գրիգոր Պըլտեանի համաձայն, գրութիւնը Զարեան-Օշական-Վարուժան երրորդութեան արգասիքն է: Ըստ մեզի, ենթադրելի է, որ հինգ գրողները իրենց բաժինը բերած ըլլան, Զարեան ամբողջութիւնը չարադրած ըլլայ փրանսերէնով, իսկ Վարուժան՝ հայերէն թարգմանութիւնը կատարած: Հանգամանալից չորս կէտերը իրենց հեղինակները կը թուին ունենալ՝ Բարսեղեան (Հայ հոգիի պաչտամունքը), Զարեան (ձեւի ինքնուրոյնութիւն), Վարուժան (հայերէն լեզուի զարգացումը), Օշական (գրականութիւնը հեռու պահել լրագրութենէն ու քաղաքականութենէն):

Գրական ապստամբութեան առաջին փորձն էր: Ինքնակրկնութեան ու բառային ծամօնին դէմ՝ ինքնատպութիւն ու ինքնավստահութիւն, ձանձրոյթին ու յոգնութեան դէմ՝ ապագան նուաճելու պատրաստակամութիւն, զարբնելու եւ զարբնելու վճռակամութիւն: Վերջապէս՝ ազատութեան իսկական ըմբռնում մը:

Երրորդ թիւէն ետք, Վարուժան բաժնուեցաւ «Մեհեան»էն: Հակառակ անոր, որ Վարուժանի եւ մեհենական խումբի ըմբռնումները այդքան հեռու չէին իրարմէ, խզումը պէտք է վերագրել ո՛չ թէ Զարեանի ու Վարուժանի անձնական հարցերու (Օշական), այլ՝ արուեստի հակամարտ ըմբռնումներու առկայութեան, այսինքն՝ «տոհմիկ» եւ «օտար» գրականութեան հաչտեցումը: Զարեան «օտար» արուեստը արդիականացումի հոլովոյթի գլխաւոր տարրերէն մէկը կը նկատէր՝ «տոհմիկ» գրականութեան մէջ պատուաստումով: Ի վերջոյ, գրականութիւնը կրօնքը պիտի փոխարինէր որպէս հաւաքականութեան հոգեկազմիչ ազդակ, այս էր գլխաւոր դրոյթը, որ ամէն պարագայի ո՛չ Վարուժանի, ո՛չ Զարեանի, ոչ ալ Օշականի մօտ կապ ունէր հեթանոսականութեան վերադարձի կամ նման ժամանակավրէպ իրողութիւններու հետ:

Իր եօթը թիւերով, «Մեհեան»ը տեսաբանական կարեւոր հարցեր դրաւ, որոնք աւելի ուշ իրենց չարունակութիւնը պիտի ստանային Զարեանի եւ Օշականի գրականութեան մէջ:

Ամսագրին վերջին թիւը Յուլիս 1914ին լոյս տեսաւ: Վերջինը ըլլալու մասին որեւէ նչան չկար եւ նոյնիսկ «Մեհեան» տարեգիրքի ապագայ հրատարակութեան մասին ծանուցում մը տրուած էր: Թերթին անհետացումը պէտք է կապել Ա. աշխահամարտի պայթումին հետ: Փաստեր չկան ապացուցելու, որ Վարուժանի մեկնումէն ետք երկրորդ խզում մը եղած ըլլայ:

Զարեան խուսափեցաւ 1915ի Ապրիլի աքսորէն, վեց ամիս առաջ իր ընտանիքին հետ Պոլիսը լքած ըլլալով: Տարի

digitised by A.R.A.R.@

մը Պուլկարիա մնալէ ետք, 1915ի վերջերը Իտալիա հաստատուեցաւ, ուր վեց տարի պիտի ապրէր:

Զինադադարէն ետք, իր կապերը սկսաւ վերականգնել Պոլսոյ հետ, 1919ին դէպի Կովկաս իր ուղեւորութեան երթ ու դարձին կարճ կեցութենէ ետք: 1920ին աշխատակցեցաւ Միքայէլ Շամտանճեանի վերակենդանացած «Ոստան» պարբերաթերթին: Նոյնիսկ իտալերէն թարգմանութեամբ լոյս տեսած ու իրեն հռչակ բերած «Երեք երգեր...»ու հայերէն բնագիրը հրատարակելու անյաջող փորձ մը ըրաւ:

Հակառակ որոշ աշխուժացումի, արեւմտահայ մտքին ստացած հարուածը շատ խոր էր: Լճացումի նոր փուլը «Մեհեան»ը նախորդող շրջանին կը նմանէր, այն տարբերութեամբ, որ հիմա բարելաւումի կամ արմատական փոփոխութեան յոյս չկար: Ապրիլ 1920ին, Օշական Պոլիսէն պիտի գրէր Զարեանին.– «Ցաւիտենական գործունէութիւնն է հոս: Գիր ու գրականութիւն աւելի քան երբեք լքուած: Մարդիկ կը տարուին քաղաքականութեամբ եւ գրագէտներու սովին մէջ մարդ գրականութիւնն ալ ֆիչ-ֆիչ կը լքէ»: Իսկ Մայիսին աւելի կտրուկ պիտի ըլլար.– «Պոլիսէն երբ հեռացիր, գրականութեան վրայ, մեռելութիւն պիտի տեսնես»[5]:

Այս մութ հեռանկարներուն դէմ-յանդիման, տակաւին յստակ չէ ինչո՞ւ Զարեան հանդերձ ընտանեօք Նոյեմբեր 1921ին Պոլիս վերադարձաւ, չհաշուած՝ դրական նոր շարժումի մը ձեռնարկելու իր փափաքը: Կէս դար ետք, Սիրունի կը վկայէր, որ 1920-1921ին պոլսահայ մտաւորականութիւնը դարձեալ կուսակցական պատճառներով երկու կողմերու բաժնուած էր: Մինչ 1913ի կացութիւնը դարմանուած էր համազգային յոբելեաններու խանդավառութեամբ, 1921ին նման «հրաշք» մը պիտի պատահէր Յովհաննէս Թումանեանի Պոլիս այցելութեամբ: Նշանաւոր բանաստեղծին թելադրութեամբ, մտաւորականութիւնը քով քովի եկաւ Նոյեմբեր 1921ին եւ հիմը դրաւ Հայ Արուեստի Տան, որ համախմբող որոշ դեր մը պիտի ունենար, հակառակ իր կարճ գոյութեան: Անոր հիմնադիր անդամներէն եւ աշխոյժ գործակիցներէն մէկը Զարեանը պիտի ըլլար՝ Վահան Թէքէեանի եւ Օշականի հետ: Կուսակցական հակամարտութիւնները պիտի դադրէին:

Վեցամսեայ իր գործունէութեան ընթացքին, Հայ Արուեստի Տունը կազմակերպական աշխատանք տարաւ, արուեստի աշխատարան մը ստեղծեց եւ յոբելինական կարգ մը ձեռնարկներ կատարեց: Զարեան, իր մասնակցութիւնը բերելով հանդերձ, պիտի գրէր «Անցորդը եւ իր ճամբան»ին մէջ, թէ «սակայն, այստեղ եւս ամէն ինչ պանորամիկ է, ամէն ինչ ներկայացում

5.– *Վարդան Մատթէոսեան, «Յակոբ Օշականէն երկու նամակ Կոստան Զարեանին», Հասկ Հայագիտական Տարեգիրք, նոր շրջան, Է-Ը, 1995-1996, 274, 275:*

է եւ տեսարան: Ներքին բովանդակութիւնից զուրկ ենք: Փորձեր եղան միութեան կէտ գտնել՝ ի զուր: Բաւականանում ենք թէյասեղաններով, ցոյցերով, թատերական ներկայացումներով»[6]:

Հասկնալի է, որ այս տեսակ գործունէութիւնը անբաւարար էր Աղէտէն բխած ճգնաժամը դիմագրաւելու համար: 1914ին ճգնաժամին տրուած պատասխանը նոր դրական շարժումի մը սկզբնաւորումը եղած էր. կործանումէն ու ցրուումէն ետք, պատասխանը միայն գրական ուրիշ շարժումի մը ճամբով կրնար ըլլալ: 1920ին, Օշական պիտի գրէր Զարեանին, թէ «Պոլիսը աւելի ամայի է քան երբեք»[7], հետեւաբար իրենք պէտք է պարապը լեցնէին իրենց սեփական միջոցներով:

Նոր գրական ամսագրի մը գաղափարը Հայ Արուեստի Տան ծնունդէն առաջ հասունցած էր: Թումանեանի կողմէ հիմնադիր ընդունելութեան ժամանակ, Շահան Պէրպէրեան յայտարարած էր, որ իր խումբը նոր գրական ամսաթերթ մը պիտի հրատարակէր՝ հայ արուեստն ու արուեստագէտները բարձրացնելու համար, եւ այդ հանդէսը պիտի կոչուէր «Բարձրավանք»:

Առաջին թիւը Յունուար 1922ին լոյս տեսաւ՝ Զարեանի, Օշականի, Թէքէեանի, Շահան Պէրպէրեանի եւ Գեղամ Գավաֆեանի համատեղ խմբագրութեամբ: Հանդէսը «Մեհեան»էն աւելի կարճ տեւեց՝ հինգ թիւ, մինչեւ Յունիս: Անոր ծննդոցն ու պատմութիւնը հետազօտուած չեն: Զենք գիտեր, թէ հիմնադիրները ինչպէ՞ս քով քովի եկած էին: Տրուած ըլլալով, որ բոլորը Պոլիս էին Զարեանի ժամանումին առեն, կրնանք ենթադրել, որ վերջինս խումբը միաւորող ուժն էր, թէեւ, ի տարբերութիւն «Մեհեան»ի, հանդէսին առաջատարը չեղաւ:

Սակայն, 1922ը 1914 չէր, ոչ ալ «Բարձրավանք»ը՝ «Մեհեան»: Նոր փորձ մըն էր, բայց նախապատերազմեան «խենթութիւն»ը բացակայ էր անկէ: Հանգանակ մը չունէր, այլ մէկ էջնոց խմբագրական ներածութիւն մը, խորագրուած՝ «Առաջադրութիւններ», որ «Մեհեան»ի հետքը ունէր, թէեւ շատ աւելի չափաւոր ոճով ու խորքով: Հայ կեանքը խորհուրդով ու արուեստով ազնուացնել, խորհուրդն ու արուեստը կեանքով հիմնաւորել, հասարակաց գետին մը ստեղծել եւ հոգեկան ուժերը միաւորել, իւրօրինակ հայկական խորհուրդ մը ստեղծել. հայկական ոճը գտնել, գրականութեան մակարդակները բարձրացնել ու մաքրագործել: Այս առաջադրանքները գեղագիտական ծրագիր մըն էին, աւելի քան վճռական փոփոխութեան յայտարարագիր մը:

Հանդէսին մասին, Զարեան պիտի գրէր.–

«Այսօր, նորից փորձեր ենք անում: Մոխիրների տակից հայ

6.– *Զարեան, Երկեր, 37:*
7.– *Մատթէոսեան, «Յակոբ Օշականէն», 275:*

ոգու չմարած ածուխների կտորներ են ժողովում: Ադիատ գիւղացի կանանց նման՝ հնձուած ցորենի դաշտից՝ նիհար հասկեր են որոնում:

«Բարձրավանիճ» – իմբնամփոփումի փորձ: Այրուող անտառի մէջ՝ դիտարան: Նայում են»[8]:

Հանդէսին բովանդակութիւնը ցոյց կու տայ, որ իր գլխաւոր մտահոգութիւնը բարձր մշակոյթի կեդրոն մը մնալն էր, աւելի քան՝ ուժական երեւոյթ մը: Զարեան եւ Օշական չափաւորած էին «Մեհեան»ի չրջանի իրենց յախուռն ոճը, պահած ըլլալով հանդերձ իրենց դրական չափանիշներն ու քննադատական դիրքորոշումը:

Զարեան, որ Պոլսոյ մէջ նոյն 1922ին պիտի հրատարակէր իր առաջին հայերէն հատորը՝ «Օրերի Պսակը», «Բարձրավանք»ին աշխատակցեցաւ գլխաւորաբար թատրոնի հետ կապած նիւթերով: Պեզճիքեանի ու «Մեհեան»ի օրերէն թատրոնը իր մտասեւեռումը եղած էր: Թատրոնը, ըստ իրեն, վերականգնումի գլխաւոր ազդակը կրնար ըլլալ: Իր խօսքով, «արդի մտաւորական սերունդի առջեւ մի սոսկալի խնդիր է դրուած. կա՛մ ստեղծագործել, ի յայտ բերելով ազգային արժէքներով համակուած անհատականութիւն, կամ մեռնիլ՝ ազգի ֆիզիքական ոչնչացումին աւելցնելով եւ հոգեկան ոչնչացումը»[9]:

Զարեանի թատերական վիպերգին՝ «Երեք երգեր»ու առաջին երկու մասերը լոյս տեսան «Բարձրավանք»ի մէջ, որ ձեւով մը թատերական հանդէս դարձաւ: Օշական իր առաջին բեմադրուած թատերախաղէն՝ «Նոր պսակ»էն հատուած մը հրատարակեց, ինչպէս եւ Շիրվանզադէի մասին քննական ուսումնասիրութիւն մը: Մինչեւ իսկ Վ. Թէքէեան իր ողջոյնը տպուած միակ թատերախաղը՝ «Մայրերը», հանդէսին մէջ լոյս ընծայեց:

Թէ՛ Զարեան եւ թէ Օշական, իրականութեան մէջ, թատրոնը, զուտ գրական հարց չէին նկատեր, այլ վայր մը համայնքին ամբողջականութիւնը վերականգնելու համար: Զարեան «համադրութիւն բոլոր արուեստներուն» կը նկատէր թատրոնը, որ, որպէս այսպիսին, «ամենէն մօտն է ժողովրդին»[10]:

Իր ժամանումէն քանի մը ամիս ետք, Զարեան բոլորովին յուսահատ եղած էր, ինչպէս ցոյց կու տայ 20 Ապրիլ 1922ին Արշակ Զօպանեանին յղուած նամակը.–

«Արդի պայմանների մէջ, երբ լաւագոյնները մերոնցից մեծ մասամբ մեռած են եւ միւսներն էլ հեռու են Պոլսից, ստիպուած ենք ապրիլ անտանելի, դժնդակ միջավայրի մէջ: Արտասահմանից [յ]ետոյ գալ ընգթել այսպիսի մի վայր ուր ամենատարրական բաները պէտք է երկարօրէն բացատրել, ուր 20–30 տարիէ ի վեր ընդունուած ճեւերը լոյսից եկած տարօրինակութիւնների տպաւորութիւն

8.– *Զարեան, Երկեր, 36:*

9.– *Կոստան Զարեան, «Հայ թատրոն», Բարձրավանք, Փետրուար 1922, 66:*

10.– *Կոստան Զարեան, «Թատրոն», Բարձրավանք, Յունուար 1922, 36:*

են թողնում, ուր այսպէս տուած գրագէտները եւ արուեստագէտները տգէտ են վարուելի նման – ի՛նչ կ'ուզէք որ լինի: Այդ ամէնը գրում եմ ձեզ, որովհետեւ յիշում եմ որ խորհուրդ էիք տալիս ինձ Պարիզ կամ արտասահման մնալ եւ գրական շարժումը հաւաքաբար այստեղ սկսիլ: Իրաւունք ունէիք...»:

Իսկ յաջորդ պարբերութեան մէջ իր անչեղ դաւանանքը կը յայտնէը.

«Բարձրավանիքը՛ տեսած էք անշուշտ. նա էլ ընդհանուր տխմարութեան կենդանային ոխն է շարժում միայն... Թէքէեանը կարդաց ինձ ձեր վերջին նամակներից մէկը ուր փափաք էք յայտնում բոլորովին գրականութեան նուիրուիլ: Կ'ուզէի ասել ձեզ որ մինչեւ որ բարոյապէս չը կազմակերպուինք երբէք այդ չպիտի լինենք եւ այդ բարոյական միութիւնը միայն արուեստը եւ գրականութիւնը կարող է առաջ բերել: – Խորապէս համոզուած եմ դրան: Ուստի ողջունում եմ ձեր այդ որոշումը»[11]:

Ի տարբերութիւն 1914ին, երբ վերածնունդի մը եւ փայլուն ապագայի մը յոյսը բոլոր հոգիներուն մէջ ներկայ էր, հիմա հաւատքը փչրուած էր եւ միջակութիւնը իր ակռաները ցոյց կու տար: «Անցորդը»ի մէջ, Զարեան գրեթէ պիտի կըրկնէր Զօպանեանին իր դրածը.

«Մարած հրդեհի փլատակների տակ ջրակոյտներ են մնացել եւ գորտեր են ծնուել: Փոքրամիտ գրչակներ, լաւագոյնների մահից յետոյ, այլեւս անզուսպօրէն լրբացած, Ստամբուլից մինչեւ Պերա, ոռնում են: Դեռ դիակի հոտ է գալիս: Վարնոց սրճարաններից հարբած մարդիկ դուրս են փախում այլեւս անապագայ այս աշխարհը:

Ամէն ինչ մեռնում է»[12]:

Այս զարգացումները քեմալականութեան անկասելի յառաջխաղացքին եւ նոր աղէտի մը վտանգին դրեթէ զուգահեռ էին: Իզմիրի աղէտը՝ 1922 Օգոստոսին, մտաւորականութեան անմիջական հակազդեցութիւնը յառաջ բերաւ: Նոյն տարուան երկրորդ կէսին Պոլսոյ վերջնական լքումը տեղի ունեցաւ ու գրական չարժումի վերջին յոյսերը մարեցան: 1915ի սփոռումին եղրափակիչ արարն էր:

Խորհրդահայ նորահաստատ վարչակարգը արտասահմանի զանազան մտաւորականներ հայրենիք վերադառնալու հրաւիրած էր: Օշական ու Զարեան Երեւանի համալսարանին մէջ դասախօսելու հրաւէր ստացան: Զարեան ընդառաջեց, Հոկտեմբեր 1922ին իր ընտանիքով Երեւան փոխադրուելով, ուր պիտի մնար մինչեւ Յունիս 1924: Պոլիսը իր ղռները փակած էր իր ետին:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

11.– *Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարան, Երեւան, Արշակ Զօպանեանի ֆոնտ, I բաժին, թիւ 2131: Պահած ենք նամակին լեզուական եւ ուղղագրական հարազատութիւնը:*

12.– *Զարեան, Երկեր, 36:*

digitised by A.R.A.R.@

Կ. Արրահամեան

«ԱՐԱՍ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱՏԱՆ ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՄՆԵՐԸ...

«Արաս Հրատարակչատուն»ը հիմնած է 1993ին՝ Խթանպուլի մէջ, գիր ու գրականութեան հետ մօտէն առնչութիւն ունեցող եւ ուսուցչական փորձառութենէ անցած սիրողներու խումբի մը կողմէ:

Խմբակին ամէնէն նշանաւոր անդամն է Հայ գիւղագրութեան ժամանակակից ներկայացուցիչ, Տիգրանակերտի ծնունդ, արձակագիր Մկրտիչ Մարկոսեանը: Իր մայրենի լեզուն սորվելու համար Պոլիս գաղթած այս «գաւառացի» տղան, չնորհիւ գրելու իր ձիրքին, կամքին ու խթանպուլահայ գրողներու քաջալերանքին, երեւնալու սկսաւ «Մարմարա» օրաթերթի գրական էջերուն եւ «Թօ» ամսագրին մէջ: Մարկոսեան, Հայ գրականութեան անդաստանէն ներս մուտք գործեց «Մեր այդ կողմերը» *խորագրեալ գիւղագրական-յուշագրական հատորով, որ 1988ին արժանացաւ Ֆրանսահայ գրողներու «էլիզ Գավուքճեան-Այվազեան» գրական մրցանակին: Իսկ նոյնին Թրքերէն Թարգմանութիւնը՝* «Կեավուր մահալլէսի»*ն ցարդ արժանացած է 8 հրատարակութիւններու:*

«Արաս Հրատարակչատուն»էն ներս, Մարկոսեանին սերտօրէն կը գործակցի Թովմասեան ամոլը: Տիկ. Փայլինէ Թովմասեան երկար տարիներ ուսուցչութեամբ պարապած է խթանպուլահայ վարժարաններուն մէջ, եւ մեծ ներդրում ունեցած մանկապատանեկան գրականութեան ծիրէն ներս, եւ խմբագրած օրաթերթերու չաբաթական մանկապատանեկան էջերը, գրավարժութեան տետրակներով եւ մանկական զուարճալիքներով: Եղուարդ Թովմասեանն ալ մօտէն առնչութիւն ունեցած է խթանպուլահայ գրական եւ գեղարուեստական կեանքին հետ: Ունի թարգմանական աշխատանքներ, որոնցմէ կ'արժէ նշել Յովհաննէս Թումանեանի «Գիգոր»*ի Թրքերէն Թարգմանութիւնը, որ ցարդ երկու հրատարակութեան արժանացած է: «Արաս»ի հրատարակչական աշխատանքներուն մեծապէս կ'օգնեն նաեւ Մարկոսեանի եղբայրը՝ Արտաշէս Մարկոսեան, Տիկ. Թագուհի Զաման (տաղանդաւոր դաշնակահար Սայաթ Զամանի մայրը) եւ երիտասարդ պատմուածագիր Ռոպէր Քոփթաչ:*

«Արաս»ի հրատարակչական յաջողութեան նպաստած է իրենց հրատարակած գիրքերու հանրամատչելիութիւնը, չունկայական պայմաններու յարմարումը եւ մանաւանդ որդեգրումը «Գրպանի գիրք»ի տպագրական համաչափութեան: Բացառելով հայերէն քանի մը հրատարակութիւններն ու Օտեանի «Ընկեր Փանջունի»*ի Թրքերէն թարգմանութիւնը, իրենց բոլոր գիրքերը տպագրած են 13 × 19.5 սմ. չափով եւ 3000 օրինակ տպաքանակով: «Արաս» ցարդ հրատարակած է 20 խորագիր հայերէն եւ 44 խորագիր Թրքերէն գիրք: Հրատարակուած ընդհանուր 64 հատորներէն 27ը վերահրատարակութիւն են, որոնցմէ 3ը հայերէն, իսկ 24 խորագիր ալ Թրքերէն:*

«Արաս»ի առաջին հրատարակութիւնը Մ. Մարկոսեանի «Մեր այդ կողմերը» *խորագրեալ գիւղագրական-յուշագրական պատմուածքներու հայերէն եւ Թրքերէն վերահրատարակութիւններն էին: Մարկոսեանի պատմուածքներու հայերէն հաւաքածոյին առաջին տպագրութիւնը լոյս տեսած էր 1984ին, Ռ. Հատտէճեանի «Մուրատ Օֆսէթ» տպարանէն, իսկ Թրքերէն թարգմանութիւնը՝* «Կեավուր մահալլէսի»*ն՝ 1992ին, «Պէպէքուսուն Էվթաբլարը» հրատարակչատունէն: Ի զարմանս չատերու (չատ հաւանաբար «Արաս»ի հիմնադիրներն ալ ներառեալ),* «Կեավուր մահալլէսի»*ի ժողովրդական լայն հետաքրքրութեան արժանացումը իսկական խթան կը հանդիսանար հրատարակչական լայնածիր աշխատանքի, եւ կարճ ժամանակի մը ընթացքին ձեռք կը բերուէր հետեւեալ արգիւնքը.*

	Հայերէն հրատ.	Թրքերէն հրատ.	Ընդհանուր
1994	2	1	3
1995	4	4	8
1996	1	5	6
1997	1	3	4
1998	4	10	14
1999	5	6	11
2000	1	14	15
2001	2	1	3
	20	44	64

Առանձնացնելով Մ. Մարկոսեանի հեղինակութիւնները, կ'արժէ նշել, թէ ներկայիս կը պատրաստուի «Մեր այդ կողմերը» *հատորին 4րդ, իսկ* «Կեավուր մահալլէսի»*ի 9րդ տպագրութիւնը: Իսկ* «Կեավուր մահալլէսի»*ի չարունակութիւնը հանդիսացող* «Սէօյլէ Մարկոս, ներէլիսէն»*ը արժանացած է 6րդ եւ ներկայիս այս չարունակութեան վերջին օղակը՝* «Պիւէթիմիզ Խթանպուլա Ֆէսիլտի»*ն ալ 4րդ տպագրութեան: Հարկ է հոս արձանագրել, թէ* «Մեր այդ կողմերը» *թարգմանուած եւ հրատարակուած է նաեւ քրտերէնով:*

digitised by A.R.A.R.@

Ի մտի ունենալով պոլսահայ ներկայ իրականութիւնը, յոյժ գնահատելի պէտք է նկատել «Արաս»ի հայերէն հրատարակութիւնները, մանաւանդ, որ Թրքախօսութիւնը տիրապետող է գաղութին մէջ: «Արաս»ի յաջողութեան բուն գրաւականը կը կազմէ Թուրք գրական եւ մամուլի շրջանակներէն փոխանցուած գնահատանքը եւ, մա՛նաւանդ՝ անհաւատալի փոխանցուած գնահատանքը եւ, մա՛նաւանդ՝ անհաւատալի փոխանցուած գնահատանքը Մ. Մարկոսեանի 3 գիրքերուն 17, Մնձուրիի 2 գիրքերուն 4, Գրիգոր Ճէլհանի 2 գիրքերուն 4, եւ Զաւէն Պիպէոեանի վէպին ալ 3 տպագրութեան արժանացած ըլլալուն փաստը: Եւ բոլոր տպագրութիւնները ալ հրատարակուած են 3000ական տպաքանակով:

Սկզբնական տարիներու «երկչոտութիւն»ը թօթափած, եւ ձեռք բերուած հրատարակչական եւ շուկայական փորձառութեամբ «զինած», 1998ին «Արաս հրատարակչատուն»ը դիմեց յանդուգն քայլի մը – մասնակցութիւն Իսթանպուլի 17րդ «Թիւաֆ»ի գիրքի տօնավաճառին: Տենդոտ աշխատանքէ մը ետք, տօնավաճառին մէջ ցուցադրուելու եւ վաճառուելու համար հրատարակուեցան.

– Զ. Պիպէոեանի «Մրջիւններու վերջալոյսը» *վէպի Թրքերէն Թարգմանութիւնը* («Պապամ աշգալէյէ կիթմէտի»)*, Թարգմանութեամբ Ս. Մալխասեանի:*

– Ե. Կոպէլեանի պատմուածքներու հաւաքածոյին Թրքերէն Թարգմանութիւնը («Մէմլէգէթինի էօզլէյէն եէնկէչ»*, Թարգմանութեամբ Յ. Կոպէլեանի).*

Արձանագրուած արդիւնքը ո՛չ միայն սպասուածէն աւելի դրական էր, այլեւ խրախուսելի՝ իրենց Թարգմանական հրատարակութիւնները ընդարձակելու ուղղութեամբ:

Արդարեւ, ընթացիկ վերահրատարակութիւններու կողքին, յաջորդ տարուան տօնավաճառին համար հրատարակուեցան.

– Ա. Փէհլիվանեանի «Բաղաճի ժխորին մէջ» *բանաստեղծութիւններու հաւաքածոյին Թրքերէն Թարգմանութիւնը* («Էօզկիւրլիւճ իճի ատըմ էօթէտէ տէյիլ»*, Թարգմանութեամբ Ռ. Մաչոյեանի):*

– Մ. Մարկոսեանի «Տիգրիսի ափերէն» *խորագրեալ գիւղագրական-յուշագրական հայերէն հատորը:*

– Ա. Օշական-Ոսկերիչեանի «Ոսկի պտուկը» *խորագրեալ մանկապատանեկան հայերէն հատորը:*

Տօնավաճառի յաջողութիւնը ամբողջական էր թէ՛ ծանուցումի եւ թէ սպառումի տեսակէտէն: Յաջողութիւն մը, որ մղիչ ուժ կը հանդիսանար ապագայի ծրագիրներ մշակելու: Որոշակիօրէն անհաւատալի կը թուէր, թէ քանի մը օրուան ընթացքին տօնավաճառի տաղաւարին մէջ ծախուած էր մէկ տարուան մէջ հազիւ վաճառուելիք հայերէն գիրք: Իսկ Թրքերէն հրատարակութիւնները... պարզապէս յափշտակուած էին հայ եւ Թուրք ընթերցասէր հասարակութեան կողմէ: Տօնավաճառէն ներս արձանագրուած աննախընթաց յաջողութիւնը հրատարակիչներու առջեւ յաղթահարելի նոր սահմաններ կը պարզէր. ուրկէ՞ գտնել երկու լեզուներու տիրապետող Թարգմանիչներ եւ ինչ Թարգմանել...

Ներկային տենդոտ աշխատանքը կրկին կը յաղթահարէր ցցուող դժուարութիւնները եւ 2000 Թուականի տօնավաճառին «Արաս հրատարակչատուն»ը կը մասնակցէր հրատարակութիւններու ճոխ հաւաքածոյով մը.

– Ե. Օտեանի «Ընկեր Փանջունի» *երգիծավէպին Թրքերէն Թարգմանութիւնը* («Եզտաշ Փանջունի»*), Թարգմանութեամբ Ս. Մալխասեանի:*

– Գ. Քէշրովբեանի «Հայոց աւանդական պատմութիւն» *անուն ուսումնասիրութեան Թրքերէն Թարգմանութիւնը* («Միթոլոժիք էրմէնի թարիհի»*), Թարգմանութեամբ Ս. Սերովբեանի:*

– Ե. Սրմաքէշխանլեանի ձկնորսներու կեանքէն առնուած պատմուածքներու Թրքերէն Թարգմանութիւնը («Պալըքչը սեվտասը»*), Թարգմանութեամբ Ա. Պարոնեանի:*

– Րաֆֆի Քէպապճեանի Թրքերէն պատմուածքներու հաւաքածոն («Քոնուշ, Հալիլ պէյ, Ֆոնուշ»*).*

«Զարթօնք» *օրաթերթի 30 Մարտ 1999 Թուակիր համարին մէջ,* «*«Արաս հրատարակչատուն»*՝ Հայ Գրականութեան բացուող պատուհանը» *խորագրուած յօդուածով ներկայացուցած ենք հիմնադրութենէն մինչեւ Մարտ 1999 Թուականը «Արաս» հրատարակչատան հրատարակած հայերէն եւ Թրքերէն գիրքերը: Ստորեւ կը ներկայացնենք Մարտ 1999 Թուականէն մինչեւ այսօր հրատարակուած գիրքերը:*

I- Հայերէն Հրատարակութիւններ

ԺԹ– Մկրտիչ Մարկոսեան
«Տիգրիսի ափերէն»
(Իսթանպուլ, 1999, 160 էջ, 13 × 19.5սմ.)

Հատորին մէջ իւ մի բերուած են, 1958–1993 տարիներուն «Թօ» *ամսաթերթի եւ* «Ժամանակ» *եւ* «Մարմարա» *օրաթերթերու մէջ Մկրտիչ Մարկոսեանի հրատարակած պատմուածքները:* «Տիգրիսի ափերէն»*ը Մարկոսեանի հայալեզու երկրորդ հատորն է, ուր ներփակուած պատմուածքները ներկայացուած են* «Գիւղագրութիւն» *(9 պատմուածք),* «Գրական փորձեր» *(13 պատմուածք),* «Էնդի դէմէն ուշացած նամակներ» *(4 պատմուածք) խորագիրներուն տակ: Հատորը կը պարունակէ նաեւ Մարկոսեանի լուսանկարը, կենսագրական տուեալները եւ բառարան մը:*

digitised by A.R.A.R.@

ԺԴ- Անահիտ Օշական-Ոսկերիչեան

«Ոսկի պտուկը»
(Խմբանպուլ, 1999, 48 էջ, 16 × 23սմ.)

Անահիտ Օշական-Ոսկերիչեան՝ դուստրը հանրածանօթ գրագէտ եւ գրաղատ Յակոբ Օշականի, Յորդանան բնակող վաստակաւոր ուսուցչուհի է եւ մանկագիր: Գիրքը առաջինն է Հեղինակին մանկապատանեկան պատմուածքներու քառահատոր շարքին, եւ կը բովանդակէ 12 պատմուածք, քաղուած հայկական, յունական, հռոմէական, ամերիկեան, հնդկական, անգլիական, բերուական-հնդկական եւ հնդկական ժողովուրդներու աւանդական բանահիւսութիւններէն: Պատմուածքները նկարազարդուած են Սերոժէ Ռուբինեանի կողմէ:

ԺԵ- Վերճիհան Զիֆլիօղլու

«Անանուն երազ»
(Խմբանպուլ, 2000, 72 էջ, 11 × 20սմ.)

Երիտասարդ բանաստեղծուհի Վերճիհան Զիֆլիօղլու ուսանած է Ֆերիզիւղի Մերամեթճեան եւ Բանկալթիի վիճննական Միխիթարեան վարժարանները, եւ աւարտած Անատոլու համալսարանի ընկերային յարաբերութիւններու ճիւղը: Վկայուած է նաեւ իբրեւ օդանաժիշտ: Գրել սկսած է Թրքերէն լեզուով: Իր հայերէնի ուսուցչուհի Տիկ. Մարլէն Ձիմպիւչեանի (Տիկ. Զարեհ Խրախունի) քաջալերանքով սկսած է ստեղծագործել իր մայրենիով, եւ աշխատակցած «Մարմարա», «Ժամանակ», «Ակօս», «Նոր սաե» եւ «Հիւրրիյէթ»ի: «Անանուն երազ»ը բանաստեղծուհիին երեխայրիքն է, որ կը բովանդակէ 46 բանաստեղծութիւն, գրուած 1991-1998 տարիներուն:

ԺԶ- Յակոբ Այվազ

«Լուցիֆա տուտու»
(Խմբանպուլ, 2001, 168 էջ, 13 × 19.5սմ.)

Վաստակաւոր դերասան, ռեմադրիչ, հրապարակագիր եւ խմբագիր Յակոբ Այվազ ծնած է 1911ին: 50 տարի անդադար (1946-1996) խմբագրած ու հրատարակած է արուեստներու եւ թատրոնի նուիրուած «Ֆուլիս» ամսաթերթը: Ունի թատերագրութիւն մը՝ «Շատերէն մէկը» (Խմբանպուլ. 1950, թարգմանուած նաեւ Թրքերէնի), եւ «Ֆուլիս»ի դաղարէն ի վեր կ'աշխատակցի «Ակօս» շաբաթաթերթին, ուր կը գրէ թատերական իր յուշերը եւ «Լուցիֆա տուտու»ի քրոնիկները: 1968-1996 տարիներուն, «Ֆուլիս»ի մէջ Պոլսոյ հայավարի, ռամիկ լեզուով եւ Լուցիքա Տուտու գրչանունով Յ. Այվազ ստորագրած է մօտ 280 յօդուած, որոնցմէ 48ը ներփակուած են ներկայ հատորին մէջ:

ԺԷ- Աւետիք Սրկ. Մանուկեան

«Օրագրութիւն սարկաւագի». *20 Փետ. - 7 Ապրիլ 1939*
Թորգոմ արեղայ Մանուկեան.
Քառատունք ձեռնադրութեան. 22 Յուլիս - 14 Օգոստոս 1939.
(Խմբանպուլ, 2001, 172 էջ, 16 × 24սմ.)

Հատորը արտատպումն է Երուսաղէմի ներկայ պատրիարք՝ Թորգոմ արք. Մանուկեանի քահանայական կոչում ստացած տարիներուն բռնած յուշատետրին: Պատրիարքը, երկոտասնեակ հեղինակութիւններու շարքին՝ հրատարակած է նաեւ Շահան Պէրպէրեանի եւ Թէոդիկի գործերը, եւ վերահրատարակած հայ եկեղեցւոյ մէջ օգտագործուած բազմաթիւ աղօթագիրքեր: Այժմ կը պատրաստէ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը Կոմիտասեան պատարագի մասին:

II- Թրքերէն Հրատարակութիւններ

ԺԱ- Գրիգոր Ձէյհան

«Աթքնը նալլադը ֆելէք տիւշտիւ փէշիմիզէ»
(Խմբանպուլ, ա. տպ. 1999, բ. տպ. 2000, 152 էջ, 13 × 19.5սմ.)

«Աթքնը նալլադը ֆելէք տիւշտիւ փէշիմիզէ»ն («Բախտը իր ձին պայտեց եւ ինկաւ մեր եռեւէն») *Գրիգոր Ձէյհանի (1926-1999)* «Սէֆէրպէրլիֆ թիւրֆիլէրիյլէ պիւյիւտիւմ» *պատմուածքներու հաւաքածոյին չարունակութիւնը կարելի է նկատել: Ձէյհան կը չարունակէ, միշտ Զառայի բարբառով, ներկայացնել 1930-40 թուականներու իր ծննդավայրի փոքրամասնական կեանքը: Գիրքը կը բովանդակէ հեղինակին լուսանկարը, կենսագրական տուեալները եւ 6 պատմուածք:*

Ձէյհանի պատմուածքներու երկու հատորներուն գտած ժողովրդականութեան վրայ, «Պէլկէ» հրատարակչատունը «Թիւյափ»ի 18րդ տօնավաճառին հասցուց «Գարըյը գիմլէր չալըյօր» («Ո՞վ է դուռը զարնող»ը) յուշագրական վէպը: Հոն, Ձէյհան, չատ սահուն ոճով կը պատմէ իր ծնողներուն «արկածախնդրութիւն»ները Համաչխարհային Առաջին պատերազմի տարագրութեան տարիներուն: Ձէյհան իր մահկանացուն կնքեց, իր վէպին լոյս տեսնելէն ամիս մը առաջ:

ԺԲ- Արամ Անտոնեան

«Պալխան սավաշը»
Թարգմ. Զաւէն Պիպեռեան
(Խմբանպուլ, 1999, 528 էջ, 13 × 19.5սմ.)

digitised by A.R.A.R.@

«Պալքան սավաշը» («Պալքանեան պատերազմը») թրքերէն թարգմանութիւնն է Արամ Անտոնեանի (1879-1951), 1912-13 տարիներուն Կ. Պոլսոյ մէջ լոյս տեսած հինգ հատոր «Պատկերազարդ ընդարձակ պատմութիւն Պալքանեան պատերազմին»: Պատմական հարուստ նախանիւթ պարունակող այս հատորին թարգմանութիւնը նախապէս հրատարակուած էր 1975ին, «Սանտէր» հրատարակչատան կողմէ, «Պալքան հարպի թարիհի» («Պատմութիւն Պալքանեան պատերազմի») խորագրին տակ: Հատորը կը պարունակէ հեղինակին եւ թարգմանիչին լուսանկարները, կենսագրական տուեալները, ինչպէս նաեւ Զաւէն Պիպեռեանի կողմէ ստորագրուած «Ա. Պալքանեան պատերազմէն խոէ տեղի ունեցած դէպքեր» խորագրեալ վերջաբանը: Զ. Պիպեռեան (1921-1984) թրքերէնի թարգմանած է նաեւ Մաքսիմ Կորքիի «Մայր»ը, եւ Էբթըն Սինքլէրի եւ Ժէգ Լոնտոնի բազմաթիւ հեղինակութիւնները:

ԺԳ- Արամ Փէհլիվանեան
«Էօզկիւրլիւք իքի ատըմ էօթէտէ տէյիլ»
Թարգմ. Ռուբէն Մաչոյեան
(Իսթանպուլ, 1999, 128 էջ, 13 × 19.5սմ.)

«Էօզկիւրլիւք իքի ատըմ էօթէտէ տէյիլ» («Ազատութիւնը երկու քայլ անդին չէ»), թարգմանութիւնն է Արամ Փէհլիվանեանի (1917-1979, գրական անունով՝ Ա. Ծաւարշ), 1949ին Իսթանպուլի մէջ լոյս տեսած «Քաղաքի ժխորին մէջ» բանաստեղծական հաւաքածոյին: Հատորը կը պարունակէ Ա. Ծաւարշի լուսանկարը, կենսագրական տուեալները, ինչպէս նաեւ 1962-3 եւ 1977-79 գրի առած հայերէն (թրքերէնի թարգմանուած) թէ թրքերէն բանաստեղծութիւնները: Յաւելուածական բաժնով մը տրուած է Ա. Ծաւարշի մասին վկայութիւններ՝ Վ. Իհմալեանէն, Թ. Թորանեանէն, Ս. Փ. Զանգուէն, Ա. Ալեքսանեանէն եւ դստեր՝ Մելինէ Փէհլիվանեանէն: Որքան ալ հատորին մէջ թարգմանիչին անունը չէ նշուած, ներածական բաժնի շնորհակալական խօսքէն կը հասկցուի, թէ Ա. Ծաւարշի բանաստեղծութիւնները թրքերէնի թարգմանած է իր գաղափարակից ընկերներէն՝ հրապարակագիր եւ խմբագիր Ռուբէն Մաչոյեան (1928-1999):

ԺԴ- Յակոբ Մնձուրի
«Աթինա, թուզուն վա՞ր մը»
Թարգմ. Սիլվա Գույումճեան-Մարկոսեան
(Իսթանպուլ, ա. տպ. 2000, բ. տպ. 2000, 160 էջ, 13 × 19.5սմ)

«Աթինա, թուզուն վա՞ր մը» («Աթինա, աղ ունի՞ս»), Հայ գիւղագրութեան մեծանուն վարպետ Յակոբ Մնձուրիի (բուն անունով Յակոբ Տէմիրճեան, 1886-1978), 1966ին Իսթանպուլի «Մարմարա» օրաթերթի տպարանէն լոյս տեսած «Արմտան»էն առնուած 23 պատմուածքներու թարգմանութիւնն է: Հատորը կը պարունակէ Մնձուրիի լուսանկարը, կենսագրական տուեալները եւ պատմուածքներու մէջ տեղանուններու այսօրուան աշխարհագրութեան համապատասխան անուանումները: «Արմտան»ի մնացեալ 21 պատմուածքներու թարգմանութիւնը նախապէս լոյս տեսած էր կրկին «Արաս»ի հրատարակութեամբ՝ «Արմըտան, Ցըրաթըն էօթէ եանը» խորագրին տակ (ա. տպ. 1996, բ. տպ. 1998): Մնձուրիի «Տեղեր՝ ուր ես եղեր եմ» կենսագրական-յուշագրական հատորն ալ թարգմանուած էր թրքերէնի «Իսթանպուլ անըլարը 1897-1940» («Կ. Պոլսոյ յուշեր» 1897-1940) խորագրին տակ, կրկին Ս. Գույումճեանի թարգմանութեամբ եւ հրատարակուած «Թարիհ վագֆը եուրթ եայընլարը»ի կողմէ (ա. տպ. 1993, բ. տպ. 1994):

ԺԵ- Զաւէն Պիպեռեան
«Եալնըզլար»
(Իսթանպուլ, 2000, 208 էջ, 13 × 19.5սմ)

Նոյնինքն հեղինակին կողմէ գրի առնուած «Եալնըզլար»ը («Միայնակները»), 1954ին Իսթանպուլ լոյս տեսած «Լկրտածը» վէպին թարգմանութիւնն է:

«Եալնըզլար»ը նախապէս լոյս տեսած էր «Ճօնճիւ» (ա. տպ. 1966), եւ Փայէլ (բ. տպ. 1966) հրատարակչատուներու կողմէ: Հատորը կը պարունակէ հեղինակին լուսանկարը, կենսագրական տուեալները եւ բառարան մը:

ԺԶ- Ժագլին Չէլիք
«Գում Սաակիտէ Գումգաբը»
(Իսթանպուլ, 2000, 112 էջ, 13 × 19.5սմ.)

«Գում սաակինտէ գումգաբը» («Աւազի ժամացոյցին մէջ Գումգաբը»), թրքագիր 1968, Տիգրանակերտի ծնունդ երիտասարդ պատմուածագիր Ժագլին Չէլիքի «Էօքիւզ», «Վարլըք», «Հալիչ էտէպիյաթ», «Ուչ» եւ «Փէսաթ» պարբերաթերթերու մէջ հրատարակած 13 պատմուածքներու հաւաքածոն է: Գիրքը կը պարունակէ Չէլիքի լուսանկարը եւ կենսագրական տուեալները: Ժ. Չէլիք գրել սկսած է թատերական սքէչներով, եւ ծանօթ է թրքական մամուլին մէջ ստորագրած գրախօսականներով, եւ հայ գրողները ծանօթացնող յօդուածներով եւ հարցազրոյցներով: Չէլիք, 1999էն յիշատակութեան արժանացաւ

digitised by A.R.A.R.@

«Վարլըք Հրատարակչատուն»ի «Եաչար Նապի Նայըր» պատմըւածքի մրցանակին:

Ժէ– Երուանդ Օտեան
«Եօլտաշ Փանջունի»
Թարգմ. Սիրվարդ Մալխասեան
(Իսթանպուլ, 2000, 152 էջ, 14.5 × 21սմ.)

«Եօլտաշ Փանջունի» (*«Ընկեր Փանջունի»*) ***Թրքերէնի թարգմանութիւնն է Երուանդ Օտեանի (1896–1926) հանրածանօթ Փանջունեական Թրիլոժիի*** «Առաքելութիւն մը ի Ծապլվար». (*«Ընկերվարական ևամակներ ընկեր Փանջունիէ»*), ***եւ*** «Ընկեր Փանջունի», ***եւ*** «Ընկեր Փանջունի ի Վասպուրական» ***երդիծավէպերուն: Թարգմանութիւնը նկարագրուած է Ալ. Սարուխանի (1898–1977) կողմէ, մօտ 200 երգիծանկարներով: Հատորը կը պարունակէ նաեւ Օտեանի եւ Սարուխանի լուսանկարները եւ կենսագրական տուեալները: Իբրեւ վերջաբան տրուած է Փրոֆ. Անահիտ Տէր Մինասեանի 1992ին լոյս տեսած*** «Ազգայնականութիւնը եւ ընկերվարութիւնը Հայ յեղափոխական շարժման մէջ» ***խորագրեալ դիրքին Թրքերէն թարգմանութեան ամփոփումը: Թարգմանիչը՝ 1962ի ծնունդ Սիրվարդ Մալխասեան, Թրքերէնի թարգմանած է նաեւ՝***

– ***Արա Կիւլէրի*** «Բաբելոնէն եոթ պիտի ապրիմ» ***(1996):***

– ***Զաւէն Պիպէոեանի*** «Մրջիւններու վերջալոյսը» ***(ա. տպ. 1998, բ. տպ. 1999, գ. տպ. 2000):***

– ***Հրանդ Ասատուրի*** «Կ. Պոլսոյ Հայերը եւ իրենց պատրիարքները» ***(անտիպ. թարգմանած վաղարշակ դպիր Աերովբեանի դործակցութեամբ):***

ԺԸ– Գեղամ Քերովբեան
«Միթոլոժիք էրմէնի թարիհի»
Թարգմ. Սարդիս Սերովբեան
(Իսթանպուլ, 2000, 112 էջ, 13 × 19.5սմ.)

«Միթոլոժիք էրմէնի թարիհի»***ն Թրքերէնի թարգմանութիւնն է Գեղամ Քերովբեան-Իչքոլի (1924–1980), 1968 թուականին լոյս տեսած*** «Հայոց աւանդական պատմութիւն» ***աշխատասիրութեան առաջին հատորին, որ կ'ընդգրկէ Հայկազունեաց շրջանը: Հեղինակը, յաջորդական 6 հատորներով ծրագրած էր լոյս ընծայել–Արշակունեաց Թագաւորութեան, պարսիկ մարզպաններու, արաբ ոստիկաններու, Բագրատունեաց Թագաւորութեան, Ռուբինեան Թագաւորութեան եւ Հայ ժողովուրդի*

պետականութենէ գրկուած գոյավիճակի չրջանները: Հատորը կը պարունակէ Քերովբեանի լուսանկարը, կենսագրական տուեալները, Հայոց պատմութեան ժամանակագրութիւնը, օգտագործած աղբիւրներու ցանկ, Հայկական անուններու տարաղարձութեան ցանկ, կենսագրական նոթեր եւ յատուկ անուններու ցանկ: Քերովբեան, Հրատարակած է նաեւ բառարան մը՝ «Հայերէն րառգիրք աշխարհաբար լեզուի» *(1962), եւ գերմաներէն լեզուով ուսումնասիրութիւն մը "Mythologie Der Verchristichen Armenien" խորագրով:*

1935ին ծնած ծանօթ բանասէր, հրապարակադիր, թարգմանիչ եւ խմբագիր Սարդիս Սերովբեան Թրքերէնի թարգմանած է նաեւ.

– ***Յովհաննէս Թումանեան.*** «Անուշիկ» ***(Անոյշ), (1988, 48 էջ)***

– ***Լեւոն Խաչիկեան.*** «Չէմշին կիգէմի. Համշէն էրմէնի թարիհիներէն սայֆալար», (*«Համշէնի գաղտնիքը, էջեր Համշէնաձայ պատմութիւնից»*), ***(1997, 88 էջ):***

– ***Համաստեղ*** «Կիւվէրճիմիմ Հարբութտա գալտը» (*«Աղաւնիս Խարբերդ մնաց»*), ***(1997, 136 էջ):***

– ***Ֆէլիքս Բախչինեան,*** «Չէչէն կիւնճէսի» (*«Չեչենեան օրագիր»*), ***(1998, 104 էջ)***

– ***Արտակ Մովսիսեան*** «Արադդա գութսալ եասալար իւլէէսի» (*«Արադդա՝ սրբազան օրէնքներու հայրենիքը»*), ***(2001, 77 էջ):***

ԺԹ– Երուանդ Սրմաքէշխանլեան
«Պալըքչը սէվտասը»
Թարգմ. Անի Պարոնեան
(Իսթանպուլ, 2000, 88 էջ, 13 × 19.5 սմ.)

«Պալըքչը սէվտասը» (*«Ձկնորսի սէր»*), ***Երուանդ Սրմաքէշխանլեանի (Երուխան) (1870–1915), 9 պատմուածքներու Թրքերէն Թարգմանութիւնն է: Պատմուածքները, բոլորն ալ, դար մը առաջուան Կ. Պոլսոյ ձկնորսներու համեստ կեանքը կը ներկայացնեն: Հատորը կը պարունակէ նաեւ Երուխանի լուսանկարը, կենսագրական տուեալները, ինքնակենսագրութիւնը, եւ իր մասին վկայութիւններ:***

Ի– Րաֆֆի Քէպապճեան
«Գոնուշ, Հալիլ պէյ, գօնուշ»
(Իսթանպուլ, 2000, 136 էջ, 13 × 19.5սմ.)

«Գոնուշ, Հալիլ պէյ, գոնուշ» (*«Խօսէ, Հալիլ պէյ, խօսէ»*), ***Րաֆֆի Քէպապճեանի Թրքերէնով գրած եւ Թրքերէնի Թարգմանած 11 պատմուածքներու հաւաքածոն է: Պատմուածքնե-***

digitised by A.R.A.R.@

րուն գրեթէ բոլորն ալ կը մէտին ներկայացնել Թուրքիոյ մէջ ապրող փոքրամասնութիւններու կեանքը ու հարցերը: 1945ի ծնունդ Ր. Քէպապճեան (Քանթեան), ցարդ հրատարակած է պատմուածքներու 3 հատոր. «Խորտակուած ֆառեակը», «Ադիւծները», *եւ* «Դիմակներ»: *Ներկայիս կ'ապրի Գերմանիա, եւ աւետնապետն է Գերմանահայ ընկերակցութեան, եւ խմբագիրը նոյն ընկերակցութեան "Armenisch-Doutsche Korrespondenz" պաշտօնաթերթին: Գերմանական հանդէսներու համար կը թարգմանէ Հայ բանաստեղծներու գործերը, որոնցմէ Պ. Սեւակէ եւ Զ. Խրախունիէ թարգմանած բանաստեղծութիւնները հաւաքուած են անջատ հատորներու մէջ: Քէպապճեան կ'աշխատակցի նաեւ* «Բագին» *գրական ամսաթերթին:*

ԻԱ- Ուիլիըմ Սարոյեան
«Էօտլէթլէր Ձէսուրտուր»
Թարգմ. Յովհաննէս Քըլըչտաղը
(Իսթանպուլ, 2001, 136 էջ, 13 × 19.5սմ.)

«Էօտլէթլէր Ձէսուրտուր»*ի* («Վախկոտները ֆաջարի են») *մատենագիտական տուեալներուն մէջ նչուած է, թէ «Արաս» հրատարակչատունը, Ազիզ Կէօքտէմիրի խմբագրութեամբ, ծրագրած է հրատարակել Սարոյեանի դործերուն Թրքերէն թարգմանութիւններու չարք մը, որոնց առաջինն է ներկայ հատորը, որ կը պարունակէ Սարոյեանի (1908-1981) լուսանկարը, կենսագրական տուեալները եւ ինքնակենսագրական բնոյթի եւ ընդհանրապէս փրէզնոյահայութեան կեանքէն վերցուած 14 պատմուածքներու թարգմանութիւնները: Պատմուածքը առնուած են հեղինակին "My name is Aram", "Modness in the family", "The Daring young man on the flying Tropeze", "The William Saroyan Reades", եւ "The now Saroyan Reades" հաւաքածոներէն: Սարոյեանէն նախապէս Թրքերէնի թարգմանուած են* «Արամ տէրլէր ատըմա» *(1963, թարգմ.՝ Թիւրքքայա Ամֆէօվ),* «Պէն աննեմի սեվիյօրում» *(1972, թարգմ.՝ Թարըք Տուրսուն),* «Թրէյսիինի գաբլաը», «Եօխսուլ ինսանլար», «Ալթըն չաղ», «Տիւնեաները պիր էօղլէ սօնրասը»: *Թարգմանիչը՝ Յովհաննէս Քըլըչտաղը, վկայուած է կեդրոնական վարժարանէն եւ ներկայիս կ'ուսանի Պոսֆորի Համալսարանին մէջ, ընկերաբանութեան եւ քաղաքական գիտութիւններու ճիւղերուն մէջ: Անցեալ Մայիսին ան մասնակցեցաւ եւ զեկուցում կարդաց Լոս Անճէլըսի UCLA համալսարանի կազմակերպած «Հայ Կոստանդնուպոլիսը» գիտաժողովին:*

III- Վերհրատարակութիւններ

Թրքերէն հրատարակութիւններ

Ա- Մկրտիչ Մարկոսեան «Կեավուր մահալլէսի» *(Է. տպ. 1999, Ը. տպ. 2000)*

Բ- Մկրտիչ Մարկոսեան «Սէօյլէ, Մարկոս, ըէրէլիսէն» *(Ե. տպ. 1998, Գ. տպ. 2000)*

Գ- Արա Կիւլէր «Պապիլտէն սոնրա եաշայաճազըզ» *(Բ. տպ. 2000)*

Զ- Համաստեղ «Կիւվէրճիճիմ Հարբութտա գալտը» *(Բ. տպ. 1998)*

Ը- Մկրտիչ Մարկոսեան «Պիլէքիմիզ Իսթանպուլա էսիրտի» *(Դ. տպ. 1999)*

Թ- Զաւէն Պիպեոեան «Պապամ Աշգալէյի կիթմէտի» *(Բ. տպ. 1999, Գ. տպ. 2000)*

Ժ- Եղուանդ Կոպէլեան «Մէմլէքէթինի էօլլէյէն եէնկէզ» *(Բ. տպ. 2000)*

ԿԱՐՕ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Մ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՌՈԶՎԱՐԴ ՍԻՍԵՌԵԱՆ

Անուն մը, որ լսելի կը դառնայ լիբանանեան նկարչական արուեստի բեմահարթակին վրայ 1970ական թուականներու կէսերուն։

Ռոզվարդ հասակ առած է արուեստասէր ընտանիքի մէջ՝ Հալէպ։ Փոքր տարիքէն կը հետեւի ջութակի դասընթացքներու իր մեծ մօր թելադրութեամբ եւ հետեւողական կերպով կը շարունակէ տասը տարի...

Ինը տարեկանին հետաքրքրական գիպուածով մը կը յայտնաբերէ իր սէրը նկարչութեան հանդէպ, երբ ծանօթ տան մը շրջափակին պատերուն վրայ կը տեսնէ նարնջենիներու եւ պտուղներու նկարազարդումներ, որոնք մնայուն գարուն կը բուրեն։

Ռոզվարդ կախարդուելով իր գիմաց պարզուած տեսարանէն, իր մէջ ցանկութիւն կը յառաջանայ սորվելու այդ երաղային աշխարհը ստեղծելու գաղտնիքը։ Անմիջապէս կ'ափակերտէ նոյն այդ նկարազարդումները իրագործող ինքնուս յոյն ծերունիին։ Երեք ամիս չարունակաբար, ամէն յետմիջօրէ Ռոզվարդ իր ներկերով ու վրձիններով կ'աճապարէ դէպի հետաքրքրական իր նոր աշխարհը։

Անսպառ խանդավառութեամբ կը նկարէ եւ օրըստօրէ ծարաւը կը բազմապատկուի։ Տան մէջ կը գունաւորէ եւ կը նկարազարդէ իր չուրջը գտնուող ամէն բան՝ վարագոյրներ, ծաղկամաններ, նկարներ, եւայլն...

Ռոզվարդ, արդէն աւելի չափահաս՝ կ'անդրադառնայ, թէ երաժշտութիւնն ու ջութակը ինչպէ՞ս իրենց տեղը կը զիջին նկարչութեան եւ գոյներուն։ Իր նկարած ծաղիկներու փունջերը իրենց գոյներու բոյրով կը գինովցնեն զինք այնքան մը, որ ան կ'ըսէ. «Կը բաւէ, որ աչքերս փակեմ՝ տեսնելու համար գալիք աշխատանքներուս սկզբնական կազմաւորումը, ծաղիկներուն խմբուիլը, երկինքի կապոյտին երանգները։ Ուրախ եմ։ Ուրախ եմ, որ ամբողջ ժամանակս կը նկարեմ...»։

Քանի մը տարի ետք, Ռոզվարդ Սիսեռեան, ժամանակաւոր կերպով կը ստիպուի ցտեսութիւն ըսել իր երաժշտա-

կան ու մա՛նաւանդ նկարչական խորհրդաւոր աշխարհին, մտնելով հետաքրքրական նոր աշխարհ մը՝ «ընտանիք կազմելու ու մայր դառնալու աշխարհը»։

Երկրորդական ուսումը աւարտած տարին կը դառնայ կողակիցը Տոքթ. Սեպուհ Սիսեռեանի եւ ինը տարի ետք կը դառնայ մայր հինգ զաւակներու։

Ռոզվարդի կեանքը փոխան ներկի եւ վրձինի՝ կը գունաւորուի հինգ երեխաներու ճիչերով եւ զանոնք դաստիարակելու լուրջ պատասխանատուութեան դիտակցութեամբ։

Տարիները կը գլորին, իսկ նկարչութեան հանդէպ Ռոզվարդի մեծ սէրը աւելի՛ կ'արմատաւորուի։ Զաւակները կը դառնան չափահաս եւ ինքնաբաւ։ Ռոզվարդ ներքին մզումով կը զգայ անհրաժեշտութիւնը վերադառնալու իր հին ու կախարդական աշխարհին։

1973ին, այս անգամ մեծ մայր դարձած՝ Ռոզվարդ Սիսեռեան կը ներկայանայ ԱԼՊԱ, հետեւելու նկարչութեան ճիւղին։

Ինք կը պատմէ. «Դասընկերներս 18–20 տարիքի մէջ էին, իսկ ես արդէն 49 տարեկան։ Դասախօսներէս Մարի-Թերէզ Ամուն առաջին հանդիպումին զիս հարցուփորձել ետք, շատ լուրջ ու խիստ ոճով ըսաւ. *«Տիկին Սիսեռեան, գիտէ՞ք, որ ԱԼՊԱՆ ժամավաճառութեան տեղ չէ, այլ՝ լուրջ աշխատանքի»»*։

Հինգ տարի ետք, այդ լուրջ աշխատանքը աւարտելով՝ Ռոզվարդ կը վկայուի ԱԼՊԱԷն եւ 1980ին նոյն հիմնարկի Տնօրէն՝ Տոքթ. Ժորժ Հատտատի կոզմէ կը հրաւիրուի իբրեւ դասախօսուհի եւ մինչեւ օրս կը դասաւանդէ նոյն Ակադեմիայի մէջ։

1978էն սկսեալ, Ռոզվարդ Սիսեռեան կը ներկայացնէ անհատական տասը ցուցահանդէսներ Լիբանանի եւ Ամերիկայի մէջ եւ մաս կը կազմէ տասնհինգէն աւելի հաւաքական ցուցահանդէսներու։

* * *

Ռոզվարդ Սիսեռեանի ներշնչման աղբիւրը եզած է բնութիւնը։

Ան հրապուրուած է անտառներու խորհրդաւորութեամբ, ծաղիկներու գոյներով ու բոյրով, ծովուն ու երկին-

digitised by A.R.A.R.@

քին միախառն կապոյաններով ու այս բոլորը ներդաշնակելով իր հոգեկան ալեկոծումներու ռիթմին հետ, կը ստեղծէ երազային իւրայատուկ աշխարհ մը։

1992ին International Art Centerին *մէջ կայացած ցուցահանդէսին առիթով, արուեստի քննադատ Նիքոլ Մալհամ Հարֆուշ կը գրէ*· «Ռոզվարդ կը նկարէ բնական եւ հարազատ անկեղծութեամբ, միախառնելով անկախ մտածողութեան դրոշմը իր բնածին տաղանդին։

Անոր ստեղծագործական աշխարհը կը ներկայացնէ յաւիտենական երջանկութեան մթնոլորտ մը, ուր կեանքն ու երազը կարելի չէ անջատել իրարմէ, անոնք ա՛յնքան ներդաշնակ են իրենց միաձուլման, ո՛րքան խորունկ իրենց մտերմութեան մէջ»։

1994ին «*Հայաստանի համար*» *խորագրեալ ցուցահանդէսին բանաստեղծուհի եւ արուեստի քննադատ Սոնիա Նիկոլեան կը գրէ*· «Արուեստագիտուհին իր տեսողական տպաւորութիւններուն եւ զգացումներուն տուած է այնպիսի ձեւ եւ կշռոյթ, որ շատ նման է բանաստեղծութեան մը, որ ընդհատուած է։

«Իր իրերուն համադրումները այնպէս մը կը ծփան, որ կորսուած դրախտավայրերու մշուշոտ յուշեր կը վերաթարմացնեն, բայց այդ թաքնուած գոյներուն ու ծաւալներուն ետին ակնդիրը կրնայ զգալ կիսաճողարկուած զգացումներ, որ շատ հարազատ ու մատչելի են արուեստագիտուհիին»։

Ռոզվարդ Սիսեռեանի ջրաներկ ստեղծագործութիւնները մերթ թափանցիկ են ու երազային, մերթ ալ վառվռուն ու կեանքով հրդեհուած։ Իսկ իւղաներկ ստեղծագործութիւններուն մէջ աչքառու են դոյնի հակասութիւններու հաւասարակշռուած ու հմտօրէն ներդաշնակուած լուծումները։

Արուեստագիտուհին իր գեղանկարներուն նման յաջողած է ներդաշնակել իր կեանքի յառաջխաղացքը հաւասարապէս նուիրուելով իր ընտանիքին, զաւակներուն եւ իր ազգին՝ ծառայելով «Թռչնոց Բոյն»ին, Լիբանանահայ Օգնութեան Խաչին եւ Համազգայինի Մշակութային Միութեան եւ վերջապէս նուիրուելով իր մեծ երազին՝ գեղանկարչութեան։

Պէյրութ

ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՌՈԶՎԱՐԴ ՍԻՍԵՌԵԱՆ

Ծնած է 1924ին։
Նկարել սկսած է ինը տարեկանին։
1972-1973 հետեւած է նկարչութեան յատուկ դասընթացքներու A.U.B.ի մէջ, աշակերտելով դասախօս Կորտոն Օլսոնի։
1974-1979 հետեւած է նկարչութեան ճիւղին Արուեստի Լիբանանեան Պետական Ակադեմիային (ALBA) մէջ, ուրկէ վկայուած է 1980ին։
1980էն սկսեալ կը դասախօսէ նոյն Ակադեմիային մէջ։
Անդամ է Լիբանանեան նկարիչներու եւ քանդակագործներու սենտիֆային։

● Ինչպէ՞ս յայտնաբերեցիք նկարչութեան հանդէպ ձեր սէրը։

—Մեծ մայրս ջուլֆակ չատ կը սիրէր եւ իր բաղձանքով սկսած եմ ջուլֆակի դասընթացքներու, որոնց հետեւած եմ տասը տարի։

Օր մը, Հալէպ, ծանօթի մը տունը այցելութեան գացած էինք։ Տեղւոյն տուները ծանօթ են իրենց բակերով. սակայն մեր այցելած տան բակը իւրայատուկ էր, նկարազարդուած էր նարնջենիներով եւ ծաղկած այլ ծառերով. հոն հանդիպեցայ այս նկարազարդումներուն հեղինակին, յոյն ծերունիի մը։ Հետաքրքրութիւնս այդ ուղղութեամբ լարուեցաւ։ Անմիջապէս սկսայ նոյն ծերունիէն դասեր առնել եւ այդ օրուընէ ջուլֆակը կամաց-կամաց իր տեղը զիջեցաւ վրձինին։

Յոյն ուսուցիչս մասնագիտական պատրաստութիւն մը չունէր, ինքնուս էր։ Նկար մը տալով՝ վերարտադրութեան աշխատանքի կը վարժեցնէր զիս։ Սակայն այդ երեք ամիսներու հանդրուանը լաւագոյն առիթը տուաւ ինծի ծանօթանալու ներկին, վրձինին, անոնց գործածութեան եղանակին եւ դոյներու հա-

digitised by A.R.A.R.@

մաղրումին։ Այդ օրերուն, դասերէն անկախ, ամբողջ ժամանակս կը յատկացնէի նկարելով տան մէջ գտնուող ամէն առարկայ՝ վարագոյրներ, պատկերներ, ծածկոցներ, եւայլն։

Այս հանգրուանին յաջորդեց երկրորդականի համար Պետական քննութեան ներկայանալու պատրաստութեան շրջանս եւ նոյն ատեն նշանուեցայ։ Յաջորդ տարի, դարձայ կողակիցը Տոքթ. Սեպուհ Սիսեռեանին։ Ինը տարի ետք արդէն մայր էի հինդ զաւակներու՝ երեք աղջիկ, երկու մանչ։ Ասոնք պատճառ դարձան, որ ես երկար ժամանակ, չուրջ երկու տասնեակ տարիներ, այսինքն՝ մինչեւ մեծ մայր դառնալս անջատուիմ արուեստի աշխարհէն։ Հոս տեղին է յիշել Փօլ Կիրակոսեանի մէկ արտայայտութիւնը, թէ՝ կին մը պէտք չունի արուեստ ուսանելու, երբ չուտով կ'ամուսնանայ ու զաւակներու տէր դառնալով իր դերը ամբողջութեամբ կատարած կ'ըլլայ։ Եթէ նկատի ունենանք իմ անջատման տարիները, Փօլ Կիրակոսեանի տեսութիւնը տեղին է, սակայն մնալով հարազատ իմ ներքին մղումին, քառասունիններս տարեկանիս որոշեցի հետեւիլ նկարչական արուեստին, նախ Պետական համալսարանին մէջ, ուր մերժուեցայ՝ արաբերէն լեզուին անծանօթ ըլլալուս պատճառով, ապա դիմեցի ԱԼՊԱ եւ ամբողջ

ԱԼՊԱի ԱՇԽԱՏԱՆՈՑԸ ԺԸՄԷՁԻԻ ՄԷՋ, 1974

հինդ տարի դարձայ ուսանող տուեալ ճիւղին։ Կը յիշեմ դասախօսներէս Մարի-Թերէզ Ամմունը, որ երբ առաջին օրը դասարանէն ներս ինծի հանդիպեցաւ, երկար հարցուփորձերէ ետք, երբ իմացաւ, որ ամուսնացած եմ, հինդ զաւակներու եւ թոռնիկի տէր, կոպիտ ոճով ըսաւ. «Տիկին Սիսեռեան, գիտէ՞ք որ ԱԼՊԱՆ ժամանցի տեղ չէ, այլ՝ շատ լուրջ աշխատանքի»։ Հակառակ սկզբնական այս տպաւորութեան, քանի մը շաբաթ ետք, երբ նոյն դասախօսը՝ Մարի-Թերէզ Ամմուն, կը գովէր գիս, դասընկերուհիներէս մէկը՝ Ժոյա, բողոքեց, ըսելով՝ որ «Անշուշտ, իր ամուսինը եւ զաւակները իրեն կ'օգնեն», սակայն պատկերը այդպէս չէր, ընդհակառակն, ես կը թերանայի կնոջական եւ մօր պարտականութիւններուս մէջ, որովհետեւ առտուան ժամը 8։30էն մինչեւ երեկոյեան ժամը 5։00, իբրեւ ուսանող կը մնայի ԱԼՊԱի մէջ, երբ 18-20 տարիքի մէջ իմ դասընկերները անհանդըստութեան ու զանազան պատճառաբանութիւններով կը թերանային իրենց պարտականութիւններուն մէջ։

Աւարտած տարիս, երկրին մէջ տիրող կացութեան պատճառով, ֆրանսացի դասախօսս՝ Ժոսլին Տոպէր, պիտի հեռանար ԱԼՊԱի իր պաշտօնէն ու երբ տնօրէնը հարց տուած էր իրեն, թէ ո՞վ պիտի ստանձնէր դասախօսի իր պարտականութիւնը, դասախօսս անմիջապէս առաջարկած էր իմ անունս։ Տնօրէնը՝ Պր. Ժորժ Հատտատ, այդ հարցով դիմեց ինծի եւ ես մէկ տարուան պայմանով ընդունեցի ԱԼՊԱի մէջ դասախօսի պաշտօնը, հակառակ ատոր մնացի եւ արդէն այս տարի կը թեւակոխեմ պաշտօնավարութեանս քսանմէկերորդ տարին։

•Ինչպիսի՞ գոհունակութիւն կը զգաք նկարչական աշխատանք մը աւարտելէ ետք։

—Ամէն գործ նոյն գոհունակութիւնը չի տար։ Շատ քիչ պարագաներու է, որ ամբողջական մղումով աւարտեմ գործ մը։ Օրինակ, երբ նկարելէ առաջ արդէն գործի մը հարազատ կազմաւորումը տեսիլքի ձեւով կը պահպանուի իմ երեւակայութեան մէջ, բնազդային ու հարուածային թափով մը կը լծուիմ գործի ու մէկ չունչով կը կիրարկուի այն՝ որ մտապատկերիս մէջն էր։

digitised by A.R.A.R.@

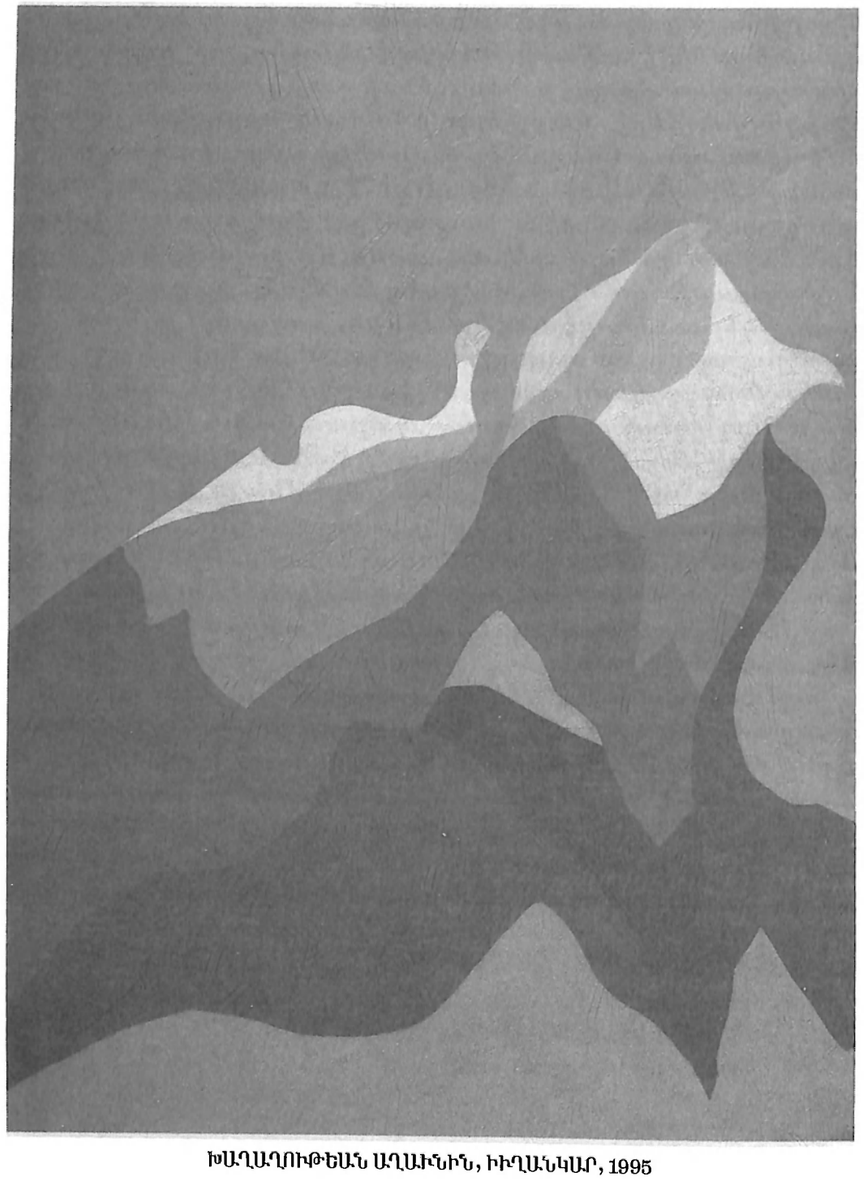

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԱՂԱՒՆԻՆ, ԻՒՂԱՆԿԱՐ, 1995

Նման ստեղծագործութիւններէ երբեք չեմ ուզեր բաժնուիլ եւ ամէն անգամ, որ կը դիտեմ գանոնք, զիրենք ստեղծագործելու ժամուն հաճոյքը կը վերապրիմ։

Իսկ այն աշխատանքները, որոնք սկիզբէն չեն արմատաւորուած իմ մէջ եւ վերատեսութեան ենթարկե-

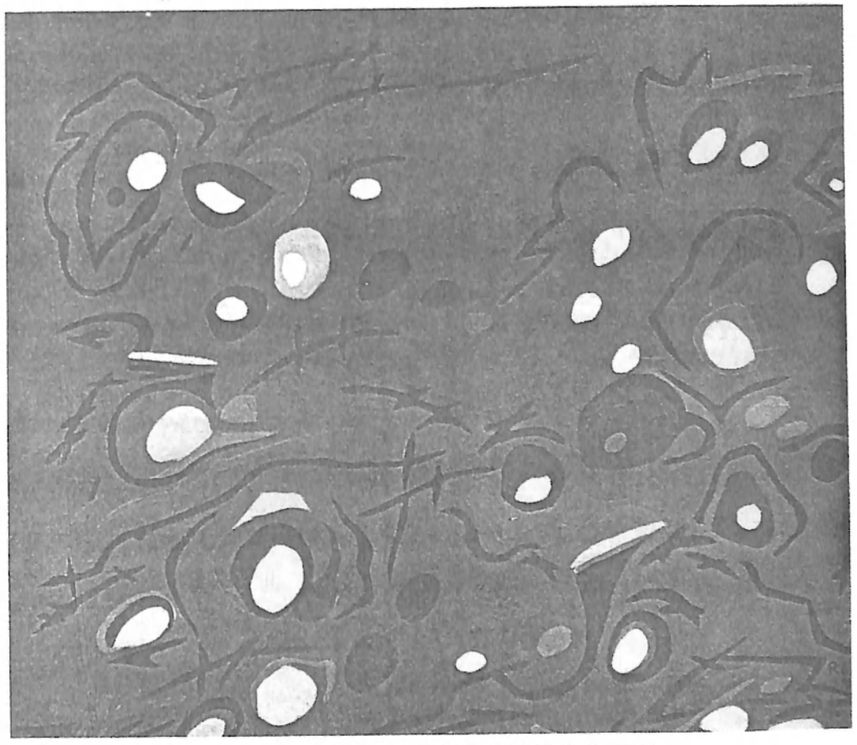

ՄՈՑԱՐԹԻ ՈՒՆԿՆԴՐՈՒԹԻՒՆ, ԻՒՂԱՆԵՐԿ, 1993

լով, տարբեր լուծումներ կը փորձեմ գտնել անոնց, կը զգամ, որ իրենց հարազատութիւնը կորսնցուցած են եւ իմ ներքին ապրումներուս հարազատ թարգմանը չեն հանդիսանար, այլ պարզապէս մտքի միջամտութեամբ բռնազբօսիկ երեւոյթ մը կը պարզեն։

•Կը կարծէ՞ք, որ արուեստին նուիրուիլը Ձեր կեանքի առաջնահերթ նպատակը եղած է եւ է։

—Նկատի ունենալով արուեստի աշխարհէն երկար տարիներու իմ անջատումը, դժբախտաբար, ես ինծի թոյլ պիտի չտամ յայտարարելու, որ ամբողջ կեանքով նուիրուած եմ արուեստին, հակառակ անոր, որ քսանհինգ տարիներէ ի վեր կ'աշխատիմ դարմանել այդ հսկայական բացը։ Փաստօրէն ինը տարեկանիս զիս տպաւորած յոյն ծերունիին նարնջենիները յաճախ իբրեւ երազ

digitised by A.R.A.R.@

այցելած են ինծի ու ես քառասուն տարի ետք՝ ճիշդ քառասուն ինները տարեկանիս վերադարձած եմ ներշնչարհս լեցնող ու հոնկէ բխող ակունքին՝ արուեստի աշխարհիս։

●Ի՞նչ է Ձեր ներշնչման աղբիւրը։

—Իմ ներշնչման աղբիւրը միշտ բնութիւնն է, ընդհանրապէս յափշտակուած եմ անտառներով եւ անոնց

ՁՄԵՌՆԱՅԻՆ ՊԱՐՏԷԶԱՆ, ԻՒՂԱՆԿԱՐ, 1994

բոյրով, դոյներով ու տեսքով, մա՛նաւանդ երբ անոնք մնացած են մաքուր եւ մարդու կողմէ չեն աւերուած, որովհետեւ մարդը կը նկատեմ միակ թշնամին բնութեան, որ հսկայ աւերներ կը գործէ իր անփափկանկատ վերաբերմունքով։

●Ի՞նչ փուլերէ անցած է Ձեր արուեստի աշխարհը։

—Սկզբնական շրջանին ստեղծագործած եմ ջրանկարները, առանց ճեպագիրներու, այլ՝ ուղղակի հարուածային աշխատանքով, որոնց թեման ընդհանրապէս եղած են ծաղիկները, նաեւ ունեցած եմ յատուկ շրջան մը, ուր բնութիւնը եղած է իմ կեդրոնական թեման, ուր օգտագործած եմ իւզաներկը իբրեւ միջոց։ Ունիմ նաեւ հանգրուան մը, պատերազմի թեմայով աշխատանքներու, որոնք տխրութեամբ լեցուն են եւ համագրուած մութ դոյներով, իսկ վերջերս վերացական մօտեցումով կրկին բնութիւնը ունենալով իբրեւ թեմա, կը նկարեմ դոյներու երազային պաստառներ, որոնցմէ չատերը նաեւ վերածուած են դորդի։ Իմ դործերուն մէջ չատ քիչ էին մարդկային կերպարները։

●Կը հաւատա՞ք, որ պատգամ մը ունիք փոխանցելիք Ձեր արուեստին միջոցաւ, եւ եթէ այո՝ ի՞նչ է անիկա եւ որքանո՞վ յաջողած կը նկատէք դուք Ձեզ այդ փոխանցման մէջ։

—Ես իմ արուեստով փոխանցելիք պատգամին մասին ըսելիք չունիմ, սակայն իբրեւ կին՝ արուեստի նուիրումը ինքնին պատգամ մը կը սեպեմ եւ կը բացատրեմ հետեւեալ ձեւով,— իւրաքանչիւր կին, իր տարբեր դերերուն կողքին, այսինքն՝ իբրեւ կողակից, մայր եւ ժողովուրդին ու ազդին, որբին, աղքատին ու հիւանդին ծառայելու մզումին կողքին, պէտք է մտածէ նաեւ իր անձնական հետաքրքրութիւններն ու կարողութիւնները իր գործ գնելու մասին։ Փաստօրէն, հինգ զաւակներու կրթութեան հսկելու պարտականութեան կողքին, ես իբրեւ կին բարեսիրական հաստատութիւններու մէջ պատասխանատուութիւններ ստանձնած եմ, ինչպէս՝ պատերազմի շրջանին, 11 տարի չարունակ

digitised by A.R.A.R.@

ստանձնած եմ ատենապետուհիի պաշտօնը «Թռչնոց Բոյն»ին մէջ, ինչպէս նաեւ Լ.Օ.Խ.ի «Նայիրի» եւ «Համազգային»ի «Աղբալեան» մասնաճիւղերու հիմնադիրներէն մէկը հանդիսացած եմ: Սակայն, այս բոլորի կողքին, կը հաւատամ, որ նուիրուելուն առընթեր՝ պէտք է կինը նաեւ արդար ըլլայ իր ներքին մղումներուն ու հետաքրքրութիւններուն նկատմամբ: Կինը միայն զոհաբերուելու եւ ծառայելու գործիք չէ, այլ ունի ինքնուրոյն մտածողութիւն, ստեղծագործելու ոգի, որոնք իրենց յագեցումը հարկ է որ ստանան:

Ա՛յս է իմ պատգամը բոլոր կիներուն:

•Քանի մը նախադասութիւններով կարելի՞ է բացատրել արուեստ, սէր, հայ եւ մահ բառերը:

—Որեւէ արարք, որուն մէջ արուեստ չկայ, ոչինչ է: Արուեստը կեանքի համեմունքն է:

Սէրը *մեր երիտասարդութեան ժամանակաշրջանին իտէալական ըմբռնում մըն էր, սակայն այս օրերուն դարձած է վաճառականական մօտեցում: Միակ իտէալական սէրը, որ մնացած է, իմ կարծիքով մօր սէրն է:*

Հայ ըլլալովս հպարտ եմ:

Կը մաղթեմ, որ Աստուած ինծի պարգեւէ իմ կեանքի բոլոր հանգրուաններուն նման խաղաղ մահ մը: Օր մը քնանամ եւ առաւօտուն չարթննամ եւ բեռ չըլլամ ոեւէ մէկուն:

Պէյրութ

Հարցազրոյցը վարեց՝

ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Նվաճումներ ողջութեան օրօք...

Հայրենի միջին տարիքի քննադատներէն Սամուէլ Մուրադեան «Գրական թերթ»*ի այս տարուան թիւ 10ին մէջ տպագրած է* «Անդրադարձ Աւետիք Իսահակեանի ու եղիշէ Զարենցի գրական բարեկամութեանը» ***անուն ծաւալուն յօդուած մը, ուր ի միջի այլոց կը յիշուի նաեւ Զարենցի*** «ես իմ անուշ Հայաստանի»***ն,***

«... Որն Աւ. Իսահակեանը, արտասահմանում կարդալով, ոչ միայն հիացաւ ու հաստատեց, թէ «հայ տառերով, հայ բառերով այդպիսի բանաստեղծութիւն չի գրուած՝ հայ բանասիրութեան տեսակէտից», այլեւ նրանից ստացած անմիջական ներշնչանքով գրեց իր ***«Հայաստանին»*** խորագրով ստեղծագործութիւնը եւ եղաւ այնքան խելամիտ, որ իր ողջութեան օրօք հրապարակելու փորձ անգամ չարեց»:

Ընդունինք Աւետիք Իսահակեանի կարծիքը «ես իմ անուշ Հայաստանի»***ի մասին, ընդունինք նաեւ, որ Իսահակեան «նրանից ստացած անմիջական ներշնչանքով ղրեց իր*** «Հայաստանին»***, բայց բնաւ ճիշդ չէ ըսել, որ իր կենդանութեան օրօք զայն «հրատարակելու փորձ անգամ չարեց»:***

Ոչ, այդ փորձը ըրաւ Իսահակեան, եւ անմիջապէս: Թերեւս վերջակէտը ղրած տարին: Աւելի պարզ՝ Իսահակեան իր «Հայաստանին» ***առաջին անգամ լոյս ընծայեց 1924ին,*** «Հայրենիք» ***ամսագիրքի 24 Մարտի համարին մէջ, որմէ արտագրելով տասնութ տարի ետք Յակոբ Օշական տեղ տուաւ անոր իր կազմած*** «Հայ գրականութիւն» ***դասագիրքին մէջ (էջ 605): Անշուշտ, Իսահակեան*** «Հայրենիք»***ին ինք տրամադրած էր բանաստեղծութիւնը եւ առնուազն կրնար լսած ըլլալ անոր մասին Օշականի կարծիքը: Ինդրոյ առարկայ բանաստեղծութեան մասին յաւելեալ ծանօթութիւն մը հաղորդելու համար անծանօթներուն, ըսենք, որ քառասնական թուականներու կէսերուն, երիտասարդ երգահան ու խմբավար Յովհաննէս Խաչատուրեան (Օհան Տուրեան) ձայնագրեց զայն եւ սաղմական ուսանողները դոց ըրին ամբողջութիւնն ու երգեցին անոր առաջին տուները:***

Հայրենասիրական իր խորքէն մեկնած անհաւանական չէ, որ «Հայրենիք»***էն ուրիշ թերթեր եւս Սփիւռքի ընթերցողին ներկայացուցած ըլլան*** «Հայաստանին» ***բանաստեղծութիւնը եւ Օշականին պէս ուրիշ դէմքեր ալ հիւրընկալած ըլլան զայն իրենց ձեռնարկներուն մէջ:***

Ճիշդ չէ կենդանութեան օրօք այս բանաստեղծութիւնը տպագրած չըլլալու նոր առասպել մը հիւսել առասպելներով

digitised by A.R.A.R.@

ծանրաբեռն Իսահակեանի չուրջ: Կրնայ ըլլալ, որ Խորհրդային Հայաստանի մէջ չուզեց տպել զայն հեղինակը, կամ խորհրդայինները ստալինեան մոայլին ատեն իրենք զգուշացան տպել զայն՝ ազգային անոր բնոյթէն ահաբեկ:

Կրնայ ըլլալ:

Մենք այս վարկածը անգամ մը յանձնած ենք ուշադրութեան: Թարմացնենք.

Դո՛ւ, երկնամերձ իմ հայրենիք, դո՛ւ, հինաւուրց իմ Հայաստան,
Անմահ բանին սպասարկու, խորհուրդ խորին, ի՛մ Հայաստան:

Ընթերցողը պէտք է նկատած ըլլայ, որ անցեալի մեծերուն եւ անոնց ժառանգութեան հանդէպ «զաղափարական եւ գեղարուեստական լենինեան սկզբունք»ներ կիրարկելու յաւակնութիւնները ցուցադրող մարդոց չատ համ չ'ծուեցաւ այս քերթուածը , որ նոյն լենինեաններու կողմէ, ու ճի՛շդ «Ուստա Կարօ» վէպի հատուածներուն պէս՝ դուբս ձգուեցաւ նոյնիսկ Իսահակեանի 80ամեակը (1955) պատուող մեծածաւալ ժողովածուէն: Միչտ այսպէս եղած է «Լենինեան սկզբունքը»: Լենինեան սկզբունքը լենինեան բաներ միայն կը մեծարէր ու լենինեան բաներ չկային «Հայաստանիին» քերթուածին մէջ, լենինեան չաղակրատութիւններ խարանող բաներ կային թերեւս:

Համայնավարները եւ համայնավարութեան համախոհները Հայաստանի միակ բարեկամը կը համարէին Ռուսաստանը, ու բացարձակ բարեկամ՝ համայնավար Ռուսաստանը:

Մեղի կը թուի, թէ այս կեցուածքին, մտայնութեան զոհ զացած է «Հայաստանիին» քերթուածը, որ նոյն համարումը չի բովանդակեր, մանաւանդ՝ որ գրուած է Հայաստանի նոր «բարեկամներուն» հանդէս գալէն չատոյ (1924) եւ կը մերժէ ո՛չ միայն «բարեկամներուն» բարիքը, այլեւ կը հաստատէ չարիքը.

Բարեկամներից վաճառուած, անիրաւուա՛ծ իմ հայրենիք,

Վաճառքին պատմութիւնը ծանօթ է ամէնուն: Մէջտեղն է Մոսկուայի դաչնագիրը, մէջտեղն է Մոսկուայի վաճառքը հաստատող Կարսի դաչնագիրը: Ու ծանօթ է անոնցմէ թելադրուած Իսահակեանի արձակ ողբը. «Ախ, ափսոս Կարսն ու Վանը ու Մուշը: Անիծուած բոլշեւիկները փչացրին մեր հարցը»: Հակառակ այս բոլորին սակայն, ցնծերգ՝ այն կողմէն.

Բախտիդ վրայ՝ ծափ ու ծիծաղ, սփոփանքի ուռայն խօսքեր,

Զարմանալին այն է, որ Մհերը պրոլետարականացուցած մարդերը կամ իր անցեալէն բեռնաթափուած եւ պրոլետարական անցուդարձներուն մասին «չատ չուտով խորապէս» համոզում զոյացուցած անոր հեղինակը ինքը՝ չեն մտածած ոչընչացնել «Հայաստան»ին միստիքական «խորհուրդ խորին»ը ու խորհրդայնացնելով տողը՝ չեն փութացած Թողութեան Թուղթ մը ապահովել ամբողջին.

Անմահ բանին սպասարկու, «խորհրդայի՛ն», իմ Հայաստան...

Աւ. Իսահակեան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Դո՛ւ, երկնամերձ իմ հայրենիք, դո՛ւ, հինաւուրց իմ Հայաստան,
Անմահ բանին սպասարկու, խորհուրդ խորին, ի՛մ Հայաստան.
Դո՛ւ, ալեւոր տեսիլների աստեղազօծ ի՛մ Հայաստան,
Եւ նոր խօսքի աւետաբեր, հազարավէ՛րք ի՛մ Հայաստան:

Սաղաւարտներ դրած կանգնած քո լեռներդ կուռ երկաթի,
Արօրներդ արիւնազանգ՝ արդարութեան ցորեն արտի.
Երդիկներիդ ծուխերն անուշ՝ նուիրական Նաւասարդի,
Հին օրերի երգ սրբազան, սեղա՛ն զոհի, ի՛մ Հայաստան:

Քո գետերդ՝ տէգ սուրացող, ազատատենչ, կամուրջ քանդող,
Քաղաքներիդ մոխիրներից ծլած վարդերն արիւն բուրող.
Շարականներդ՝ հոգեբուխ, շինականիդ երգը՝ լացող.
Հին սէրերի, նոր կարօտի ոսկի՛ բամբիռ, ի՛մ Հայաստան:

Դստրիկներդ քո փափկասուն՝ անապատի գայլերին կեր.
Որբուկները մերկ ու ծարաւ, սովալլուկ, մահի ընկեր.
Բախտիդ վրայ՝ ծափ ու ծիծաղ, սփոփանքի ուռայն խօսքեր,
Նոր յոյսերի, նոր երգերի երազաբո՛յր, ի՛մ Հայաստան:

Բարեկամներից վաճառուած, անիրաւուա՛ծ իմ հայրենիք,
Ոսոխներիդ կրունկի տակ աւերակուած ո՛րբ հայրենիք,
Սարսափներով, եղեռններով յաւերժացած ի՛ն հայրենիք,
Արիւնիդ մէջ՝ սուրբ իրաւունք, հոգիդ արե՛ւ, ի՛մ Հայաստան:

Կրոունկներդ համբաւ տանող պանդուխտներիդ աշխարհալաց,
Նահատակուած տաճարներիդ գմբէթները երկնասլաց,
Մագաղաթներդ արիւնաներկ՝ ձայն հեծութեան, հառաչանաց,
Հընուց ուխտի վկայարան, աւանդատուն, ի՛մ Հայաստան:

Միրաւաւոր քաջ Մասիսդ՝ սպարապետ քեզ պահապան,
Մերուկներդդ ճակատագրիդ ճամբաների սուրբ օրհնաբան,
Նոյ Նահապետ աստուածատես՝ աճուներիդ վեհ այգեպան,
Մանուկներիդ ու կոյսերիդ արեան հրնձա՛ն, ի՛մ Հայաստան:

Արդարախօս ու մեծասքանչ քո հին լեզուով օրհներգուած,
Լուսաւորչի լոյս կանթեղով երկինքներդդ լուսերանգուած,
Անճառելի ու դարերի տանջանքներով հոգիացած,
Հըրաշափառ քո Յարութեամբ՝ նորամանո՛ւկ ի՛մ Հայաստան:

ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

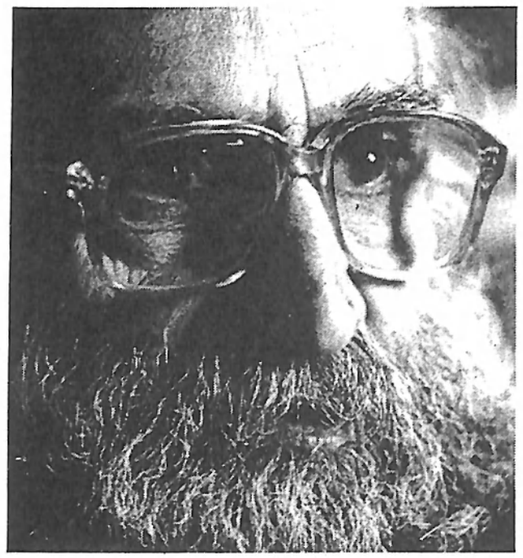

Այսօր ես գիտեմ մտավորականների, որոնք գանգատվում են՝ «Անկախությունը մեր ինչի՛ն էր պետք, լավ էլ ապրում էինք»: Սա այնպիսի մի խոհանոցային մտածողություն է, որը չի կարելի լուրջ ընդունել...

«ԽՈՀԱՆՈՑԱՅԻՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹԻՒՆ»...

Ընկերային բոլոր կարգուսարքերուն, բոլոր խմբաւորումներուն, կուսակցական թէ պետական բոլոր կառոյցներուն մէջ, բազմամիլիոն ժողովուրդներու թէ փոքրաթիւ ազգերու պարագային, մտածումներու, մօտեցումներու, նախասիրութիւններու տարբերութիւնները եղած են, պիտի ըլլան անպայման, եւ կեանքը այլազանութեամբ հարստացնելու, լաւ եւս է ըսել՝ հարստանալու հնարաւորութիւնները տարբերութեանց այդ ակէն կը բխին:

Երեւի մէչտ այս ճամբով չէ ընթացած պատմութիւնը եւ եղած են չրջաններ, երբ յայտնուած են միապաղաղութիւնը նախամեծար համարող մարդեր, որոնք ձեռնաու նոր պայմանները ցնծութեամբ ողջունելու փոխարէն, կը տրտնջան անոնց դէմ եւ անամօթ յանդգնութիւնը կ'ունենան բարձրաձայն երգելու իրենց մսուրներուն կարօտը:

Կարդացէք զրագէտ ու թատերագիր Աղասի Այվազեանի դիմագիծին կից առանձնացուած հաստատումին լուսանկարչական պատճէնը եւ անմիջապէս ձեր մտքին մէջ կ'ուրուա-

նկարուին անոնք, զրագէտին բնորոչումով «խոհանոցային մտածողութիւն»ներ անձնաւորած մահկանացուները, որոնց նմանակներուն մարդ վարժուած էր հանդիպիլ փլուզուած համակարգերու որբերուն չարքին, բռնութեան բարձունքներուն յղփացած առանձնաչնորհեալ խաւին ու հակադիր բեւեռներուն վրայ ծառայամտութեան վարժուած խաժամուժին մէջ, բայց երբեք ու բնա՛ւ մտաւորականներու չարքերուն:

Այս մէկը դիւրին տարուող ցաւ մը չէ հայ մարդուն համար:

Մտաւորական կոչած է զանոնք Աղասի Այվազեան, նոյնը կրկնեցինք մենք, բայց իսկոյն պիտի աւելցնենք, որ երբեք չենք կարծեր, թէ մտաւորականի ճչմարիտ կոչումին արժանի դէմքեր կան անոնց մէջ, որովհետեւ պատմութեան մէջ չէ պատահած ճչմարիտ մտաւորական մը, որ ստամոքսային լեցունութիւնը նախընտրէ ազատութեան պարգեւ մտքի ճախրանքներէն:

Արդարեւ, դժուար է մտաւորականի ազնուական կոչումին արժանի համարել մարդիկ, որոնք այնքան սպասուած ազատութեան դէմ կը տրտնջան եւ այնքան կը լրբանան, որ վաստակաւոր զրագէտի մը մօտ կը յանդգնին ըսել, «Ազատութիւնը մեր ինչին էր պէտք», երբ պարզ քաղաքացին անգամ դիտէ, որ մտաւորականը գերազանցապէս պէտք ունեցած է ազատութեան, որուն ընծայած լայն չնչառութեան մէջ միայն կրցած է սրբութեան աստիճանին հասցնել իր յղացումները եւ որոնց համար ո՛չ միայն յանձն առած է խոհանոցային զրկանքներուն ծայրագոյնը, այլեւ՝ անգամ ծայրագոյն զոհաբերութիւնը, նոյնիսկ բանտը ու չէ երկնչած «կախաղաններու կատարներէն»:

Ընթերցողը քաջ գիտէ, որ անձկութեամբ, լուռ տենչերով ու մղած կրաւորական պայքարներով այս օրերուն կը սպասէր Հայրենի մտաւորականներուն օժտուած խաւը, հայրենական ապրումներով համակուած ու մեծ հովերով տարուած տեսլահար խաւը, որ յագեցած էր պարտադիր սուտերէն ու ինքզինք ներքնապէս կողոպտուած զգալու արհաւիրքէն:

Քիչ մը անհաւատալի կը թուին այս սեւագրութիւնները, բայց անհերքելի են:

Կարճ ժամանակ մը առաջ, դժուար թաւալած տասնամեակներուն պատճառած զառնութիւնները ցմրուր ըմպած վիպագիր Առեփան Ալաջաջեան, «Զրոյցներ Ստեփան Ալաջաջեանի հետ» ***անուն գրքոյկին մէջ, պիտի գրէր.***

«Սովետական իրականութեան մէջ բոլոր գրողներս ունէինք խարուած լինելու զգացումը, որովհետեւ շատ դէպքերում մտածում էինք մի բան, բայց ստիպուած անում հակառակը» ***(1999, էջ 19):***

Մենք չենք կարծեր, որ «անկախութիւնը մեր ինչին էր պէտք» բարբանջող ու Ստեփան Ալաջաջեանի ուրուագծած «սովետական իրականութեան» կաթօտցած խոհանոցայիններուն մէջ կը գտնուին ճչմարիտ դէմքեր, չենք կարծեր, որովհետեւ մտքի ու հոգիի մչակոյթներով մտաւորականի պատուանունին տիրացած մէկը չի կրնար նախընտրել այն միջավայրը, ուր տաս-

digitised by A.R.A.R.@

նամեակները չարունակ մարդիկ ապրեցան «Մակագին լիթերէր»*էն թարգմանուած սա վեցաբանեայ պատուիրաններուն սահմռկեցուցիչ ցուցմունքներուն տակ (1972, թիւ 152).*

– Մի մտածեր:
– Եթէ մտածես, մի խօսիր:
– Եթէ խօսիս, մի գրեր:
– Եթէ գրես, մի հրատարակեր:
– Եթէ հրատարակես, մի ստորագրեր:
– Եթէ ստորագրես, ուրացիր:

Այո պայմաններո՞ւն մէջ «լաւ էլ ապրում էինք»:
Ա՞յս:
Եւ նման պայմաններուն կարօտցած մարգե՞րը մտաւոբական կը կոչուին:

«ԼՈՒԾԸ»... ԵՒ ՄՆԱՑԵԱԼԸ

Կանխող էջերուն իրենց գոյութիւնը զգացուցած «խոհանոցային մտածողութիւն»***ներ անձնաւորող հերոսներուն պէս ուրիշ հերոսներու եւս անպայման հանդիպած է ընթերցողը, ու անոնց «հին» օրերը բարեպատեհ համարած հայրենական ու սփիւռքահայ ղէմքերու, որոնցմէ տարբեր չափ ու կշիռ կը սպասէր մարդ:***

Մէկը «Մարմարա» ***թերթին խմբագրապետ, գրող ու հրապարակագիր Ռոպէր Հատտէճեան, յատկապէս*** «Հայաստանի գրողը նմանեցաւ Սփիւռքի գրողին...» ***անուն իր յօդուածին արանքներուն, որ երեւցաւ նաեւ քաղաքիս*** «Ձարթօնիք» ***օրաթերթի անցեալ տարուան 6 Սեպտեմբերի համարին մէջ:***

Տարբեր հարցերու առնչութեամբ, համայնավարութեան եօթը տասնամեակները Հայաստանի վերանուաճած անկախութեան հետ համեմատելով, Հատտէճեան, օրինակ, կը գրէ.

«Տասը տարին մեծ բան մը չէ երկրի մը ճակատագրին մէջ: Բայց անցնող տասը տարիները հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ այնքան շատ բան բանդեցին, որքան չէին կրնար բանդել ուրիշ շրջանի մը բառասուն, յիսուն տարիները: Տասը տարին բաւական եղաւ, որպէսզի ոմանք սկսին մտածել, թէ Խորհրդային Միութեան «լուծը այնքան ալ ծանր չէր, որքան կը կարծուէր»:

«Ոմանք»ը արդէն ծանօթ է մեզի, նախորդ էջերուն վրայ, Աղասի Այվազեանին եւ ազատախոհ միւսներուն գրիչներուն սակ տուայտող ուրուականներն են, իրենց սաամոքսներէն դուրս ոչինչ տեսնող մտակոյրերը, ա՛յն ժառանգազուրկները, որոնց համար նախորդ տասնամեակներուն մեր արձանագրած հողային, մարդկային ու գրական անդարմանելի կորուստները երբեք կշիռ չեն ունեցած ու կը թուի, թէ չունին նաեւ իմաստութեամբ ու արեամբ վերանուաճուած արժէքները, անկախութիւնը, կենսական տարածութիւններու տիրացումը կամ ստրկամտութեան յաղթահարումը:

Ռոպէր Հատտէճեան կը խօսի արտագաղթին եւ արտագաղթով մեր ինքնութեան տրուած հարուածին մասին, բայց այդ վէրքին վրայ չատ չի ծանրանար, այդ մէկուն անդրադարձած է «պարզապէս կանգ առնելու համար մէկ կէտի վրայ: Ատիկա Հայաստանէ ներս գրականութեան ու մշակոյթին պարզած պատկերն է»:

«Եթէ,– ***կը չարունակէ յօդուածագիրը,***– ոեւէ մէկը դոյզն ինչ գիտէ, թէ Հայաստանի գրական, մշակութային ու գիտական կեանքը ինչպիսի ներբին կենսունակութիւն ուներ Խորհրդային Միութեան շրջանին, կրնայ միայն զարհուրիլ, տեսնելով, թէ ինչպիսի անհաւատալի անկում մը արձանագրուած է այս մարզէն ներս»:

«Տասը տարին», որ մեծ բան մը չէ ըստ ինքեան եւ չնչին է նոյնիսկ եօթ անդամ տասին քով դրուած, ճիշդ չէ համեմատել «գերութեան չղթային» հետ ու զարհուրիլ: Ճիշդ չէ:

Յօդուածին մէջ չատ նիւթականացուած է հարցը եւ բնաւ հաշուի չէ առնուած աննիւթ ուժերուն որոշիչ դերը, մասնաւորաբար, երբ կը խօսուի Սփիւռքի գրողին եւ Խորհրդային տարինեբուն երկնած հայրենի գրողին առօրեաները քով քովի կը դրուին:

«Սփիւռքահայ խեղճ գրողը» ...Ութսուն տարի շարունակ, իր անկարելի պայմաններով գիր ու գրականութիւն մշակեց, իր հացի դրամով գիրք հրատարակեց ամէնէն շատ հազար օրինակ, իր գիրքերը նուիրեց հոս ու հոն, ու այս կերպով ապրեցուց ո՛չ թէ ինքզինք, այլ հայ գրականութիւնը»:

Ճիշդ կ'ըսէ Ռոպէր Հատտէճեան, այսպէս չարունակ խեղճ ապրեցաւ Սփիւռքի գրողը, բայց ապրեցուց ինքն իրմէ վեր դաւանած սրբութիւն մը, ազատ պայմաններու մէջ, ինքնիչխան, իր յայտնաբերած ոսկիներուն մէջ մոռնալով իր տառապանքները, աւելի նախանձելի ըլլալով, քան նախանձելով «խոհանոցային մտածողութիւն»ը առաջնահերթ համարած սպասարկուներուն, որոնց ապրած խորհրդային օրերուն զարմանալի դիւրահաճութեամբ մը խունկ կը ծխուի.

«Այդ նոյն թուականներուն, այսինքն՝ ամբողջ ութսուն տարի, անդին, Հայաստանի մէջ, խորհրդահայ գրողը շարունակ բաջալերուեցաւ գրելու ու ստեղծագործելու ուղղութեամբ տեսաւ, որ իր գիրքերը կը հրատարակուին վաթսուն, եօթանասուն հազար տպաճանակով ու մէկ օրուան մէջ կը սպառին գրական հրապարակին վրայ, լաւ կը վարձատրուէր իր գիրքերուն համար, ընտանիք կ'ապրեցնէր, եւ աւելին՝ փառք ու պատիւ կը վայելէր: Ասիկա անիրաւութիւն մըն էր Սփիւռքի գրողներուն նկատմամբ, բայց Հայաստանի գրողին արդար իրաւունքն էր»:

Ինչպէս պարզ կ'երեւի, հարցին մէկ երեսը միայն դիտուած է հոս, արտաքինը, տեսանելին, բայց Ռոպէր Հատտէճեան քաջ գիտէ, որ մարդիկ, ընդ որս եւ գրողները, առաւել քան այլոք՝ գրողնե՛րը, արտաքինէն աւելի ներքին կեանք մը ունին եւ ներ-

digitised by A.R.A.R.@

քին կեանքը չատ աւելի կշիռ ունեցած է անոնց համար, քան բա-րեկեցութեան օգտին փառաբանուած բոլոր աստիճանները:

Խորհրդային տասնամեակներուն Հայաստանի գրողներուն եղած վարձատրութիւնը յօդուածագիրին կարծածին չափ նա-խանձելի վարձատրութիւն մը չէր եւ իրենց գրիչին ու գրակա-նութեան հանդէպ յարգանք ունեցող Սփիւռքի գրողներէն ո՛չ մէկը նախանձելի պիտի գտնէր կամ գտաւ անոնց չոայլուած նիւթական ու բարոյական մեծարանքները: Որովհետեւ, այդ վարձատրութիւնները գրական արժէքներու հիմամբ տեղի չէին ունենար ըստ էութեան, այլ մեծաւ մասամբ կը կատար-ւէին ծառայական յանձնառութեանց ի հաշիւ, պատուէր կա-տարելու սկզբունքի մը հիմամբ: Արժէքի հիմամբ ո՞վ կրնար, օրինակ, խոտան գիրքերու հեղինակ Հմայեակ Սիրասի մը առիթով առատաձեռն ըլլալ կամ Ցական Շողենց ստորագրող ստուերին ոտանաւոր թոթովանքները տպարան ղրկել:

Անշուշտ, արժանաւորներ չէին պակսեր չարքին մէջ, գրական ուժեղ էջեր ու գործեր յօրինած ղէմքերուն եւս վար-ձատրութիւն կ'ըլլար, հարցնող մը ըլլար սակայն, թէ ի՞նչ գնով, ինչ դժնդակ պայմաններու մէջ: Հաշուի առնելով բա-նաստեղծները միայն, բնականոն պայմաններուն մէջ անոնք վստահաբար պիտի մերժէին բոլոր ձեւի ու չափի վարձատրու-թիւնները, տպաքանակային հատուցումներն ու միւս մեծա-րանքները, միայն թէ ուղղակի թէ մէհնոլորտային ճնշումներու տակ ճզմած ու ստորագրած չըլլային իրենց կարգ մը էջերը.

Սիլվա Կապուտիկեանը «Կրեմլի աղջիկ»*ը,*

Համօ Սահեանը «Ստալինեան պողոտայով»*ը,*

Պարոյր Սեւակը «Լոյսի հիմն»*ը,*

Վահագն Դաւթեանը «Կոմունիստներ»*ը,*

Յովհ. Շիրազը «Բաղձանք»*ը,*

Գէորգ Էմինը «Իմ գործ»*ը*

Տուինք անունները չատ ծանօթներուն միայն եւ իւրաքան-չիւրէն յիշեցինք մէկական «բանաստեղծութիւն», բայց միայն ծանօթ անունները չէին գտնուեր նման բաներ սարքելու հարըս-տահարող մէհնոլորտին մէջ, եւ ծանօթ անունները միայն մէկ խո-տան սարքելու տառապագին ստիպումներու տակ չէին գտնուեր, բայց եթէ միայն մէկ ըլլար ըլլալիքը, ինչե՛ր պիտի չտային անոնք, որ այդ մէկէն զերծ մնացած ըլլար իրենց անունը:

Այս պայմաններուն մէջ, Սփիւռքի գրագէտը, խօսքը ճշմարիտին մասին է միշտ, անհաշուենկատ ու անկաշառ տի-պարին, ահնգամ իր գրականքներուն դժոխքին մէջ հաւատարիմ մնաց իր ճշմարտութեան ու գրիչին, եւ աւելի, եւ ի խորոց սրտի ցաւեցաւ Խորհրդային Հայաստանի օրօք չոայլօրէն վար-ձատրուած գրողներուն, քան նախանձեցաւ անոնց տպաքա-նակային կամ վայելած յարակից միւս մեծարանքներուն:

Օրինակ մը տալու համար հարցնենք.– Խորհրդային Հա-յաստանի մէջ չա՞տ աւելի բախտաւոր էր Պարոյր Սեւակ,

որուն «Եղիցի լոյսը» Ռոբերտ Խաչատրեաններու ու Ստեփան Վարդանեաններու չարաչուք տնօրինումներուն տակ տարինե-րով քաշքշուեցաւ տպարանային քաւարաններուն մէջ, քան Նիկողոս Սարաֆեանը, որ իր հացին համար օտար տպարանի մը մէկ անկիւնը ամբողջ ութ ժամ տքնելէ ետք, իր մատեան-ներուն տողաշարութիւնը անձամբ ինք կը կատարէր, հեռու՝ վերոյիշեալ ուրուականներուն պէս ամլացնող ներկայութիւն-ներէ, ազատութեան մէջ:

Խորհրդային տարիներուն ապրած Հայաստանի գրողնե-րուն նախանձելու պատճառներ ունեցողներ եղան հարկաւ, նոյնիսկ անոնց պէս տպաքանակային ու տարբեր վարձատ-րութիւններու եւս արժանացան, Հայաստան հրաւիրուեցան, գացին, եկան, տօնուեցան, բաժակաճառերու հաճոյքը վայելե-ցին եւ... «յետոյ մոռացում եւ ափ մը մոխիր», ինչպէս պիտի ըսէր վերջին վարձահատոյցներէն մէկը:

Նոյն վարձատրութիւնը կրնար ուրիշներուն եւս ըլլալ, եթէ այդ ուրիշները իրենք եւս գրականօրէն աստիճան մը վեր ու մարդկային տկարութիւններով Սիտալներու չարքին կանգնելու նուաստացուցիչ յանձնառութեան տակ մտնելու զիջէին, կամ եթէ Շահան Շահնուրի պէս լուռ մնային զիրենք Հարաստահա-րողներուն դիմաց, կամ եթէ Զաւէն Սիւրմէլեանի պէս աչք գո-ցէին իրենց արբութիւնները պղծող մաքսանենգներուն առջեւ:

Լաւ որ Միտալեան մակարդակներուն կամ քիչ մը վեր կանգնած սակաւութիւններուն, ինչպէս նաեւ անուանի լուակ-եացներուն չնմանեցաւ Սփիւռքի գրականութեան հաւաքական տիպարը, որ ապրելու համար ոչ մէկ զիջում ըրաւ, այլ մնաց հաւատարիմ ինքզինքին եւ «ապրեցուց ոչ թէ ինքզինք, այլ հայ գրականութիւնը»:

Նոյն պայմաններուն մէջ եղած վարձատրութեան առու-մով, լաւ որ Սփիւռքի գրողը Հայաստանի գրողներուն չնմանե-ցաւ եւ Հայաստանի գրողը ինք սկսաւ նմանիլ Սփիւռքի գրո-ղին, ազատ չնչել, ընտրել իր նախասիրած նիւթը, գրել ուզա-ծը, ուզած ոճով, օրհնել կամ հայհոյել ըստ իր սեփական հա-մոզումներուն:

Ուրախութիւն է հաստատել, որ Հայաստանի նոր եւ միջին գրողներուն ուշագրաւ թիւը, ինչպէս նաեւ վաստակաւոր հինները կ'ապրին ազատութեան առթած այն հրճուանքը, որուն մէկ հաստատումը կատարած է ծանօթ վիպագիր ու հրապարա-կագիր Անահիտ Սահինեան, «Գարուն» *ամսագիրին մէջ.*

«Ամօթ է, որ խօսում ենք արուեստագէտին պետական հովա-նաւորչութիւն ցոյց տալու մասին: Հազիւ ենք ազատուել այդ հովա-նաւորչութիւնից եւ ազատ ստեղծագործելու հնարաւորութիւն ստացել» *(2001, թիւ 11-12):*

Իրապէ՛ս... ամօթ է...

digitised by A.R.A.R.@

ՀՈՑՍ ՏԵՍԱՆ

ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ ՄՏԱԾՈՂԸ ՄԱՐԴԸ

(Կազմեց՝ Շէորս Դաւթեան)

Համօ Սահեանի քերթողութիւնը, բանաստեղծութիւններուն մէջ բիւրեղացած մտածումներուն ընդհանրական գիծերը եւ մարդկային առաքինի յատկանիշները ընթերցողին ուշադրութեան յանձնելու, այլ խօսքով՝ Համօ Սահեան անուն մարդուն, հայուն եւ բանաստեղծին ամբողջական կերպարը կարկառելու առաջադրանքով՝ հայրենի գրականագէտ Շէորս Դաւթեանի նախաձեռնութեամբ, 2001ին, Երեւանի «Վան Արեան» հրատարակչատունէն լոյս տեսաւ ***«ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆ. Բանաստեղծը Մտածողը Մարդը»*** անուն հատորը, որուն 375 էջերուն մէջ ժողովածուի խմբագիր Շէորս Դաւթեան ամփոփած է 37 գրութիւններ:

Հաւաքածոյին բացումը կատարող ***«Կազմողի կողմից»*** ներածականին առաջին հատուածով Համօ Սահեանի քերթողութեան «բնապատկերային» ու «բնապաշտական» նկարագիրին անդրադառնալէ ետք, հատորին խմբագիրը կը զարգացնէ այն տեսակէտը, որ 1968ին լոյս տեսած ***«Քարափների մարդը»*** քերթողագիրքէն ետք գրական աշխարհը ստիպուեցաւ հաշուի նստիլ ***«պոեզիայում խոր արմատներ գցող սահեանական այն ֆենոմենի հետ, որի հիմքում բնութեան եւ մարդու փոխյարաբերութիւնն ու փոխհարստացումն են, կամ, ինչպէս բանաստեղծն է ասում՝ բնութեան մէջ եւ կեանքում իր հաւատոյ հանգանակը դարձած «անչնաւորուած, շինաւորուած բնութիւնը եւ բնական մարդը»:***

Քարէ սեմֆոնիաներու եւ քարէ պատարագներու անկրկնելի բանաստեղծին բանաստեղծական դիմանկարին յստակացումը շարունակելով Շէորս Դաւթեան կ՝աւելցնէ, որ այս ինքնատիպ բանաստեղծին գրականութիւնը հրապուրած եւ ոգեւորած է հայ ու օտար անուանի բազում բանաստեղծներ, գրականագէտներ, գրողներ ու արուեստագէտներ, որոնք իրենց գրութիւններով բարձրաձայն ողջունած են «տաղանդներով աներեւակայելիօրէն հարուստ Հայաստանի մեծ բանաստեղծին» իրերայաջորդ յաղթանակները: Այս իսկ պատճառով, ինչպէս կը շեշտէ ներածական խօսքը, «Համօ Սահեանի պոեզիան ստացել է համամարդկային հնչողութիւն»:

Սակայն, հակառակ այս բոլոր անդրադարձներուն, կ՝աւելցնէ Շէորս Դաւթեան, ***«մեզանում սահեանագիտութիւնը չեւաւորուած չէ, եւ սոյն ժողովածուն ամէնից առաջ այդ երեւոյթի հիմքերը դնելու աղերսներ ունի»:***

Այնուհետեւ, հատորին խմբագիրը ընթերցողին ուշադրութեան կը յանձնէ, որ ժողովածուին մէջ տեղ գտած յօդուածներէն, հարցազրոյցներէն եւ տպաւորութիւններէն շատեր առաջին անգամն է, որ լոյս կը տեսնեն:

Հատորը կը բացուի Համօ Սահեանի քերթողութիւնը բարձր գնահատած հասարակական-պետական գործիչ Ալեքսան Կիրակոսեանի հետ Շէորս Դաւթեանի կատարած հարցազրոյցով, որուն կը յաջորդէ Հր. Մաթեւոսեանի ստորագրած ***«Համօ ոսկեբերան Սահեանը»*** խորագրեալ գրութիւնը: Ապա՝ բանաստեղծին քերթողութենէն կատարուած մէջբերումէ մը ետք՝ յաջորդ վկայութիւնը, այս պարագային՝ Ռուբէն Յովսէփեանի ***«Քայց... միշտ կայ»*** խորագրեալ կարճ խօսքը: Այսպէսով, փոխն ի փոխ, իրարու կը յաջորդեն հայ եւ օտար գրողներու սրտի ու մտքի խօսքերը, որոնք իրարու արձագանգելով՝ յաւելեալ լոյսեր կը սփռեն Համօ Սահեանի բանաստեղծական աշխարհին, մարդուն եւ հայուն վրայ:

Ռազմիկ Դաւոյեանի, Ֆելիքս Մելոյեանի, Լեւոն Հախվերդեանի, Պօղոս Սնապեանի, Աղասի Այվազեանի, Էդուարդաս Մեժելայտիսի, Սերօ Խանզադեանի, Սիլվա Կապուտիկեանի, Գէորգ Արշակեանի, Սերգէյ Սարիճեանի, Լեւոն Մկրտչեանի, Եուրի Խաչատրեանի, Լեւ Օզերովի, Տիգրան Մանսուրեանի, Ազատ Եղիազարեանի, Յովիկ Հովէեանի եւ այլոց կարճ ու միջակ ծաւալի գրութիւնները իրենց աւարտին կը հասնին շուրջ 90 էջերու վրայ երկարած Յարութիւն Յովնաթանի ***«խօսում է Համօ Սահեանը ըստ Յարութիւն Յովնաթանի»*** ծաւալուն յուշագրութեամբ:

Այս խիստ հետաքրքրական, բովանդակալից եւ արժէքաւոր հատորը կը փակուի նոյնինքն Համօ Սահեանի ***«Իմ բարափն ու ես»*** բանաստեղծութեամբ եւ լուսանկարով:

digitised by A.R.A.R.@

Պատկերազարդ, գունաւոր ու տեղեկատուական ու մտածողական այլազանութեամբ սկսընբախ *«Ֆրանս Արմէնի»* ամսաթերթը, անցեալ տարուան Հոկտեմբերին, հարցազրոյցի մը ձեւին տակ, ընթերցողին ներկայացուցած է Գրիգոր Պըլտեանի Ֆրանսերէնով երկնած նոր աշխատասիրութիւնը՝ *«Յիսուն տարի գրականութիւն Ֆրանսայի մէջ»:*

Հեղինակին կենսագրական հակիրճ գիծերուն ու լոյս ընծայած գործերուն անուանացանկին առընթեր, հարցազրոյցը իր ըստւար մասին մէջ կը ծանրանայ գործին ծննդոցին եւ անոր հետապընդած մտածումներուն վրայ:

Կատարուած խիստ շահեկան գործին մասին ընդհանուր գաղափար մը տալու համար մեր ընթերցողներուն, որոշուեցաւ հայացնելով ներկայացնել հարցազրոյցը, նրբերանգներու տարբերութեան պարագային վստահելով այն չքմեղանքին, որ «Ֆրանսերէնով գրել եւ հայերէնով գրել նոյն բանը չէ»...

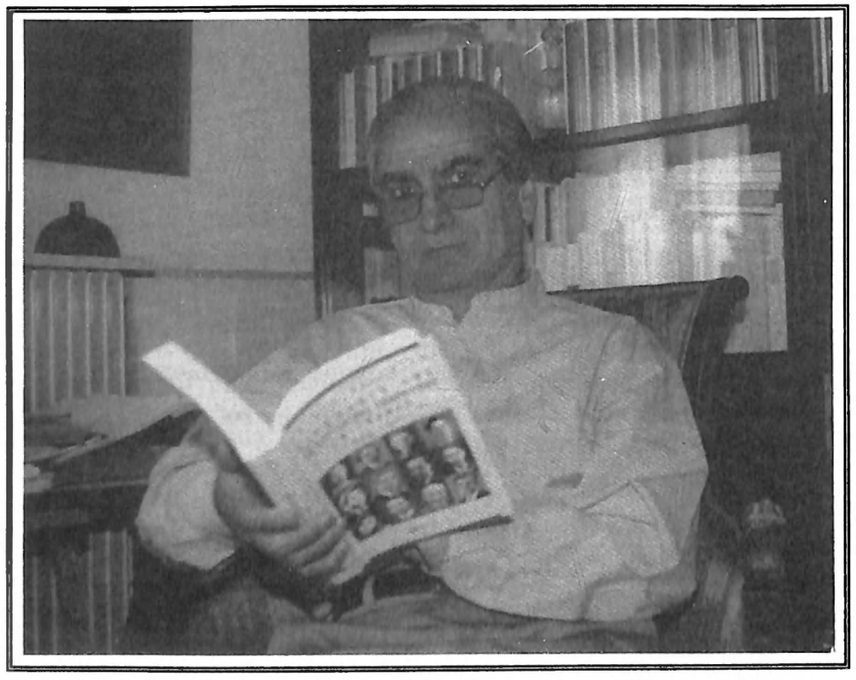

ԲԱՑՈՒԻԼ ԱՅԼՈՒԹԵԱՆ

Քանաստեղծ եւ վիպագիր Գրիգոր Պըլտեան նոյնպէս կարկառուն քննադատ է: Հիմնարկի տնօրէն, Արեւելեան Լեզուներու եւ Քաղաքակրթութիւններու Ազգային Հիմնարկի (ԻՆԱԼՔՕ) մէջ հայերէն լեզուի եւ գրականութեան դասախօս, նաեւ հիւր-դասախօս Լիոնի կաթոլիկ համալսարանին մէջ, հայոց լեզուի այս նուիրեալը կ'ուզէ լայն հասարակութեան ծանօթացնել այն գրագետները ու գրագիտուհիները, որոնք իրենց դրոշմը դրած են ֆրանսահայ գրականութեան դաշտանկարին վրայ:

ՖՐԱՆՍ ԱՐՄԷՆԻ.– *Ե՞րբ սկսած է գրականութեան սէրը ձեր մէջ:*

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ.– Շատ հին պատմութիւն մըն է ատիկա... 12–13 տարեկանէս սկսած եմ գրել բանաստեղծութիւններ եւ այլ գրութիւններ, որոնք լոյս տեսած են Ճեմարանի հրատարակութիւններուն մէջ, Պէյրութի այն Ճեմարանին, ուր կ'ուսանէի, ապա՝ *«Ահեկան»* գրական հանդէսին մէջ, որ կը հրատարակուէր Լիբանան: Ես Լիբանանէն հեռացայ 1967ին եւ եկայ Ֆրանսա, ուր շարունակեցի ուսումս: Հոս անդամակցեցայ Ֆրանսայի հայ ուսանողներու միութեան, որ շատ գործօն կեանք մը ունէր այդ շրջանին, եւ շարունակեցի գրական իմ աշխատակցութիւնս *«Յառաջ»* օրաթերթին եւ Սփիւռքի այլ թերթերու եւ գրական հանդէսներու: Այդ տարիներուն բարեկամական կապեր հաստատեցի որոշ գրողներու հետ, յատկապէս բանաստեղծ Նիկողոս Սարաֆեանի (1902–1972) եւ վիպագիր Զարեհ Որբունիի, որ մեռաւ 1980ին: Այսուհանդերձ, իմ ասպարէզս ինչ մը արտասովոր եղաւ այն իմաստով, որ տասը տարի եղած եմ յօդուածագիր՝ մուտք գործելէ առաջ Արեւելեան Լեզուներու եւ Քաղաքակրթութիւններու Ազգային Հիմնարկ (ԻՆԱԼՔՕ):

digitised by A.R.A.R.@

ՖՐԱՆՍ ԱՐՄԷՆԻ.– *Ձեր առաջին գիրքը «Տեղագրութիւն քանդուող քաղաքի մը համար», որ ներշնչուած էր Պէյրութի դէպքերէն, հրատարակուած է Լոս Անճելըսի մէջ 1976ին։ Այնուհետեւ լոյս ընծայած էք ուրիշ բազմաթիւ գործեր։ Հայերէնո՞վ կը գրէք, թէ ֆրանսերէնով։*

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ.– Իմ մայրենի լեզուս հայերէնն է. Պէյրութ, փողոցին մէջ թէ դպրոցին հայերէն կը խօսէի։ Անշուշտ, կը խօսէի նաեւ արաբերէն եւ կը հասկնայի ու կը գործածէի նաեւ անգլերէն ու ֆրանսերէն լեզուները։ Իմ ականջս արդէն լեցուած էր բազմալեզուեան հնչիւններով։

Իմ գիրքերուս քսան հատը գրուած են հայերէն, որոնց երկլեզուեան հրատարակութիւնները լոյս տեսած են Միացեալ Նահանգներու եւ Լիւբէնպուրկի մէջ։ «*Քհուն տարի հայ գրականութիւն Ֆրանսայի մէջ*» անուն գործս գրուած է ֆրանսերէն, որուն պիտի յաջորդէ ուրիշ երկ մը, նոյնպէս ֆրանսերէն լեզուով՝ «*Հայերը*» խորագիրով, որ պիտի բացայայտէ հայոց կրօնական տարբերութիւնները։

ՖՐԱՆՍ ԱՐՄԷՆԻ.– *Գրողները, զորս ներկայացուցած էք ձեր տուեալ հատորին մէջ, բոլորն ալ գործածած են հայերէն լեզուն։ Ինչպէ՞ս կը տարածուէին անոնց գործերը։*

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ.– Հայ մամուլը, որ շատ գործունեայ էր մասնաւորաբար 1926–1939, ապա՝ 1945–65 թուականներուն, օժանդակած է այս գրողներուն։ Գիտէք, որ 1930ին Ֆրանսայի մէջ կը հրատարակուէին հայկական եօթը օրաթերթեր, որոնց կարգին՝ «*Ցառաջ*», միակը, որ մինչեւ օրս կը շարունակէ լոյս տեսնել։ Այս թերթերը խթան հանդիսացան գրականութեան զարգացման, որովհետեւ անոնք ստեղծագործական հանդիպումներու ժամադրավայր էին, թոյլ տալով Սպանդէն ճողոպրածներուն վերապրիլ հիւրընկալ նոր աշխարհին մէջ։ Այս գաղափարը կը գտնուի «*Մենք*» գրական պարբերաթերթի հիմնադիրներէն Նարդունիի մէկ յայտարարութեան մէջ, ուր կ'ըսուի. «*Մենք, հողէ զրկուած երիտասարդներ, կ'ուզենք արուեստի հողին վրայ բարձրացնել մեր ժողովուրդը, որպէսզի դիմանայ մինչեւ որ իր իսկական հողը գտնէ՝ բնակարան կանգնելու համար*»։ Գրականութիւնը հասարակ յայտարարն էր բոլոր այն գրողներուն, որոնք հոն կը վերագտնէին հող մը, ոգեկան հայրենիք մը։

Բանաստեղծ եւ նկարիչ Բիւզանդ Թոփալեան նոյն ատեն տպարանատէր էր։ Ուրիշ մը, Սեմա, որ 1940ին ինկաւ Ֆլանտրի ճակատամարտին մէջ, ունէր իր հանդէսը եւ մատենաշարը։ Պէտք է

ըսել, որ հանդէսները հազուադէպօրէն կ'օգտուէին համայնքին հաստատութիւններէն։ Ահա թէ ինչու բազմաթիւ գործեր լոյս կը տեսնէին գրողներուն անձնական միջոցներով կամ օրաթերթերու մէջ՝ իբրեւ թերթօն։

ՖՐԱՆՍ ԱՐՄԷՆԻ.– *Կը կարծէ՞ք, թէ ձեր գիրքը պիտի առաջացնէ կարդալու հետաքրքրութիւն մը։ Ոչ-հայախօս բազմաթիւ ընթերցողներ պիտի ուզէին կարդալ այն վէպերը, որոնց մասին դուք կը խօսիք ձեր հատորին մէջ, բայց դուք թե՞ր էք անոնց թարգմանութեան։*

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ.– Շահնուրի (Արմէն Լիւիէն) պատմուածքներէն եւ Սարաֆեանի «*Վենսէնի անտառ*»էն զատ ոչինչ թարգմանուած է ֆրանսերէնի եւ ես ամբողջովին համաձայն եմ վէպերու թէ բանաստեղծութիւններու թարգմանութեան։ Ասիկա շահագրգռուած անձերը կը մղէ կարդալու նոյնպէս թարգմանուած գործերուն բնագիրները։ Բայց պէտք է գիտնալ, որ կարգ մը գրութիւններ շատ դժուար է ֆրանսերէնի վերածել, հաշուի առնելով անոնց իմքնատիպ յատկանիշները։ Իրականութեան մէջ տարագրութեան փորձառութիւնը առաջացուցած է ահագին բառամբարք մը, որոնց համազօրը կարելի չէ գտնել ֆրանսերէնի մէջ։ Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ հայերէնը ունի նոր բառեր ստեղծելու ճկունութիւն մը, ինչ որ նոյնը չէ ֆրանսերէնի պարագային։

Պէտք է, որ թարգմանիչները լաւապէս հասկնան բնագիրը եւ բաւահմուտ ըլլան ֆրանսերէն լեզուին։ Տարիներէ ի վեր, ԻՆԱԼԿՕի մէջ ես կը վարեմ թարգմանչական հիմնարկ մը եւ մենք աւարտելու վրայ ենք Շահնուրի «*Նահանջը առանց երգի*» վէպին թարգմանութիւնը։ Դժուարութիւնները անյաղթահարելի չեն, շատ մը նիւթեր, որոնց մասին կը խօսուի այս գործին մէջ, զարմանալիօրէն հասարակաց են նաեւ Ֆրանսայի թէ օտարներու մօտ։

ՖՐԱՆՍ ԱՐՄԷՆԻ.– «*Ուրիշ*»ի հանդէպ հետաքրքրութիւնը, *Ֆրանսայի պարագային, բնական է, անպայման կը պահանջէ ֆրանսերէն լեզուի տիրապետութիւն։*

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ.– Այս հեղինակներէն շատերը ֆրանսերէն լեզուն սորված են Օսմանեան կայսրութեան ժամանակ, դպրոցներու գրասեղաններու վրայ։ Եւ ֆրանսական գրականութիւնը իրենց համար եղած է ուղեցոյց մը, բայց ժամանակ չեն ունեցած տիրապետելու խորունկ կազմաւորումի մը։ Բացի այն գրագէտներէն, որոնք իրենց գրական ասպարէզը սկսած էին արդէն Պոլսոյ

digitised by A.R.A.R.@

մէջ, միւսները, գրեթէ ամէնքը, ինքնուս գրագէտներ էին, որոնք Ֆրանսայի մէջ կ'աշխատէին Ընդոյի եւ այլ գործարաններու մէջ եւ կը գրէին վէպեր, բանաստեղծութիւններ եւ ինքնադատական յօդուածներ, իրենց հիմնադրած պարբերաթերթերուն մէջ, որոնք ցոյց այս պատճառով կարճատեւ կեանք մը կ'ունեցնային: Այս գրողները համայնավար կամ դաշնակցական էին: Կարճ ըլլալու համար, կրնանք ըսել, թէ անոնք՝ որոնք կը պաշտպանէին Խորհրդային Հայաստանի ռեժիմը–Մանուշեան, Սեմա, եւայլն, եւ անոնք՝ որոնք հակադրուած էին նոյն ռեժիմին,– ինչպէս Շուշանեան, Նարդունի: Ծանօթ է «*կարմիր աֆիշը*» եւ ճակատագիրը Մանուշեանի, բանաստեղծ եւ նաեւ հիմնադիրը «*Ջանգու*» թերթին (1936–37): Նուազ ծանօթ է Լուիզա Ասլանեանը, գրական անունով՝ Լաս, որ ունեցաւ նոյնիսկ ողբերգական ճակատագիր մը, որ հեղինակն է 500 էջերէ բաղկացած վէպի մը: Ազատագրուելէն կարճ ժամանակ մը առաջ Օշվիցի մէջ մեռած, ճողոպրած հրեայի մը միջոցով Լաս յաջողած էր «*Անահիտ*» հանդէսի հիմնադիր Արշակ Զօպանեանին հասցնել երկու բանաստեղծութիւններ՝ կեդրոնացման ճամբարներու կեանքին մասին: Եղած են ուրիշ գրողներ եւս, որոնք կամաւորագրուած են ֆրանսական բանակին մէջ,– Սեմա, Բալուեան, Որբունի, եւայլն: Իմ գիրքիս մէջ ես կը խօսիմ միայն գրագէտներու մասին: 1926ին հիմնուած ֆրանսահայ գրողներու միութիւնը 1930ին կը հաշուէր 65 գրող:

ՖՐԱՆՍ ԱՐՄԷՆԻ.– *Այս հեղինակներէն շատերը, եթէ սկիզբը եղած են բանաստեղծներ, ապա չուտով հրապուրուած են արձակով: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը այս մասին:*

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ.– Ասիկա «դասական» ընթացք մը եղած է: Բայց եւ իրականութիւն մըն է այն, որ վէպը ունի յատուկ հրապոյր մը, ինչպէս «հիներուն», նոյնպէս եւ «նորերուն» մօտ, ինչպէս կ'ըսէին այդ շրջանին: Իրականութեան մէջ սփիւռահայ վիպագրութիւնը Փարիզի մէջ դարբնուած է՝ Շահնուրի, Զարդարեանի, Որբունիի, Շուշանեանի, Լասի գործերով, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ անունները Մելոյեանի, Միհայէլեանի, Սեմայի, Գեղարբունիի, Զարոյեանի: Զմոռնանք, որ անոնք աւելի վիպագիրներու սերունդ մը կը կազմեն, քան բանաստեղծներու: Ինչ որ կը գրեն՝ վէպին յատուկ սեռ մըն է, զոր կարելի է կոչել «Ուսուցողական վէպ»՝ օտար աշխարհի մէջ, «վէպ օտարանալու»: Երիտասարդ գրագէտները շատ փիչ անգամ կը գրեն անցեալին կապուած իրադարձութիւններու մասին, մինչդեռ հայրենական թեման կը մնայ տիրապետող երէց գրողներուն մօտ, որոնք փիչ ժամանակ ապրած են Ֆրանսա, ինչպէս Համաստեղ, Օշական: Ասոր

կողքին, երիտասարդներէն ոմանք իրենք զիրենք նետեցին գրական ինքնադատութեան մէջ, ինչպէս Պարսամեան, Նարդունի, Սաճասար՝ յիշելու համար միայն ասոնք:

ՖՐԱՆՍ ԱՐՄԷՆԻ.– *Հայաստանի անկախութենէն ետք ձեր գործերը հրատարակուեցան նաեւ Հայաստանի մէջ: Կը կարծէ՞ք, որ ձեր ներկայ հատորը նոյնպէս կը թարգմանուի հոն:*

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ.– Երեւանի գրական բարեկամներս կը փափաքէին այդ մէկը, տրուած ըլլալով, որ այսպիսի գործ մը գոյութիւն չունի Հայաստանի մէջ: Բայց անճնապէս ինծի պիտի չընէի այդ մէկը: Նման գործ մը չափազանց շատ աշխատանք կը պահանջէ, ուրիշ գիրք մը գրելու չափ երկար ժամանակ: Ֆրանսերէնով գրել եւ հայերէնով գրել, նոյն բանը չէ: Տարբեր մտածողութիւն կ'ենթադրեն անոնք: Ինչպէս գիտէք, լեզուական տուեալը շատ կարեւոր տարր մըն է. ես գրական ուրիշ ծրագիրներ ալ ունիմ: Տեղ մը պէտք է կանգ առնել:

Ես այս գործը ձեռնարկած եմ մեծ կիրքով, յաճախ նորութիւններու հանդիպելով, ինչպէս թարգմանութեան յատուկ դժուարութիւններու, երկլեզուականութեան, Սփիւռքի մէջ տեղի ունեցած հայերէն լեզուի բարեշրջումը, եւայլն:

Ինծի կը թուի, թէ Ֆրանսայի մէջ է, որ Սփիւռքի փորձառութիւնը եղած է ամէնէն ուժգինը եւ ամէնէն արդիւնաւորը, յատկապէս Փարիզի մէջ, Մարսէյը աւելի հանգրուան մը եղած ըլլալով բազմաթիւ գրողներու համար:

Բոլորին պարագային՝ այս հողին հետ կապը եղած է հրապոյրի եւ մերժումի աղբիւր: Իմ գիրքս կը ձգտի յատկապէս գործերու ուսումնասիրութիւններու եւ գրական մամուլի ընդմէջէն ցոյց տալ, թէ այս կապը, որ օտար աշխարհին հետ այլասերող էր, նոյն ատեն եղած է պտղաբեր եւ որ հայկական Սփիւռքի փորձառութիւնը եղած է եւ կը շարունակէ ըլլալ աշխարհի վրայ բացուած պատուհան մը: Այսպէս, հայերը վերստեղծած են իրենց համար կրկնակ ինքնութիւն մը (*«Ֆրանս Արմէնի»*, 2001, թիւ 215):

Հարցազրոյցը վարեց՝

ՍԻԼՎԻ ՊԱՊԱՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԼՈՐՆ ՇԻՐԻՆԵԱՆԻ ՆՈՐ ԳՈՐԾԸ

21 Մարտ 2002ին, «Համազգային»ի Մոնթրէալի «Սանահին» մասնաճիւղի գրական յանձնախումբը եւ Գոնգորտիա համալսարանի "Montreal Institute For Genocide and Human Rights Studies"ը, գործակցաբար Գոնգորտիա համալսարանի Հայ Ուսանողական Միութեան հետ, կազմակերպած է Լորն Շիրինեանի "Quest For Closure: The Armenian Genocide and The Search For Justice" գիրքէն ընթերցումներու ձեռնարկ մը:

"Quest for Closure"ը (հրատարակուած Blue Heron Pressի կողմէ) կը ծանօթացուի իբրեւ *«քաղաքական պատմութիւնը Գանատայի հայ գաղութին եւ անոր անդամներուն ջանքերուն 1915էն 1923 տարիներուն 1.5 միլիոն հայ զոհեր խլած Հայկական Ցեղասպանութիւնը դաշնակցային կառավարութեան ճանչցնել տալու նպատակով»*

Կը սկսի Հայասպանութեան մանրամասն նկարագրականով, ապա կ'անցնի Ցեղասպանութեան յաջորդած տարիներուն Գանատայի մէջ հայերուն ապրած վերածառութիւններուն ու կը հասնի մինչեւ մեր օրերը: Գիրքը կը ջանայ բացատրել հայերուն զգացած ցնցումը (trauma) եւ պայքարը ապրելու՝ 20րդ դարուն առաջին ցեղասպանութեան շարունակուող հետեւանքներուն հետ:

Գանատացի ծանօթ գրագէտ Ճոյ Քոկաուա հատորին ներածականին մէջ գրած է. *«Չի կրնար բժշկութիւն ըլլալ՝ առանց իրականութիւնը ըսելու: Չի կրնար թերեւ թելադրանք մը ըլլալ հաշտութեան առաջին քայլի մը նկատմամբ՝ առանց կատարուած ոճիրներու ճանաչման: Երբ ժողովուրդի մը դէմ գործադրուած աննկարագրելի սարսափազդու դէպքերը թաղուած են, բոյնը կ'անցնի սերունդէ սերունդ: Այսօր վկաներն են, որ յիշողութիւնը չի կրնար անհետանալ ժամանակի, ուրացման եւ ընկճումի միջոցներով, եւ բռնութիւնն ու ապերկութիւնը եւ բռնութեան շրջանակները կը շարունակուին: Պէտք է յիշենք: Յիշենք ու խօսինք: Լորն Շիրինեանի ընդմէջէն անցեալի նախահայրերու ձայներ կը լսենք, եւ յոյսով ենք, որ յիշելով ու սորվելով, կրնանք սկսիլ աւելի արդար աշխարհ մը կառուցել»:*

Լորն Շիրինեանի մասնագիտութիւններէն մէկն է Հիւսիսային Ամերիկայի հայկական գրականութիւնն ու մշակոյթը, Ցեղասպանութիւնն ու Սփիւռքի իրավիճակը: Ան բազմաթիւ յօդուածներ ու աշխատասիրութիւններ գրած է այս նիւթերուն մասին, որոնցմէ մէկն է վերոնշեալ գիրքը: Լ. Շիրինեան ծնած է Թորոնթօ, 1945ին: Իր ծնողքը մաս կը կազմէին "Georgetown Boys" անունով ճանչցուած Ցեղասպանութենէն վերապրող խումբ մը երեխաներու, որոնք Գանատա բերուեցան նախարարական յատուկ արտօնագրով «ուսանելու» եւ աշխատելու Օնթարիոյ հարաւ-արեւմուտքի ագարակներուն մէջ: Շիրինեան վկայուած է ֆրանսերէն լեզուի եւ գրականութեան Honour BA-ով՝ Թորոնթոյի համալսարանէն, Քաղաքական Գրականութեան PhD-ով՝ Մոնթրէալի համալսարանէն: 1971էն 1974 հիմնած եւ խմբագրած է Manna ժամանակակից բանաստեղծութեան պարբերաթերթը: Ան 20 տարի ապրած, դասաւանդած եւ գրած է Մոնթրէալի շրջանին մէջ, ապա վոխաղրուած Քինկսթըն, ուր դասաւանդելու կողքին ստանձնած է Royal Military College of Canada-ի Անգլերէն բաժնի պատասխանատուութիւնը: Բանաստեղծութեան, գրական քննադատութեան, վէպերու, հայկական նիւթերու յատկացուած հրատարակութիւններու կողքին, Շիրինեան ուսումնասիրած է նաեւ սինեմայի film noir տիպի ֆիլմերը, աշխատասիրութիւններ հրատարակած է եւ պատրաստած՝ ֆիլմերու ծրագիրներ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ ԳՐՔՈՅԿ՝ ԼՈՆՏՈՆԻ ՄԷՋ

Վերջերս, Լոնտոնի մէջ հրատարակուած է *«Ոչ պարբերական զեկոյցներ համեմատական եւ միջազգային քաղաքականութեան շուրջ»* անունով գրքոյկ մը, որ կ'ամփոփէ անցեալ տարի, Լոնտոնի տնտեսագիտութեան եւ քաղաքագիտութեան դպրոցին մէջ, Ողջակիզումի Օրուան հանդիսութեան ընթացքին Նիւ Եորքի Ցեղասպանութեան Ուսումնասիրութեան Հիմնարկի գործադիր տնօրէն Հելէն Ֆայնի ներկայացուցած զեկուցումը *«Ցեղասպանութեան ժխտումը՝ Հայաստանէն մինչեւ Պոսնիա»* անունով:

Նախաբանին մէջ հեղինակ բացատրած է, թէ անհրաժեշտ է իմանալ անցեալի ցեղասպանութիւններուն մասին, նկատի առած, որ ներկայիս մեծ թիւով ցաւալի դէպքեր կը պատահին: *«Հայկական Ցեղասպանութեան ճանաչումը յատկապէս կարեւոր է ոչ միայն իբրեւ Ողջակիզումին նախորդած գործելաձեւ, այլեւ մանաւանդ՝ հասկրնալու համար, թէ ինչ պատահեցաւ Պոսնիոյ եւ Ռուանդայի մէջ»:*

Ֆայն նաեւ սահմանած է Ցեղասպանութիւն հասկացողութիւնը եւ բացատրած է, թէ ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս կը գործադրուին ցեղաս-

digitised by A.R.A.R.@

պանութիւններ ժխտելու գործընթացը եւ եզրակացած, որ իրականութիւնը կարելի չէ ժխտել առանց տխուր հետեւանքներ ունենալու: Այս առթիւ Ֆայն կոչ ուղղած է Բրիտանիոյ, որպէսզի միանայ եւրոպական միւս երկիրներուն եւ ճանչցայ հայկական ջարդերը՝ իբրեւ ցեղասպանութիւն:

ՎԱՐԱԳ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ՈՉ ԵՒՍ Է

Չորեքշաբթի, Օգոստոս 8ին, Երեւանի մէջ, 91 տարեկան հասակին մահացած է բանասէր, դոկտ.-փրոֆ. Վարագ Առաքելեան:

Վարագ Առաքելեան ծնած է 1910ին, Կոտայքի շրջանի Եղովան գիւղը: 1938ին աւարտած է Երեւանի Պետական Համալսարանի բանասիրական բաժինը եւ 1941 պաշտպանած իր դոկտորական թէզը, ապա դասախօսած է Հայաստանի բարձրագոյն կրթութեան տարբեր հաստատութիւններուն մէջ: Իր հիմնական աշխատանքը սակայն կ'առնչուի Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի Աճառեանի անուան լեզուի հիմնարկին հետ, ուր ան գործած է 1946 թուականէն մինչեւ մահը: Հեղինակած է, աւելի քան 20 մենագրութիւններ եւ 100 գիտական յօդուածներ: Վարագ Առաքելեան հեղինակն է նաեւ 4 հատորներէ բաղկացած *«Հայոց լեզուի բացատրական բառարան»*ին:

Վ. Առաքելեան վերջին տարիներուն ունեցած է նաեւ հասարակական գործունէութիւն:

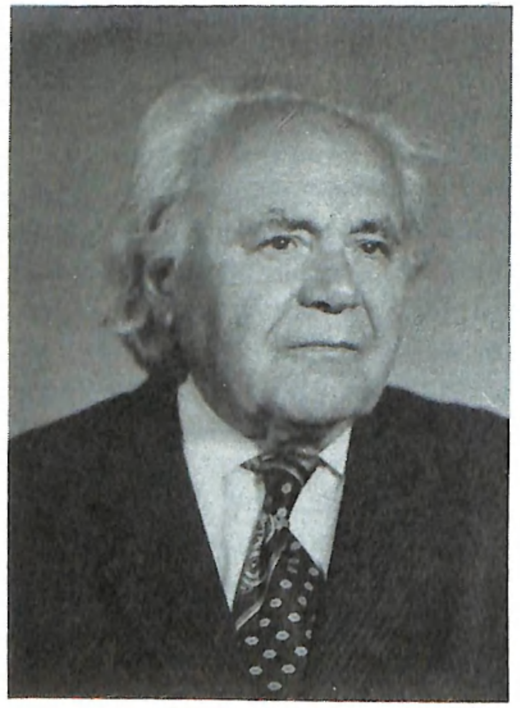

ՀԵԼԷՆ ՍԵԿԱՐԱ ՀՊԱՐՏ՝ ԻՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏՆԵՐՈՎ

Հայ մօրմէ եւ իտալացի հօրմէ ծնած ֆրանսացի աշխարհահռչակ երգչուհի Հելէն Սեկարա, վերջերս, զանազան առիթներով հպարտութեամբ խօսեցաւ իր հայկական արմատներուն մասին, շեշտը դնելով հայութեան տառապած ժողովուրդ մը եղած ըլլալու իրողութեան վրայ:

«Ֆրանս Արմէնի» թերթին մէջ Սեկարա կը յայտնէ, թէ ինք չափազանց երջանիկ է «ֆրանսացիներուն նախասիրած երգչուհին» տիտղոսին արժանացած ըլլալուն համար: Ան կ'ըսէ, թէ ասիկա պատահական յաջողութիւն մը չէ, այլ երկու տարուան ծրաջան աշխատանքի արդիւնք է: Սեկարա կը յայտնէ նաեւ, թէ յաճախ մօրը

հետ հայկական երաժշտութիւն մտիկ կ'ընէ:

Շարլ Ազնաւուրի հետ կատարած իր զուգերգին անդրադառնալով՝ երգչուհին կ'ըսէ, թէ բաւական երկար ժամանակ տրամադրած է ճանչնալու համար մարդը եւ ի վերջոյ յանգած է ա՛յն եզրակացութեան, թէ Ազնաւուրին, Սելին Տիոնին եւ Անտրէա Պոչելլիին հետ գործակցութիւնը չափազանց հարստացուցած է զինք, եւ թէ՝ մեծերը յաճախ պարզ մարդիկ են...

Սեկարա կը խոստովանի, թէ հայութեան մասին իր գիտելիքները ընդարձակ չեն: Ան կ'ըսէ. *«Հայկական արմատները մէջս են, կը յարգեմ զանոնք: Շատ կապուած եմ յիշատակներու, մեր ընտանիքին պատմութեան եւ գիտեմ, թէ շատ մը հայ ընտանիքներու նման ան ալ տառապած է»:* Սեկարա կը կրէ ընտանեկան մատանի մը, որ եկած է Հայաստանէն եւ 130 տարուան կեանք ունի:

Հայաստան այցելութեան շուրջ հարցումի մը պատասխանելով՝ Սեկարա կ'ըսէ, թէ երբ Շարլ Ազնաւուր իրեն առաջարկած է Հայաստան երթալ, ինք բազմազբաղութեան պատճառով չէ կրցած ընդառաջել առաջարկին: Ամէն պարագայի, Սեկարա կը կարծէ, թէ ժամանակը յարմար չէ նման այցելութեան մը: Ան լսած է իր հայրենիքին դժուար պայմաններուն մասին եւ կ'ըսէ, թէ ինք շատ զգայուն անձ մըն է, չի կրնար երթալ, ուրիշներու դժբախտութեան ականատես ըլլալ եւ յետոյ վերադառնալ, գլուխը բարձին դնել ու հանգիստ քնանալ: *«Առայժմ,-* կ'ըսէ ան,- *չեռքէս մեծ բան չի գար եւ ոչ ալ բաւարար ժամանակ ունիմ ինքզինքս ներդրելու, հետեւաբար այցելութիւնս բանի չի ծառայեր»:*

«Բայց եւ այնպէս,- կ'աւելցնէ երգչուհին,- *համերգ մը տալու համար հաճոյքով կ'երթամ: Կը կարծեմ, որ հայ ժողովուրդը յոյսի պատգամի մը կարիքը ունի: Հայերը չափազանց տառապած ժողովուրդ մըն են եւ ես կ'ուզեմ ցոյց տալ իմ զօրակցութիւնս»:*

Ինչ կը վերաբերի հայերէն խօսելուն, Սեկարա կ'ըսէ, թէ հազիւ քանի մը բառ գիտէ, ինչպէս՝ «բարեւ պարոն, բարեւ տիկին, բարի ախորժակ»:

ՀԱՄՕ ՍԱՀԵԱՆԻ ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐՈՒՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՁԵՌՆԱՐԿ

Մարտի սկիզբը, Հայաստանի Մշակոյթի Հայկական Ֆոնտին մէջ, տեղի ունեցած էր հանգուցեալ բանաստեղծ Համօ Սահեանի նուիրուած *«Բանաստեղծը, մտածողը, մարդը»* գիրքին քննարկումը: Գիրքին մէջ տեղ գտած են շարք մը գրողներու, գրականա-

digitised by A.R.A.R.@

գէտներու, պետական ու հասարակական գործիչներու յուշերը, կարծիքներն ու մտորումները: Տըպագրուած են նաեւ նմոյշներ՝ Համօ Սահեանի խոհափիլիսոփայական բանաստեղծութիւններէն:

Մշակոյթի Հայկական Ֆոնտի նախագահ Արեւշատ Աւագեան խօսած է Հ. Սահեանի կեանքին եւ անոր ձգած գրական ժառանգութեան մասին:

Գիրքին մէջ տեղ գտած յօդուածներն ու գրոյցները հաւաքած է Շչորս Դաւթեան, որ նշած է, թէ գիրքին պատրաստութիւնը թէեւ մեծ ջանք պահանջած է, սակայն անիկա մեծ արժէք ունի: Ան աւելցուցած է, թէ հատորին մէջ կարելի չէ եղած ամփոփել Հ. Սահեանի վերաբերող բոլոր յօդուածները, եւ նշած է, թէ կարելի է երկրորդ գիրք մը եւս լոյս ընծայել:

Ձեռնարկին ընթացքին գործադրըւած է նաեւ գեղարուեստական յայտագիր, որուն ընթացքին ներկայացուած են Հ. Սահեանի բանաստեղծութիւններէն քանի մը հատը:

ԱՏՐԻՆԷ ՏԱՏՐԵԱՆ ՈՉ ԵՒՍ Է

21 Փետրուարին, Նիսի մէջ մահացած է պոլսահայ գրագիտուհի Ատրինէ Տատրեան:

Ա. Տատրեան ծնած է 1915ին, Չորում (Սեբաստիա): Համաշխարհային Ա. պատերազմէն ետք հաստատուած է Պոլիս: Աշխատակցած է Պոլսոյ հայ մամուլին, Բագարատ Թեւեանի *«Երջանիկ»* տարեգիրքին, ինչպէս նաեւ՝ արտասահմանեան մամուլին: 1936ին Բ. Թեւեանի հետ հիմնած է մանկապատանեկան *«Պարպէզ»* շաբաթաթերթը: Գրած է բազմաթիւ վէպեր, որոնց կարգին՝ *«Մայթերու վրայ»*, *«Հեղինակ, կեցիր»*, *«Չորրորդ մը կը փնտռուի»*, *«Գեհենի ճամբուն վրայ»*, եւայլն: Հրապարակուած են նաեւ Ա. Տատրեանի մանկապատանեկան թատերախաղերուն երեք հատորները:

Վերջին տարիներուն, Նիսի մէջ ան գրի առած է իր յուշերը՝ *«Կեանքին մէջէն»* հատորին մէջ: Ա. Տատրեան քոյրն է հանրածանօթ պատմաբան Վահագն Տատրեանի:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

Պօղոս Սնապեան

ՏԱՐԵԴԱՐՁՆԵՐ

- տպաւորութիւններ -

Պէյրութ, 2001, 207 էջ, «Համազգային»ի «Վահէ Սէթեան» տպարան:

❈ ❈

Սուրէն Սանինեան

ՄԱՔԱՌՈՒՄ

- պատմուածքներ եւ վիպակներ -

Անթիլիաս, 2001, 312 էջ, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան:

❈ ❈

Շահանդուխտ

ԻՄ «ՃԱՌԸՆՏԻՐ»Ը

- պատմուածքներ -

Անթիլիաս, 2002, 148 էջ, տպարան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան:

❈ ❈

Ջօրի Բալայեան եւ Գագիկ Մկրտչեան

ԵՐԷԿ, ԱՅՍՕՐ, ՎԱՂԸ

- երկխօսութիւն -

Երեւան, 2001, 461 էջ, «Ամարաս» հրատարակչատուն:

digitised by A.R.A.R.@

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية

المدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

Խմբագրութեան անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Խմբագրական խորհուրդ
ԱԹԹԱՐԵԱՆ ԺԻՐԱՅՐ
ԱՐՄԱՆՏ
ԱՐՄԷՆԵԱՆ ԿԱՐՕ
ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ՀՐԱՆԴ
ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ
ՆՇԱՆԵԱՆ ՄԱՐԿ
ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ ՆՈՒՊԱՐ
ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՎԱՐԱՆԴ
ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

Լիբանան 40.000 լ.ո.
Արտասահման 40 ամ. տոլար
Հատավաճառ 10.000 լ.ո.

Հասցէ՝

Centre Culturel SHAGHZOYAN
Bourdj Hammoud - Liban

digitised by A.R.A.R.@